

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

NE DEĞİŞTİ?

KÜRT KADINLARIN
ZORUNLU GÖÇ
DENEYİMİ

■ Handan Çağlayan
Şemsa Özar
Ayşe Tepe Doğan

ayizi kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Ucretsiz

NE DƏİŞİ
★
ÇAĞI
PƏN
ÖZƏ
VƏ
DƏ
DƏ
PƏN

NE DEĞİŞTİ?

KÜRT KADINLARIN ZORUNLU GÖÇ DENEYİMİ

HANDAN ÇAĞLAYAN

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde sosyal politika ve siyaset bilimi okudu. Hemşirelik, sendikacılık ve araştırma görevliliği yaptı. Halen sendika uzmanı olarak çalışıyor. Sınıfsal, etnik ve cinsiyete dayalı ayrımcılık pratikleriyle bunların birbirleri arasındaki ilişki üzerine çalışmalarını sürdürüyor.

ŞEMSA ÖZAR

Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmakta, gelişme ekonomisi ile toplumsal cinsiyet ve ekonomi üzerine dersler vermektedir. Kadınlar ve sosyal politika, kadın emeği ve istihdamı, cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık, emek piyasaları ve enformel sektör, küçük işletmeler ve zorunlu göç konularında araştırma ve yayınları bulunmaktadır. KEİG (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi Platformu), DİSA (Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü), Kalkınma Merkezi Derneği, EGGE (Avrupa İstihdam ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Uzmanlar Ağı) ve IAFFE (Uluslararası Feminist İktisat Derneği) üyesidir.

AYŞE TEPE DOĞAN

1975 Bitlis/Mutki doğumlu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü mezunudur. Ayrıca aynı üniversitede Felsefe bölümünde yandal yaptı. Başak Kültür ve Sanat Vakfı'nda çocuk ve gençlik araştırmalarında yer aldı, Ses-Duy "Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri 2004-2010 Karşılaştırmalı Araştırma Sonuçları" araştırmasında proje koordinatörlüğü yaptı. Son olarak "Ne Değişti" projesinde sosyolog olarak çalıştı.

ayizi

Ayizi Yayınları 11
Araştırma İnceleme Dizisi 5

Ne Değişti?
Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi
Handan Çağlayan, Şemsa Özar, Ayşe Tepe Doğan

1. Baskı, Kasım 2011

Yayına Hazırlayan
Aksu Bora

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni
Tennur Baş

Kapak Fotoğrafı
cahilus

Baskı ve Cilt:
Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi
B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 90.212.613 03 21

ISBN: 978-605-62631-0-1

AYIZİ YAYINLARI

A: Bükreş Sokak No:17/3 06680 Çankaya/Ankara Türkiye
T: +90.312.467 16 18 F: +90.312.467 16 19
W: www.ayizi.com.tr E: bilgi@ayizi.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

NE DEĞİŞTİ?

Kürt Kadınların Zorunlu Göç Deneyimi

Handan Çağlayan
Şemsa Özar
Ayşe Tepe Doğan

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
SUNUŞ	13
GİRİŞ	17
• Göç Yılları	18
• Zorunlu Göç Üzerine Yayınlanmış Çalışmalar	21
• Zorunlu Göç ve Sonuçlarına Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakmak	27
• Bu Çalışma	31
• Kavramlara Dair	35
I. BÖLÜM: ZORUNLU GÖÇ ve SONRASINDAKİ İLK DÖNEM	
• Zorunlu Göç Koşulları	37
• Bir Kere Yerinden Edilince	41
• Birden Fazla Ailenin Aynı Evde Yaşamak Zorunda Kalması	44
• Ailenin Geçici ya da Sürekli Olarak Parçalanması	47
• Travmalar	51
• Anne Babanın Cezaevinde Olması	56
• Kadınların Eve Kapanması	60
• Genç Kadınlar ve Kız Çocukları Açısından İşyeri ve Mahalleyle Sınırlı Bir Yaşam	63
• Geline Yere ve Hayata Tutunma Yolları	64
- Aile dayanışması	64
- Annelerin rolü	65
- Birden fazla aile üyesinin çalışması	68

II. BÖLÜM: GÖÇÜN ARDINDAN DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK

• Aile İçindeki Konum, Evden Çıkma, Hareket Serbestliği	71
• Evlilik Düzenlemeleri	74
• Geniş Aile: Kadınlar Üzerindeki Baskı ve Denetim	76
• Eğitim Koşulları	84
• Çalışma, Okuma, Çalışarak Okuma, Eğitime Devam Çabaları...	92
• Çalışma Koşulları	97
• Çalışma Deneyimi ve Çalışmaya İlişkin Değerlendirmeler	103
• Kadınlar Açısından Kapanmanın Zamanla Son Bulması	110
• Siyasi Partilerle İlişki	113
• Dil Kaybı: Göçle Birlikte Kürtçe Terk Ediliyor	115

III. BÖLÜM: AYRIMCILIK, DIŞLANMA, GÜVENSİZLİK, BELİRSİZLİK

• İşyerinde Ayrımcılığa ilişkin Algı ve Deneyimler	125
• Okulda Ayrımcılığa ilişkin Algı ve Deneyimler	127
• Dışlanma Algısı ve Çevreyle İlişkiler	137
• Geri Dönmek, Kalmak	144
• Gelecekte Beklentiler	149

SONUÇ

• Kentin Dışlayıcılığı İle Başa Çıkma	155
• Sürekli Göç ve Zincirleme Kayıplar	156
• Bir Sığınak Olarak Aile	156
• Eğitim Önemseniyor	158
• Göçmen Kadın Emegi	158
• Bir Sosyalleşme ve Güçlenme Kanalı Olarak Parti	160
• Geri Dönmek	161

EKLER

• Ek I. Tablolar	163
• Ek II. Görüşme Yapılan Kadınların ve Kız Çocukların Listesi	193
• Ek III. Görüşme Yönergeleri	195

KAYNAKÇA

Helin Başak'ın anısına

TEŞEKKÜR

Başak Sanat Vakfı, 2010 yılında gerçekleştirdiği alan çalışmasının verileri arasında kadınlara ve kız çocuklarına ilişkin olanları ayrıca derlememizi ve yorumlamamızı istediğinde hiç tereddüt etmeden kabul ettik. Toplumsal olaylara ve olgulara toplumsal cinsiyet perspektifinden bakmayı önemseyen, zorunlu göç, kadın emeği gibi alanlarda çalışan ve aynı zamanda kendini kadın hareketinin bir parçası olarak gören kadınlar olarak, bu öneriye evet yanıtı vermemiz için yeterince nedenimiz vardı. Şimdiye değin zorunlu göç süreci ve sonrasına ilişkin yürütülen araştırmalar arasında doğrudan kadınlara, deneyimlerine, karşı karşıya kaldıkları sorunlarla nasıl baş ettiklerine odaklanan çok az çalışmanın yapılmış olması da BSV'nin önerisini ayrıca değerli kılıyordu.

Bizden istenen, 2010 araştırmasının verileri üzerinde çalışmamızdı ama alan araştırmasının bulguları ile yetinmek istemedik. Anket bulguları üzerinde çalışmamız için öngörülen süreye, yüz yüze görüşmelerle odak grup toplantılarını da sığdırdık. Böyle yapmazsak kadınların ve kız çocuklarının deneyimlerine ilişkin bu çalışmanın eksik kalacağına inandık.

Soğuk bir kış günü, Başak Sanat Vakfında yaptığımız ilk toplantının ardından başladığımız çalışma, yaklaşık dokuz ay

sürdü. Başlarken Ayşe bebek bekliyordu. Bitirdiğimizde nur topu gibi bir Dara bebeğimiz vardı. Bir de elinizdeki kitap.

Kuruluşundan bu yana zorunlu göç yaşamış kadınlar, gençler ve çocuklar için yürüttüğü faaliyetleri yakından izleyenler olarak, Başak Sanat Vakfının bir çalışmasında yer almaktan mutluluk duyduk. Bize bu olanağı sunduğu için Şahhanım Kanat'a ve tüm Vakıf üyelerine teşekkürü borç biliyoruz. Çalışmamız boyunca hep üç kişiden daha fazlasıydık. Değerli zamanını ayırarak yazdıklarımızı okuyan, önerileri ve eleştirileriyle desteğini sunan, verileri derlememize yardımcı olan dostlarımızı hep yanımızda hissettik. Yüz yüze görüşmelerin bir kısmını Mehtap Filiz gerçekleştirdi. Betül Altuntaş, Behice Boran, Figen Paslı, Nükhet Sirman, Derya Durmaz, Ayten Şahin ve Nazan Üstündağ yazdığımız taslakları okuyarak bize yol gösterdiler. Ahmet Murat Aytaç anket verilerini yeniden derlememize yardımcı oldu. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz.

Ziyaret ettiğimiz mahallelerdeki göçmen Kürt kadınlar evlerini açarak hikâyelerini bizimle paylaşmasaydı bu çalışma gerçekleşemezdi. Sadece kapılarını bize açıp hikâyelerini paylaştıkları için değil, en zor koşullarda yılmayarak bize de güç ve cesaret verdikleri için de onlara teşekkür borçluyuz.

Aksu Bora daha araştırma aşamasındayken söz ettiğimiz çalışmamızın bir kitap olarak basılması konusunda bizi teşvik etti, cesaret verdi. Bir araştırma raporunun kitaba dönüşmesi de onun yoğun emeği sayesinde. Beril Eyüboğlu ise çalışmanın başından itibaren bizi cesaretlendirmekle kalmadı, metnin son okumasını da yaptı. Ayrıca sonuç bölümünü yazarken ikram ettiği nefis yemeklerin tadı hâlâ damağımızda.

Araştırma süreci bize kolektif çalışmanın, kadın dostluğunun, dayanışmanın nasıl çoğaltıcı bir deneyim olduğunu bir kez daha hissettirdi. Başak Sanat Vakfıyla, İstanbul'un Anadolu yakasındaki Kürt kadınlarıyla, ortak kaygıları paylaştığımız meslektaşlarımızla, Ayizi Yayınevi ile ve birbirimizle çalışırken güçlendiğimizi hissettik, birbirimizden çok şey öğrendik. Bu deneyimin, okurlarımızın da katılımıyla tekrarlanmasını ve çoğalmasını umuyoruz. Eğer böylesi bir çoğalma mümkün olabilecekse, Ayizi Yayınları sayesinde olacak. Bu nedenle Aksu'ya, İlknur'a ve Ayizi'ni var eden herkese sonsuz teşekkürler.

Handan Çağlayan
Şemsa Özar
Ayşe Tepe Doğan

Başak Kültür ve Sanat Vakfı olarak zorunlu göçün çocuk ve gençler üzerindeki etkisini incelemek amacıyla 2004 Ocak-Aralık ayları arasında İstanbul'un Anadolu yakasındaki 9 ilçede (Kadıköy, Üsküdar, Ümraniye, Beykoz, Maltepe, Kartal, Pendik, Sultanbeyli ve Tuzla) bir alan araştırması yapmıştık. Bu araştırmada zorunlu göçle gelen ailelerin yaşam koşullarına, istihdam olanaklarına ve çocukların eğitim durumuna ilişkin bulgular elde etmiş ve ulaştığımız sonuçları *Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri* ismiyle kitaplaştırarak kamuoyuyla paylaşmıştık.

2010 yılında ise bu kez Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları ve Uygulama Merkezi ile ortaklaşa gerçekleştirdiğimiz alan araştırmasında, aradan geçen zaman içinde ne tür değişimlerin yaşandığını saptamaya çalıştık. 1 Aralık 2009 - 31 Ağustos 2010 tarihleri arasında, İstanbul'un Anadolu yakasında on üç ve Avrupa yakasında iki ilçe olmak üzere toplam on beş ilçesinde (Sultanbeyli, Ataşehir, Kadıköy, Kartal, Pendik, Sancaktepe, Ümraniye, Üsküdar, Maltepe, Beykoz, Tuzla, Sultangazi, Esenler, Şişli, Gebze) yürütülen ve ilkindeki ile aynı hanelere uygulanan ankete dayanan bu araştırmamızın sonuçlarını da *Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki*

Etkileri 2004-2010 Karşılaştırmalı Araştırma Sonuçları başlığı altında yayımlayarak kamuoyuyla paylaştık.

Bu doğrultuda gerçekleştirdiğimiz son araştırmamız ise sonuçları bu kitaba konu olan *Ne Değişti* araştırması oldu. Neyin değiştiğini sorguladığımız bu araştırmamızda, özellikle kadınların ve kız çocuklarının özgül deneyimlerine ulaşmayı, zorunlu göçün sonuçlarına, gelinen yerde yaşanan değişime ve/veya sürekliliğe onların penceresinden bakmayı istedik. Kadınların ve kız çocuklarının penceresinden bakarak ulaşacağımız verilerin, Türkiye’de zorunlu göçe ilişkin çalışmalarda bu konudaki boşluğu doldurmaya katkı sağlamasını hedefledik.

Araştırmayı Prof. Dr. Şemsa Özar, Dr. Handan Çağlayan ve sosyolog Ayşe Tepe birlikte yürüttüler. Bu kitap onların eseri. Başta Şemsa Özar, Handan Çağlayan ve Ayşe Tepe olmak üzere bu çalışma için teşekkür borçlu olduğumuz çok sayıda kişi ve kurum var. Öncelikle danışma kurulu toplantılarımıza katılarak görüşlerini paylaşan Betül Altuntaş’a, Behice Boran’a, Figen Paslı’ya, Nükhet Sirman’a, Derya Durmaz’a, Ayten Şahin’e; toplantıya katılamasa da görüşlerini yazılı olarak ileten Nazan Üstündağ’a, proje sosyologumuz Hümeysra Tusun’a; *Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri 2004-2010 Karşılaştırmalı Araştırma* anket verilerini kadınlar ve kız çocukları açısından yeniden derleyen Ahmet Murat Aytaç’a; görüşmelerin bir kısmını gerçekleştiren Mehtap Filiz’e, toplantılarımızın verimli geçmesi için çaba harcayan vakıf çalışanlarımız Cemile Alpaslan ve Gülizar Teymur’a; araştırmamızın yürütülmesinde sunduğu her türlü katkıdan dolayı *Heinrich Boell Stiftung Derneği*’ne ve özellikle Semahat Sevim’e; ayrıca desteğini hep yanı başımızda hissettiğimiz *Başak Schweiz Derneğine* sonsuz teşekkürlerimizi su-

nuyorum. Kapılarını her zaman bize açan kadınlara, onlara ulaşmamıza yardım eden Ali İnedi'ye, Tamer Yıldırım'a, Şükran Çelebi'ye, Zeynep Oğuz'a da sonsuz teşekkürler.

Ayizi Yayınevi tarafından yayınlanmasının, araştırmamıza ayrıca değer kattığına inanıyorum. Bunu mümkün kıldığı için Ayizi Yayınevine özel olarak teşekkür etmek isterim. En son teşekkür etmeyi unutmamamız gereken bir kişi daha var: küçük Dara Bedirhan. Dara Bedirhan daha dünyaya gelmeden, annesi Ayşe Tepe'nin karnındayken, görüşmeler ya da odak grup toplantıları için Sultanbeyli'nin, Ataşehir'in mahallelerine gidip geldi. O zaman da, annesinin kucağında araştırmamızın son toplantısına katıldığında da hiç huysuzluk yapmadı. Bu nedenle en büyük teşekkürlerden birini o hak ediyor.

Şahhanım Kanat

Başak Sanat Vakfı Kurucu Başkanı

GİRİŞ

Kürtlerin en yoğun şekilde 1990-1995 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu'da tabi tutulduğu zorunlu göç, ardında boşaltılmış, yakılmış ve harabeye çevrilmiş binlerce köy bırakırken, yerlerinden yurtlarından edilen Kürtler kendilerini köylerinden çok uzakta, belki de daha önce yaşamayı akıllarından bile geçirmedikleri kentlerde buldular. Bu süreçte yaşanan acılar, kayıplar, hak arama mücadeleleri birçok kitaba, rapora ve belgesele konu oldu. Elinizdeki bu kitap da onlardan biri. İstanbul'un Kadıköy, Sultanbeyli, Ataşehir ve Üsküdar ilçelerine bağlı Yenisahra, Merdivenköy, Kayışdağı, Yeniçamlıca, Hamidiye, Akşemsettin, Mehmet Akif Ersoy ve Yavuz Türk mahallelerini mesken tutan Kürtlerin göç öncesiinden başlayarak günümüze dek yaşadıklarına tanıklık etmeyi amaçlıyor. Bu çalışmayı diğer birçok çalışmadan ayıran özellik ise, zorunlu göç hikâyelerini kadınların ve kız çocuklarının penceresinden ve dilinden aktarması. Bu kitapta kadınlar ve kız çocuklarının aile ilişkilerini, mahalle yaşamlarını, okullarda ve işyerlerinde karşılaştıkları muameleyi, cezavleri ve polis baskınlarıyla sarsılan yaşamlarını, siyasi mücadeleye katılımlarını okuyoruz. Kadın olmanın, Kürt olmanın, bir metropolde öğrenci ya da emekçi olmanın, siyasi mücadelenin içinde olmanın, bütün bu kimliklerin ve daha

fazlasının nasıl bir karışım ortaya çıkardığını izliyor, kadınların bazen farklılaşan çokça da benzer hikâyelerine şahit oluyor, isteyerek kuşandıkları ya da baskıyla giymek zorunda kaldıkları bu kimliklerin buluşma noktalarında gündelik yaşam hikâyelerini dinliyoruz.

Göç Yılları

“Güvenlik güçlerinin baskısı ve OHAL uygulamaları”ndan, “can güvenliği”nin kalmamasından ya da devletin “güvenlik” gerekçesiyle (PKK’ye yönelik halk desteğini kırmak olarak da okunabilir) zorla boşalttığı köylerden kaçan; “koruculuk baskısı/dayatması”na tahammül edemeyip köylerini terk eden, “yayla yasakları”, “gıda ambargosu” gibi kısıtlamalar sonucu yaşam kaynakları kurutulan ve daha başka çeşitli baskı ve zulme maruz kalan bir milyonun üzerinde Kürt köylüsü, ülkenin doğusuna batısına, kentlerin varoşlarına ve çöküntü alanlarına göçtü¹. Önemli oranda kayıp ve zarara yol açan ve bu denli büyük bir nüfusu etkileyen bu süreç, nasıl bu denli “ses-sizlik” içerisinde kotarıldı?

O yıllar, 1990’ların ilk yarısı, Bölge’de OHAL dönemi baskı ve şiddetinin hüküm sürdüğü, sayısız faili meçhul cinayetin işlendiği yıllar. Zorunlu göçe tabi tutulanların yanında duracak, onlara destek olacak örgütler son derece az sayıda, varolanlar da sürekli kapatılma tehdidi altında. O tarihlerde Bölge’de hak ihlallerine karşı faaliyet gösteren neredeyse tek örgüt olan İHD’nin (İnsan Hakları Derneği) faaliyetleri devamlı surette engelleniyor; örgüt, Devlet Güven-

1 Barut, 2001; Kalkınma Merkezi, 2006 ve 2010; Başak Kültür ve Sanat Vakfı 2004 ve 2010; Teselli, 2011

lik Mahkemeleri tarafından sık sık kapatılma cezası alıyor.² Türkiye'nin batısında ise hemen hemen hiç konu edilmiyor köy boşaltmaları. Susmayan az sayıda basın mensubu dışındayla medya olup bitenlere kulaklarını tıkıyor. Böylelikle, son dönemlerin en büyük zorunlu göçlerinden biri, bir süreliğine de olsa, gözlerden uzak bir biçimde kotarılıyor. Bu ortamda köy boşaltma uygulaması resmen kabul edilmediği için devlet, kendilerini can havliyle Bölge kentleriyle İzmir, Mersin, Bursa ve İstanbul gibi batı kentlerine atan köylülerin yaşamsal temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere en ufak bir çaba göstermiyor. Tarihte, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde, iskân politikasından hareketle sürgüne yollanan Kürtlere yer gösteren, verimsiz de olsa toprak tahsis eden devlet, bu kez hiçbir sorumluluk üstlenmiyor. Can kayıplarının ve işkencenin yaşandığı bu süreçte, köylülere ya koruculuk sistemini kabul etmeleri ya da kırsal alanları boşaltmaları dayatılıyor. Kürtleri yok sayma politikası, yerinden edilenler için de geçerliliğini koruyor.

Üstü örtülmeye çalışılan bu vahim süreç, AİHM'e giden "köy yakma", "köy boşaltma" davalarının yüklü tazminatlarla sonuçlanmaya başlamasıyla kamuoyunda duyulmaya başlıyor. CHP milletvekillerinin verdiği önergenin TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmesi sonucunda *"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma*

2 Örneğin, 1994 yılında İHD Diyarbakır Şubesi yayınladığı "Olağanüstü Hal Bölge Raporu 92" gerekçe gösterilerek DGM Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 30 gün süreyle kapatılıyor.
http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1676:ihd-diyarbakir-subesi-28121994-tarihinde-valilikce-kapatildi&catid=67:genel-merkez-aciklamalari&Itemid=213
(30.08.2011).

Komisyonu” kuruluyor.³ Bu Komisyon’un 1998’de kamuoyuna sunduğu rapora göre, bölgede 3428 köy ve mezra boşaltılmış; aynı raporda, OHAL Valiliği’nden alınan bilgiye dayanılarak 378335 kişinin göç ettiği açıklanıyor. Buna karşılık, İHD, TİHV, TMMOB, Göç-Der, ÖDP ve TOHAV’ın Mayıs 2001’de yaptığı basın açıklamasında, boşaltılan yerleşim alanının 3 700, göç etmek zorunda kalanların sayısının ise 3 milyondan fazla olduğu belirtiliyor.⁴

2002 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan’ın, “yerlerinden edilmiş kişiler” özel temsilcisi Francis Deng’in Türkiye’ye gelmesi ve konu hakkında yazdığı rapor ile AİHM kararları, zorunlu göçle ilgili olarak devleti harekete geçmek zorunda bırakıyor. 2004 yılında 5233 sayılı yasa (Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansın Hakkında Kanun) çıkartılıyor. Zorunlu göç mağdurlarının bir kısmı, mağduriyetlerini parasal açıdan dahi karşılayamayacak ölçüde düşük miktarlarda da olsa tazminat almaya hak kazanırken, ailelerin birçoğunun tazminat talebi valilikler tarafından reddediliyor. Günümüzde zorunlu göçün üzerinden 15 yıldan fazla bir süre geçtiği halde ve hak sahibi olduklarının kesinleşmesine rağmen hâlâ tazminatını alamamış aileler mevcut.

5233 Sayılı Yasa⁵ gibi yasal düzenlemeler ya da *Köye Geri Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi* ve *Van İli Yerinden Olmuş Kişilere Dair Eylem Planı*⁶ gibi projeler süreçte yaşanan kayıpları karşılamaktan uzak olduğu gibi uygulama alanları da son derece kısıtlı kalıyor. Öte yandan, bu tür düzenlemelerin uygulama

3 TBMM, 1998.

4 TİHV, 2002.

5 <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5233.html>

6 http://www.van.gov.tr/default_B0.aspx?content=1086

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

alanı kısıtlı olmasaydı da tam anlamıyla sonuç alıcı olmaları pek mümkün değildi. Çünkü yaşanan kayıpların ve mevcut sorunların ortaya çıkarılması ve sorunların çözülerek kayıpların telafi edilmesine yönelik politika oluşturma, program yapma ve hayata geçirme süreçlerinde zorunlu göç yaşayanların katılımı önemsenmemişti. Bir günde yerlerinden, evlerinden, olağan yaşamlarından, taşınır ve taşınmaz mallarının büyük bölümünden yoksun bırakılan ve yabancısı oldukları yerlere sürülen insanlar, bunların en azından bir kısmını telafi etmeye yönelik süreçlere, karar verici aktif özneler olarak dahil edilmeyerek bir kez daha kendi hayatları ile ilgili söz hakları ellerinden alınmış oldu.

Resmi düzlemde durum bu iken, başta Göç-Der olmak üzere çeşitli sivil toplum örgütleri zorunlu göçe, zorla göç ettirilenlerin geldikleri yerlerdeki yaşam koşullarına ve taleplerine ilişkin araştırmalar gerçekleştirerek sorunun boyutlarına dikkat çekmeye, çözüm önerileri geliştirmeye çalıştılar.⁷

Zorunlu Göç Üzerine Yayınlanmış Çalışmalar

Zorunlu göçe ilişkin yayınlanmış araştırma raporlarını ve kitapları genel hatlarıyla üç gruba ayırabiliriz. Birinci grup, zorunlu göç olgusuna uluslararası ve ulusal hukuk, vatandaşlık ve insan hakları çerçevesinden bakan ve bu çerçeveden hareketle yaşanmakta olan sorunlara dikkat çeken, hükümetin uyguladığı politikaları eleştirel bir açıdan ele alan çalışmalardır.⁸ Özellikle, *Tazminat Yasası ve Köye Geri Dönüş Projesi*'nin

7 Söz konusu çalışmaların bazıları için bkz. Göç-Der Raporları (www.akdenizgocder.org); Kalkınma Merkezi, 2006 ve 2010; Aker, Tamer A. vd. 2005; TMMOB, 1998 ve 2004; Mazlum Der, 1995.

8 Örneğin, bkz. Kurban vd., 2006.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

uygulama ve kapsamı ile ilgili yetersizlikleri göz önüne seren bu çalışmaların bulgularının başında, politika oluşturma sürecine göç edenlerin ve zorunlu göç konusunda çalışan sivil toplum örgütlerinin talep ve önerilerinin dikkate alınmamasının ve politika uygulamalarının tepeden inme bir biçimde oluşturulmasının, zorunlu göç sorununun çözümüne hizmet etmediği geliyor. Devlet politikalarının şeffaf olmaması, politikaların uygulanma aşamasında kamu kurumlarının koordinasyonunun sağlanamaması ve zorunlu göç mağdurlarının yaşam koşullarını düzeltmek için gerekli olan programlara ayrılmış özel bir bütçenin öngörülmemiş olması, eleştirilen konular arasında yer alıyor.

Bu çalışmaların politika önerileri arasında, tazminatların kapsam ve miktarının artırılması, köy koruculuğunun kaldırılması, mayınların temizlenmesi, yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu koşulları iyileştirmek için programlar yapılması geliyor. Yerinden edilmişlerle devlet arasında güven ortamının bulunmayışının köye geri dönüşlere ilişkin en önemli engellerden birini teşkil ettiği vurgulanarak, dönüş için verilen yardımların yetersizliğine, köylerde altyapı ve kamu hizmetlerinin bulunmayışına, kırsal ekonominin ve altyapının yeniden inşasının gerekliliğine dikkat çekiliyor.

İkinci grup çalışma ise zorunlu göç meselesine mağdurların göç ettikleri kentlerdeki yaşam koşulları üzerinden bakan çalışmalardan oluşuyor.⁹ Çoğunlukla anket uygulamalarına dayanan bu çalışmalar¹⁰ Diyarbakır, Batman, Mersin, İstanbul gibi kentlere zorla göç ettirilmiş Kürtlerin sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yaşamlarına ışık tutuyor; yaşam haklarına

9 Örneğin, bkz., Kalkınma Merkezi, 2006 ve 2010, TMMOB, 2004; Barut 2002; Başak Kültür.ve Sanat Vakfı, 2004 ve 2010.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

müdahale edilmiş, geçmişlerinden koparılmış, mülkiyet hakları ihlal edilmiş, üretim süreçlerinden ve doğal ortamlarından uzaklaştırılmış, sosyal yaşamları altüst edilmiş Kürt göçmenlerin kentlerdeki yaşam mücadelelerini sergiliyor.

Bu çalışmaların bulgularına göre, mülksüzleştirilen ve kentlerde vasıfsız işçi durumuna itilen göçmen Kürtlerin büyük çoğunluğu, kentlerde geçimlerini inşaat işçiliği, seyyar satıcılık, hamallık, katı atık toplama, ev temizliği ve çocuk bakıcılığı, tarım ve inşaat işçiliği gibi geçici işlerde çalışarak sağlıyor. Yapılan bütün bu işlerin bir sürekliliği ve güvencesi bulunmadığı gibi kazanılan gelirin de bir garantisi ve sürekliliği yok. Devlet ise zorla göç ettirdiklerini Yeşil Kart, kömür ve gıda yardımı gibi yoksulluk programlarına dahil etmenin pek de ötesine geçmiyor.

Göçmen ailelerin yaşadıkları mahallelerdeki okulların alt yapısı yetersiz, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı yüksek ve okullar spor ve kültürel etkinlikler için gerekli donanımına sahip olmaktan uzak. Ailenin geçimini sağlamak için çocukların da çalışmak zorunda kalmaları eğitimlerini erken yaşta terk etmelerine yol açtığı gibi, ailenin içinde bulunduğu yoksulluğu bir sonraki kuşaklara da taşıyor.¹¹

10 Bu çalışmalar arasında Kalkınma Merkezi'nin birinci baskısını 2006, güncellenmiş ikinci baskısını 2010 yılında yayınladığı *Zorunlu Göç ve Etkile-ri*. Diyarbakır araştırmasında anket uygulamasının yanısıra nitel araştırma teknikleri de kullanılmıştır. Diyarbakır'ın 5 mahallesinde çocuklar ve yetişkinler ile kadın ve erkekler ayrı ayrı olmak üzere toplam 23 odak grup toplantısı ve 10 derinlemesine görüşme yapılmış ve katılımcıların ifadeleri raporda alıntılanarak zorunlu göçe maruz kalanların durumu ve sorunları kendi sözleri ile aktarılmıştır.

11 Türkiye'de göç ve çocuk işçiliği konusunda yapılan kayda değer çalışmalardan birisinin Betül Altuntaş'ın nitel araştırması olduğu not düşülmeli. Bu araştırma için bkz. Altuntaş, 2003

Aile büyüklerinin ve özellikle annelerin Türkçe bilmemeleri, çocukların ise kente geldikten sonra okulda Türkçeyi öğrenirken Kürtçeyi unutma eğilimleri büyüklerle çocukların arasında iletişim sorunları yaratıyor. Buna ek olarak, kuşaktan kuşağa aktarılan masallar, fıkralar, tekerlemeler gibi birçok kültürel değerin de kaybolmasına yol açıyor.

Bulguları arasında yukarıda özetlenenler gibi göçmen Kürtlerin kentlerde yaşadığı birçok sorun olan bu çalışmaların neredeyse hepsinin ortak sonucu, Kürt meselesine toplumsal muhtabakat içinde bir çözüm bulunmadan zorunlu göç mağdurlarının sorunlarının ortadan kalkmasını mümkün olmadığı.

Zorunlu göçe kentten bakan ancak zorunlu göç olgusuna bakış açısı yönünden ikinci grup çalışmalara dahil etmenin mümkün olmadığı bir grup çalışma da mağdurların durumundan ziyade kentlerin düzeni perspektifinden, yani göç edenlerin kente uyumu/uyumsuzluğu ve göçün etkisiyle kentin kültüründe gözlenen olumsuz değişiklikleri ön plana çıkaran çalışmalar.¹² Bu çalışmalarda, esas aktör zorunlu göçü yaşayanlar değil; “ideal-modern kent”in bir anlamda yüceltilen yaşam ve kültürü ile yeni gelen “köylülerin” kent yaşamına uyumsuzluğu asıl sorun olarak görülüyor. Açık olarak ifade edilmese de, bu çalışmalarda temel olarak batının büyük kentlerindeki eğitimsiz, yoksul, Türkçe bilmeyen ve bu halleri ile kent için sorun yaratan kitlenin durumuna dikkat çekiliyor. Sorunların ortak paydası, “kentlileşme ve kentle bütünleşme” sürecinin işlememesi olarak adlandırılıyor.

Üçüncü grup çalışma, yöntem olarak göç edenlerin “hikâye”lerini onların dilinden anlatmayı seçmiş olan çalış-

12 Örneğin bkz. Erjem, 2009.

malar.¹³ Bu çalışmalarda, göçmenlerin sözüne kulak veriliyor, onların yaşadıkları yine onların anlatımıyla aktarılıyor. Bu anlatımlarda anılarda kalmış köylere duyulan hasretle şimdi ki zamanın yaşam savaşı harmanlanıyor; acıların derinliğini ve kaybedilmiş bir hayatın yasını duyuyoruz. Kışanak, *Yitik Köyler* kitabında tarihi 9 bin yıl öncesine uzanan bir coğrafyadan yitip giden 14 köyün efsanesini anlatıyor. Tarihte Asurilerin, Ermenilerin göç etmek zorunda kaldığı bu köylerden ikinci sürülüşe şahit oluyor; taşları, duvarları, ceviz ağaçları, mezarlıkları, köprüleri, çeşmeleri, *klam*ları ile köylerin yok oluşunu izliyoruz.

Bu üç grup içine dahil edemediğimiz, farklı açılardan önemli iki çalışmayı vurgulamadan geçmeyelim. Birincisi, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü'nün (HÜNEE), Devlet Planlama Teşkilatının isteği üzerine gerçekleştirdiği ve sonuçlarını 2006 yılında yayınladığı "*Türkiye'de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*".¹⁴ Raporun başlığına da yansıdığı gibi bu araştırmada uluslararası yazında kullanılan "yerinden edilme" yerine "yerinden olmuş" kavramı tercih edilerek insanların yaşam alanlarından göç etmelerine neden olan failin gizlenmek istendiğini görüyoruz. Göç veren 14 il ile göç alan 10 il ve diğer 57 ilin kentsel ve kırsal alanlarını temsil eden yaklaşık 6 bin hanehalkından oluşan bir örneklem üzerinden yapılan bu geniş kapsamlı çalışmada, göç sürecinin sosyoekonomik durumda yarattığı değişimi ortaya koymak üzere çalışma durumu, sağlık güvencesi, ev sahipliği, konut büyüklüğü ve refah durumuna ilişkin bilgiler toplanmış. Görüşmelerin neredeyse tamamında geçim sıkıntısı ve işsizlik gündeme geliyor, göç öncesinde temel olarak ta-

13 Kışanak, (yayın tarihi belirtilmemiş); Dinç, 2004.

14 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü, 2006.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranthey.org>

rım sektöründe kendi hesabına ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların göç ettikleri yerlerde işsiz kaldıkları saptanıyor. Göç edenlerin iş bulamamalarının önündeki engeller arasında geldikleri yerlerde yaşadıkları dışlanma ve yabancılık hissi önemli bir yer tutuyor; “yerinden olmuşlar” hem yeterli eğitim ve beceriye sahip olmamaları, hem de iş bulmak için gerekli olan sosyal ağların dışında kalmaları nedeniyle maddi sıkıntıya düşüyorlar. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüpleri Enstitüsü’nün bu çalışmasının belki de en önemli bulgusu, devletin 300 bin dolaylarında olduğunu iddia ettiği zorunlu göç mağdurlarının sayısının aslında çok daha yüksek olduğunu göstermesi. Araştırmada, 1986-2005 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu’daki 14 ilin köy ve kentlerinden (%80’i köylerden olmak üzere) “güvenlik nedenleri” ile 953 680 ile 1 201 200 arasında kişinin göç ettiği tahmin edilmekte. Yine, bu çalışmadaki önemli bulgulardan biri, zorunlu göç mağdurlarının yaklaşık yarısının 5233 sayılı Tazminat Yasası’ndan haberinin bile olmaması.

Cenk Saraçoğlu’nun *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler. İnkârdan “Tanıyarak Dışlamaya”* başlıklı kitabı (2011) da bu alanda yapılmış çalışmalardan biri ve zorunlu göç çalışmaları açısından oldukça sıra dışı bir konuya, İzmir’de yaşayan orta sınıfın göçmen Kürtleri algılayış biçimlerine odaklanıyor. Orta sınıfın Kürtlere duyduğu düşmanlığı sadece klasik Türk milliyetçiliğiyle açıklamanın mümkün olmadığını ileri süren Saraçoğlu, bu düşmanlığı son yirmi yılda zorunlu göç ve neoliberalizm ile şekillenen kentlerde Kürt göçmenlerin mekânsal ve sosyo-ekonomik olarak ayrıştırıldığı kentsel yapının ürettiği bir olgu olarak görüyor. Kentlerin çöküntü alanlarına sıkışmış, işsiz ya da en marjinal işlere mahkûm edilmiş kitlenin algılanış biçimi “cahiller”, “işgalciler” ve haksız kazançla geçinenler. Saraçoğlu, bir etnik kimliğin toplum tarafından ta-

nınmasının her durumda özgürleştirici ve eşitleyici olmadığını İzmir orta sınıfının Kürt algısı örneğinde gözler önüne seriyor. Bu kez “tanınan” ama “dışlanan” Kürtler var sahnede.

Zorunlu Göç ve Sonuçlarına Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Bakmak

Yukarıda kısaca değinilen araştırmalarda ulaşılan bulgular, sorunun çeşitli boyutlarıyla ortaya konması açısından önemliydi. Bununla birlikte, özellikle anket uygulaması ile yapılan çalışmalar, genellikle aile ile ilgili soruları aile reisi olarak erkeklere yönelttikleri için, bu çalışmaların çoğunda göç sürecinde ve sonrasında kadınların ve/veya kız çocuklarının zorunlu göçü ve sonrasındaki yaşamı nasıl deneyimlediklerine dair doğrudan bilgi son derece yetersiz.¹⁵ Oysa cinsiyete dayalı eşitsizliklerin, hem zorunlu göç sürecini ve gelinen yerdeki deneyimleri kadınlar ve kız çocukları açısından farklı kılmış olması hem de talep ve beklentilerinin farklı olmasına yol açması beklenir. Bu tür farklılıklar, şimdiye değin yürütülen çalışmalarda fazlaca gündeme gelmiş değil.

Göç Der’in (2001) Batman, Van, İstanbul, İzmir ve İçel illerinde zorunlu göçe maruz kalmış 2 139 kişi ile yaptığı araştırmada kadın ve erkekler arasında okur-yazarlık, Kürtçe ve Türkçe bilme durumu, iş bulma ve sosyal güvence sahipliği konuları karşılaştırmalı olarak veriliyor. Araştırmaya göre kadınların %57.7’si sadece Kürtçe, %35’i hem Kürtçe hem Türkçe bilirken, erkeklerin %17.9’u sadece Kürtçe, 73.5’si

15 Örneğin Göç Der’in gerçekleştirdiği kapsamlı alan araştırmalarından birinde (2001: 30) görüşülen 2 139 kişinin %73,3’ünü erkekler, %26,6’sını kadınlar oluşturuyor.

ise hem Kürtçe hem de Türkçe biliyor. Çalışmada kadınların hem Türkçe bilmeme hem de okur-yazar olmamaları nedeni ile kentsel istihdam alanında formel işgücü piyasasında iş bulma olanaklarının kısıtlılığına dikkat çekiliyor. Göç öncesi kadın nüfusun %13.7'si ev dışında çalışırken göç sonrasında kadınların ev dışında çalışma durumu %7.1'e düşüyor. Erkek nüfusun çalışma oranında da düşme var, ama bu sadece %1'lik bir düşüş. Kadınların da erkeklerin de bulabildiği işlerin neredeyse tamamı sosyal güvenceden yoksun, marjinal işler.

Kalkınma Merkezi'nin (2006) araştırmasında eğitim, çalışma, sosyal güvence, köye geri dönüş gibi konularda kadın ve erkekler için ayrı ayrı istatistiksel bilgiler verilmesinin yanı sıra kadınların aile içi konumları ve göç nedeniyle yaşanan sorunlarda üstlendikleri role de dikkat çekiliyor. Örneğin, kent yaşamının getirdiği yaşam tarzı nedeniyle erkekler ile çocuklar arasında çıkan çatışmalarda kadınların arabulucu olduğu ve tampon rolünü üstlendiği, sorunların çözülemediği durumlarda ise erkekler ve çocuklar arasında ezilen kişinin de çoğu kez kadın olduğu göze çarpıyor.

Diyarbakır'ın beş mahallesinde yürütülen bu çalışmanın bulguları arasında kadınların ev dışında çalışmasından çok hoşnut olunmasa da yaşanan ekonomik güçlükler nedeniyle çalışmalarına izin verildiği, bu durumun önde gelen nedenlerinden birinin de, erkeklerin iş bulamaması ya da erkeklerin bulabildikleri işleri kendileri için aşağılayıcı bulmaları yer alıyor. Öte yandan, kadınlar için varolan iş olanakları da zaten son derece kısıtlı. Ev temizliği ve çocuk bakımı dışında en çok yaptıkları iş, aileleriyle ya da başlarında bir erkek olmak üzere genç kadınların birlikte gittiği pamuk toplamak gibi mevsimlik işler. Mevsimlik işçilik birçok ailenin

birincil geçim kaynağını oluşturuyor. Köye geri dönüş konu- su da kadınların erkeklerden farklı düşündükleri bir konu; aynı aile içinde ciddi görüş farklılıkları olabiliyor. Köye temelli dönmek isteyenler, daha çok orta yaşlı ve yaşlı erkek- lerle yaşlı kadınlar. Genç kadınların neredeyse hiç biri köye geri dönmeyi istemiyor.

G Der'in ve Kalkınma Merkezi'nin bu iki alışması, Kürt kadın ve erkeklerin zorunlu göç sürecini ve sonrasındaki kent yaşamını farklı deneyimlemesi ile ilgili bazı bilgiler vermekle birlikte, bu farklılıkların kadınların yaşamını ne denli etkile- diği ya da değiştirdiği konusunda yetersiz kaldığı söylenebilir.

Bu konuda aramızdan çok vakitsiz bir şekilde ayrılan Derya Demirler'in çalışması gibi az sayıdaki çalışma dışında ne ya- zık ki büyük bir boşluk bulunuyor.¹⁶ Derya Demirler, "*İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye'de Yerinden Edil- me ve Toplumsal Cinsiyet*" başlıklı çalışmasında (2008: 5-6) 2001 sonrasında zorunlu gce tabi tutulanlar için devlet ta- rafından geliştirilen yasal ve idari mekanizmaları toplum- sal cinsiyet perspektifinden değerlendirir ve feminist hukuk yaklaşımı ekseninde yasal ve idari mekanizmaların toplum- sal cinsiyet adaletini sağlama potansiyelini sorgular. Kadın- ların deneyimlerini dikkate almayan ve toplumsal cinsiyet açısından nötr bir dil kullandığı iddia edilen yasaların aslın- da ne denli taraflı olduğuna işaret eden feminist hukuk ku- ramından yararlandığı çalışmasında "Kürt bir erkek olmak ile Kürt bir kadın olmanın aynı deneyimi ifade etmediği"ni

16 Derya Demirler'in zorunlu göçü toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan makaleleri için bkz. Demirler ve Eşsiz, 2008; Demirler, 2008. Ayrıca gce ve sonrasına toplumsal cinsiyet perspektifinden bakan çalışmalar için bkz. Wedel, 2001; Yılmaz, 2005.

ileri sürer. Kadınların “yoksulluk, işsizlik, eğitim, sağlık ve psikolojik danışmanlık gibi kamu hizmetlerine eşit erişim olanağına sahip olmama gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıya olduğu”nu¹⁷ söyler; ona göre, kamu hizmetlerinin Türkçe verilmesi ve erkeklerin zorunlu askerlik hizmeti nedeniyle Türkçeyi öğrenmelerine karşın zorunlu göçe tabi tutulan kadınların çoğunluğunun sadece Kürtçe bilmesi kamu hizmetlerinin sunumunda kadınlar aleyhine ayrımcılığı getirmektedir, bu durum da kadınların kamu hizmetlerine ulaşımını kısıtlamaktadır. Aynı şekilde Veysel Eşsiz ile birlikte zorunlu göç deneyimi yaşamış Kürt kadınlar açısından dil meselesine eğildikleri “*Zorunlu Göç Deneyimini Kadınlardan Dinlemek: Bir İmkân ve İmkânsızlık Olarak Dil*” başlıklı makalede (Demirler ve Eşsiz 2008) zorunlu göçe tabi tutulanların yarısına yakınına oluşturan kadınların yaşadıklarına etnik ve toplumsal cinsiyet kimliği ile zorunlu göç mağduriyetinin kesiştiği alandan bakarlar; bu çerçeveden kadınların farklı açılardan uğradıkları “dil yitimi”ni onların “dil”inden aktarırlar. Farklı bir dilin konuşulduğu, yerleşik nüfusun kendilerine önyargılarla yaklaştığı yeni yaşam alanlarında kadınların “dilsizlikle” nasıl baş ettiklerini, değişen koşullara uygun geliştirdikleri farklı stratejiler ve anadillerinin önündeki engelleri aşmak için hangi yollara başvurdıklarını anlatırlar.

Elinizdeki bu kitap da, ulaşılmayan seslerin duyulması, kadınların ve kız çocuklarının farklı deneyimleri ve talepleri konusunda varolan boşluğun doldurulmasına yönelik mütevazı bir adım olarak değerlendirilebilir.

17 age. s.5.

Bu Çalışma

Başak Sanat Vakfı, 2010 yılında gerçekleştirdiği *Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri 2004-2010 Karşılaştırmalı Araştırma*'sındaki kadınlar ve kız çocuklarına ilişkin bulguların ayrıca derlenmesi için öneride bulunduğunda, anket tekniğiyle elde edilen bilgileri önemsemekle birlikte, anket bulgularını tamamlayıcı nitelikte ve alana daha derinlemesine bakmamızı sağlayacak bir çalışmaya ihtiyaç olduğuna karar verdik. Yüz yüze görüşmeler yaparak kadınların ve kız çocuklarının hayat hikâyelerini dinledik. Ek III.'de yer alan esnek yapılandırılmış görüşme yönergeleriyle zorunlu göç dönemi ve geldikleri yerdeki deneyimlerine ilişkin anlatılarına kulak verdik; halen neler yaşadıklarını, geleceğe ilişkin düşüncelerini, beklentilerini bizimle paylaşmalarını istedik. Ayrıca, özellikle çalışma ve eğitim koşullarına ilişkin daha geniş fikir edinebilmek için odak grup toplantıları gerçekleştirdik.

Hem yüz yüze görüşmeler için hem de odak grup toplantıları için mahallelere pek çok kez gittik. Bazı durumlarda kız çocuklarının ve genç kadınların ailelerinin onayını almamız gerekti. Başak Sanat Vakfı'nın daha önce gerçekleştirdiği çalışmalar dolayısıyla gidilen mahallelerde tanınıyor olması ve arada güven ilişkisinin bulunması, görüşmeleri kolaylaştırdı. Görüşmelerde ve odak grup toplantılarında çalışmanın amacına ilişkin kapsamlı bilgi vermeye özen gösterdik. Görüştüğümüz kadınların anlatılarını metne aktarırken, isimleri değiştirdik.

Araştırmamızın niceliksel kısmı, vakfın 2010 yılındaki *Zorunlu Göçün Çocuk ve Gençler Üzerindeki Etkileri* araştırmasının yapıldığı Sultanbeyli, Ataşehir, Kadıköy, Kartal, Pendik, Sancaktepe, Ümraniye, Üsküdar, Maltepe, Beykoz, Tuzla,

Sultangazi, Esenler, Şişli, Gebze ilçelerini kapsıyor. Yüz yüze görüşmeleri ve odak grup toplantılarını ise Anadolu yakasındaki dört ilçede, Ataşehir, Üsküdar, Kadıköy ve Sultanbeyli’de gerçekleştirdik. 2011 yılının Mart ve Nisan ayları arasında 25 kadın ve kız çocuğu ile görüştük. Görüşmecilere Başak Sanat Vakfı’nın mahallelerde yürüttüğü çalışmalar sırasında kurduğu ilişkilerden ve *Zorunlu Göçün Çocuk ve Gençler Üzerindeki Etkileri* üzerine ilkini 2004’te ikincisini de 2010’da gerçekleştirdiği araştırmaları esnasında tanışılan ailelerden hareketle ulaştık. Daha sonra kartopu yöntemi ile yeni görüşmeciler bulduk. Görüşmecilerin dolaylı da olsa Başak Sanat Vakfı’ndan haberdar olmaları, başka hiçbir kurumla, toplum örgütüyle ya da siyasi partiyle bağlantıları olmasa bile toplumsal ve siyasal alandan tümüyle dışlanmamış olduklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bilginin, görüşmecilerin hikâyelerinin değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünüyoruz. Öte yandan anlatıların, nelerin yaşandığı ya da yaşanmakta olduğundan ziyade, yaşananların kadınlar ve kız çocukları tarafından nasıl anımsandığına ve algılandığına dair olduğuna dikkat çekmek isteriz. Bu durumun, sözlü tarihin bir dezavantajı değil, çalışmaya kattığı zenginlik olarak değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü zorunlu göç sürecinde neler olduğu ya da göçün ardından nelerin yaşandığı kadar bunların nasıl anımsandığı, algılandığı ve yorumlandığı da önemli.¹⁸

Bazılarını Kürtçe yaptığımız görüşmelerin en kısısı bir saat, en uzununu ise dört saat sürdü. Yüz yüze görüşmelerin yanı sıra Ataşehir’in Kayışdağı, Kadıköy’ün Yenisahra ve Sultanbeyli’nin Hamidiye mahallelerinde, 15-24 yaş arasında

18 Sözlü tarihe ilişkin öznellik eleştirilerine karşı geliştirilen argümanlar için bkz. Danacıoğlu, 2001.

alışan genç kadınlarla, 15-24 yaş arası öğrencilerle ve 25 yaş üstü kadınlarla olmak üzere 3 odak grup toplantısı gerçekleştirdik. Bu toplantılarda kadınların çalışma deneyimleri, çalışma koşulları ve eēitim yaşamları üzerinde durduk.

25 kadın ve kız ocuēu ile yapılan yüz yüze görüşmelere ve üç odak grup toplantısına dayanarak ortaya çıkan bulguların, güçlü bir temsil yeteneēine sahip olduēunu ya da zorunlu göçe maruz kalmış bütün kadınlar ve kız çocukları açısından genellenebileceēini ne srmyoruz. İstanbül'da yrttēmz bu araştırma sonuçlarının, zorunlu göçle Diyarbakır'a, Mersin'e, İzmir'e giden kadınlar ve kız çocuklarının deneyimlerini kapsayıcı nitelikte olması beklenemez. Kaldı ki bu kısıtlılık sadece demografik yapısı, istihdam olanakları, zorunlu göçle gelenlerin ve/veya Kürtlerin yoēunluēu, yaygın olarak kullanılan dil gibi çeşitli açılardan farklılık gösteren farklı bölge ve kentlerdeki kadın ve kız çocuklarının yaşam koşulları ve deneyimleriyle sınırlı da olmayabilir. İstanbül'un araştırmamızın kapsamı dışında kalan ilçelerindeki zorunlu göç yaşamış kadın ve kız çocuklarının yaşam koşulları ve deneyimleri dahi bizim görüşme yaptıklarımızla çeşitli farklılıklar gösterebilir.¹⁹

Bununla birlikte yaptığımız yüz yüze görüşmelerle ve odak grup toplantılarıyla ortaya çıkan derinlemesine bilginin, zorunlu g ve sonuçlarının kadınlar ve kız çocukları açısından ne anlama geldiēine dair bir i gr oluřturacaēını; farklı baēlamlardaki deneyimlere, ihtiyaç ve taleplere ilişkin fikir vereceēini düşünüyoruz.

19 Kadınlar ya da azınlık gruplar gibi toplum içinde sesleri fazla duyulmayan kesimlere yönelik araştırmalarda kullanılan nitel araştırma yöntem ve tekniklerinin temsil niteliēine ve gvenirliēine ilişkin bazı tartışmalar için bkz. akır ve Akgökçe, 1996; akır, 1996.

Son olarak, niteliksel araştırma teknikleriyle elde ettiğimiz bu bilgiyi, Başak Sanat Vakfı'nın 2010 yılında 500 haneyle gerçekleştirdiği *Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri 2004-2010 Karşılaştırmalı Araştırma Sonuçları* araştırmasının bulgularıyla karşılaştırarak, onlarla birlikte değerlendirecek yorumladığımızı da anımsatmak isteriz.

Elinizdeki kitap bu araştırmaların bir ürünü. Üç bölümden oluşan kitabın ilk bölümü, zorunlu göç sürecine ait anılara odaklanıyor. Zorunlu göç süreci, ailelerin parçalanması, cezaevleri, ev baskınları, işsizlik, yoksulluk, evsiz kalma ve göç edilen mahallelerde aşağılanma üzerine travmalarla dolu. Bu zorlu dönemin üstesinden ailelerin tüm fertleri birbirlerine kenetlenerek gelmeye çalışıyor; karşı karşıya kalınan bütün imkânsızlıklar karşısında aileyi ayakta tutan en önemli figür ise anneler. Kentte doğan kız çocuklarının çoğu ailelerinin geldikleri köyleri hiç görmemiş, köylerini ve zorunlu göçü büyüklerin konuşmalarından duydukları ve ailenin yaşadığı ve yaşamakta olduğu sıkıntılar vasıtasıyla biliyor.

İkinci bölüm, zorunlu göçün üzerinden geçen 15 yılı aşkın sürenin ardından kadın ve kız çocuklarının İstanbul'daki yaşamlarına ışık tutmaya, nelerin değiştiğini nelerin süreklilik taşıdığını anlamaya çalışıyor. Kadın ve kız çocuklarının aile içi değer kalıplarını, hiyerarşik ilişkileri nasıl etkilediğini ve aynı zamanda onların bu süreçten ne denli etkilendiğini aile içi ilişkiler, evlilik, eğitim ve çalışma durumlarıyla ilgili hikâyeleri aracılığıyla aktarıyor. Bu bölümde aynı zamanda, İstanbul'da göçmen bir Kürt kadını olmanın ne anlama geldiği ile ilgili deneyimler sergileniyor. Kız çocuklarının ve kadınların özellikle günümüzde İstanbul'da kurduğu ilişkilere ışık tutmak araştırmanın önemli odak noktalarından biri idi. Ev dışında gidilen yerlerin başında okullar, iş yerleri, siyasi par-

tiler ve dernekler geldiği için, özellikle odak grup toplantıları bu mekânlardaki deneyimlerin paylaşımına yöneldi.

Yaşanılan çevrede, işyerinde ve okulda karşılaşılan ayrımcılık deneyimleri ve/veya ayrımcılık algıları ile kadınların ve kız çocuklarının geleceğe ilişkin beklenti ve düşüncelerinin aktarıldığı son bölümde, hem memleketlerine dönmek isteyen hem de İstanbul'da ya da başka bir mekânda yaşamak isteyen kadın ve kız çocuklarının gelecek tahayyülleri de aktarılıyor.

Kavramlara Dair

Çalışmada “zorunlu göç” kavramını kullanmayı tercih ettik. Ulusal düzlemde konuyla ilgili farklı kavram setleri kullanılıyor. Örneğin TESEV, uluslararası literatüre atıfla “ülke içinde yerinden edilme” kavramını kullanıyor.²⁰ Bu kavram örtük olarak “yerinden eden” dışsal bir etkene işaret ediyor. Buna karşın resmi kanallarda, faili tümüyle görünmezleştiren “yerinden olma” kavramı kullanılıyor.²¹ Bizim zorunlu göç kavramını tercihimizde, bu konuya ilk eğilen İHD, GÖÇ DER gibi kurumların bu kavramı kullanmış olmaları ve kavramın yaygın olarak kullanıma girmiş olması etkili oldu.

Zorla göçertilenlerin yüzde 40'ını oluşturduğu dile getirilen kadınların²², zorunlu göç ve sonrasında yaşanan şiddet, mülksüzleşme, hak ihlalleri ve hak kayıpları nedeniyle çoklu mağduriyetler yaşadıkları açık. Hak kayıplarıyla birlikte yaşanan mağduriyetlere dikkat çekmeye çalışırken Kürt kadınlar için

20 Bkz. Kurban vd., 2006.

21 Bkz. HÜNEE, 2006.

22 HÜNEE, 2006.

“mağdur” nitelemesini kullanmamaya özen gösterdik. Çünkü kurbanlaştırma yaklaşımının kadınların karşı karşıya kaldıkları hak kaybı ve mağduriyetlere karşı direnme yollarını, güçlerini, ayakta kalmak ve tutunmak için sergiledikleri pratikleri göz ardı etmeye yol açacağını düşündük.

İlerleyen bölümlerde, görüşmecilerimizin çoğunun anlatılarında “parti”den söz edildiği görülecek. Görüştüğümüz kadınların çoğunun hikâyesinde kayda değer bir yeri olduğunu tespit ettiğimiz bu “parti”, görüşmelerin yapıldığı dönemde DTP (Demokratik Toplum Partisi) idi. Çalışmamız devam ederken DTP kapatıldı ve yerine BDP (Barış ve Demokrasi Partisi) kuruldu. Anlatılarda kullanılan “parti” teriminin, DTP/BDP ve HEP-DEP-HADEP-DEHAP gibi bu partilerin dayandığı siyasi parti geleneğinin tümünü kastettiği vurgulanmalı.

“Travma” kişinin yaşamına, vücut bütünlüğüne, en sevdiklerine ve inanç sistemlerine yönelik bir tehdit olarak tanımlanabilir.²³ Bu araştırmanın yürütücüleri ve çalışmanın yazarları olarak travma üzerine uzmanlık derecesine sahip değiliz. Dolayısıyla kavramı bu tanım çerçevesinde ve genel olarak yaşanan şiddetin, kayıpların, acıların, güvensizliğin ve buna benzer durumların yol açtığı etkileri kapsamak üzere kullandık.

Okurken fark edeceğiniz gibi, ele aldığımız konulara ilişkin sözü öncelikle görüştüğümüz kadınlara ve kız çocuklarına verdik. İstedik ki zorunlu göç ve sonrasında yaşamlarında değişen ve süregelen şeylerin neler olduğunu, değişimin yönünü onlar ifade etsin. Bizim yazdıklarımız onların söylediklerini anlama çabasından ibaret.

23 Foa vd. 2007 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

I. BÖLÜM

ZORUNLU GÖÇ ve SONRASINDAKİ İLK DÖNEM

Zorunlu Göç Koşulları

“İlk geldik bir bodrum katına yerleştik”

“Hatırlıyorum, biz damda oturuyorduk, bizim ev yeni yapılmıştı. İnsanlar zaten şey yapıyordu babama, herkes çekip gidiyor, sen yeniden ev yapıyorsun ve babam ısrarla evi yapıyordu. Annem hep şey diyordu, biz ayrılmaycaz bu köyden, ne olursa olsun, hani yaksalar da. Çevre köylerden kamyonlarla eşyalar ilçelere taşınyordu. Kimi göçüyordu zaten köyler yakıldığı için, göç etmeyenler de, bizim köydekiler de her an köy yakılacak diye eşyalarını merkeze taşıyorlardı. Hani bir şey olursa biz de çekip gidelim diye. Çünkü yakıldığı zaman eşyaları alıp götürme şansı da kalmıyor, bırakıp gidiyorsun falan. Biz annemle damda oturuyorduk, o kamyonlar gidiyordu, annem ağlıyordu.”

Gençlerle yapılan odak grup toplantısına katılan Derya, kuruculuğu kabul etmeyen köylerinin aşamalı olarak boşaltılmasını böyle anlatıyordu. Benzer durumdaki köylerde evler, içinde eşyalarla birlikte yakılmaya başlayınca sıranın kendilerine de geleceğini sezmışler ama komşuları hiç olmazsa eş-

yalarını yakılmaktan kurtarmak amacıyla kamyonlarla ilçeye taşırken, onun ailesi kalmak için sonuna kadar direnmiş. Babasının yeni ev yapmayı ısrarla sürdürmesi ya da annesinin “yaksalar da ayrılmayacağız” demesi, bu direnişin ifadesi olarak değerlendirilebilir. Sonunda onlar da ayrılmak zorunda kalmışlar köyden. Ama hiç olmazsa bir anda ve içinde eşyalarla birlikte evleri yakılarak değil. Bu açıdan şanslı oldukları bile düşünülebilir. Çünkü zorunlu göçün çoğunlukla bir anda ve göçe zorlananların yanlarına bir şey almalarına dahi fırsat tanımadan gerçekleştirildiği biliniyor (Barut, 2001).

Bu koşullarda, herhangi bir hazırlık şansı olmadan ve sahip olunan bütün geçim olanaklarını, bahçe, tarla, ev gibi malvarlıklarını geride bırakarak çıkılan travmatik göç yolculuğunun, gelinen yerde de olağan bir yerleşime olanak tanımayacağı açık.

“Bir bodrumda yaşamaya çalıştık. Şimdiki evimiz onun yanında cennet gibidir. (...) Eşime neden bu evi tuttun diye sordum. Akrabalarım da burada yaşanmaz dedi. Dediler ki zaten Kürtlere evleri kesinlikle vermiyorlar. Allah razı olsun yaşlı Laz bir teyze bize bu evi verdi. Acıdığı için verdiğini söylediler. Orada kaldık iki üç sene.” (Münevver)

“Dargeçit’te belirli bir gelirimiz yoktu. Çünkü artık köylerimiz yakılmıştı. Hayvanlarımızın hepsini kaybettik. Hayvanlarımız olsa bile Dargeçit’te bakamazdık hayvanlara. (...) Eşim de hep gurbetteydi. Dokuz ay, on ay kaldığı oluyordu. (...) bizi de mecburen yanma getirtti. Dokuz yıl önce İstanbul’a geldim. İstanbul’a geldikten sonra benim hayat kavgam, evlilik kavgam başladı.” (Şahibe)

“(…) inşaatta kalıyorduk. Hiçbir şeyi olmayan bir inşaat. İşte bir gün işe girdim ama ev yok. [İşten] döndüğümde o

kadar mutlu olmuştum ki annem o kümes denilen yeri bile tutmuştu ama bizim için bir yuvaydı yani. Temizlemişti. Ev sahibi tavukları falan koyuyormuş oraya. Uzun vagon gibi bir odaydı. Orayı temizlemiş, ortaya sehpa koymuş, bölme ayırmış, mutfak tuvaleti, her şey uzun bir vagon, her şey onun içersinde.” (Kerime)

Başak Sanat Vakfının 2010’da yayınladığı *Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri 2004-2010 Karşılaştırmalı Araştırma Sonuçlarının* bulguları da bu anlatımlarla paralellik gösterir. Araştırma kapsamında görüşme yapılan hanelerden zorunlu göçe tabi tutulanların çok büyük bir bölümü, göç ettikten sonra geldikleri yerde ekonomik sorunlar yaşadıklarını dile getirmiş.¹ Dile getirilen başka önemli bir sorun da barınma olmuş. Nitekim ilk geldiklerinde ev bulma sorunu yaşadığını belirtenlerin oranı da hayli yüksek.² Barınmanın yanı sıra istihdam, sağlık, beslenme sorunları da yaşanmış. Öte yandan zorla göçe tabi tutulanların başlangıçta herhangi bir kamu kurumundan destek görmemiş olmaları da geldikleri yerde karşılaştıkları sorunların ağırlaşmasına yol açmış.³

Burada yaptığımız görüşmelerde, terk edilen yere ilişkin anlatıların taşıdığı bir ortak özelliğe dikkat çekmek istiyoruz. Görüşmecilerimizden Kevok, köydeki yaşamlarını, “Köyde

1 Ek I, Tablo 1’de de görüleceği gibi “göç sonrası ekonomik problemler yaşadık” ifadesine tamamen katıldığını belirtenlerin oranı %85, kısmen geçerli olduğunu düşünenlerin oranının da %9 olduğu dikkate alınırsa, ekonomik güçlük yaşamının yaygınlık düzeyi görülebilir.

2 Barınma sorunu ile ilgili ifadeye tamamen katıldığını belirtenlerin oranı %71. Kısmen katıldığını belirtenlerle birlikte (%9) bu oran %80’i buluyor. Bkz. Ek I, Tablo 2.

3 Göç sonrasında kurum ve kişilerden destek alma durumuna ilişkin bkz. Ek I, Tablo 3.

topraklarımız vardı, topraktan geçiniyorduk. Durumumuz çok iyiydi. Bir sürü çalışanımız vardı.” şeklinde ifade etmişti. Onun terk ettiği yere ilişkin bu ifadeleri, başka kelimelerle de olsa hemen hemen bütün görüşmelerde tekrarlanıyordu. Köye dair anlatımların anonim cümlesi “Durumumuz iyiydi” idi. Görüşmecilerimizin bazıları sahiden de ücretli tarım işçisi çalıştıracak denli geniş tarım arazilerini geride bırakmak zorunda kalmışlardı ama böyle geniş arazilerin sahibi olmayanların dahi köylerine dair hatıralarının hep olumlu olması ve hikâyelerin baş köşesinde “durumumuz iyiydi” ile özetlenen geçim kolaylıklarının yer alıyor olması, üzerine düşünmeye değer bir husustu. Özellikle 1980’lerden itibaren adım adım hayata geçirilen yeni tarım politikalarının olumsuz etkilerinin köyler boşaltılmadan önce görülmeye başladığı da⁴ göz önüne alındığında, köye dair anlatıların bu özelliğinin, bir hafıza yanılması ya da geçmişe dair paylaşılan ortak bir özlemin ürünü olduğu düşünülebilir. Ancak yukarıda bahsedilen zorunlu göç koşulları ve gelenen yerdeki ilk travmatik deneyimler hesaba katıldığında, söz konusu ortak tahayyülün nostaljik bir esinlenmeden daha farklı yorumlanması da mümkün olabilir. “Durumumuz iyiydi” ifadesindeki iyiliğin göreceli olduğuna kuşku yok. Burada geçmişteki anlatıları ortaklaştıran etken, terk edilen yerden ziyade, gelenen yere göre bir iyilik durumundan söz ediliyor olması. Köyde süregelen ve kıt koşullarda dahi olsa kendi kendine yetme üzerine kurulan hayatlar öylesine ani bir şekilde ve kendi kendine yetebilmenin maddi ve yerel dayanışma ağları, komşuluk ilişkileri gibi manevi olanaklarını tahrip edecek bir alt üst oluşa maruz bırakılmıştı ki, gelenen yere göre, köydeki her türlü durumun “iyi” olarak anılması, çok anlaşılabilir bir hatırlama biçimi.

4 Sönmez, 2007.

Zorunlu göçle birlikte yitirilenin sadece geçim olanakları ile sınırlı kalmadığını da belirtmekte fayda var. İleride travmalar bölümünde değinileceği gibi göçle birlikte dile, kültüre, zamana ve mekâna dair yaşanan kırılmaların etkilerinin göz ardı edilmemesi gerekir. İnsanları yaşadıkları yerlere bağlayan manevi bağların, anıların, bitki örtüsünün, hayvanların, mezarlıkların, o yere ait anonim hikâyelerin, söylencelerin, ezgilerin geride bırakılmasının yol açacağı tahribatın mad-di olanakların kaybedilmesinden daha az olacağını kim söyleyebilir ki?

Bir Kere Yerinden Edilince

“Eskiden, çok eskiden ben doğmadan 2 yıl önce bizim köy yakılmış, işte ya korucu olacaksınız ya da köyden çıkacaksınız diye. Köyden çıkmak zorunda kaldılar. İstanbul’a geldik. 3-4 yıl İstanbul’da kaldık sonra geri döndük. Irak kapısı açıldı. Biz de gittik Kızıltepe’ye yerleştik. (...) En son Kızıltepe’de yaşıyorduk. Dört yıl önce 2007 yılının Haziran ayının 9’unda buraya indik. Haziran ayında dört yıl olacak. Gelmemizin nedeni... Tam bir nedeni yok aslında yani iş imkânları diyelim, geçimsizlik diyelim artık. Orayı bırakıp gelmek aslında çok ağır bir şey ama iş olmadığı için, imkân olmadığı için.” (Mivan)

“Ben Batman’da doğmuşum, oradan Siirt’e gitmişiz. Orada bir şeyler olmuş tam olarak bilmiyorum buraya gelmişiz. Ben 1-2 yaşındayken gelmişiz. Sanırım oranın hayat şartları iyi değilmiş, çok zormuş. Bir de orda baskılar varmış. Ev yakılmaları olunca bizimkiler buraya gelmişler. Ben doğunca Siirt merkeze taşınmışlar. Ordan da ekonomik şartlardan dolayı İstanbul’a geliyoruz.” (Şilan)

“Köyden göç etmemiz 15 sene oldu. Köylülerin çoğu korucu oldu ama biz bunu reddettiğimiz için baskı gördük apar topar göç ettik. İlk önce Manisa’ya gittik orda tanıdığımız kimse yoktu. (...) Eşim de bazen çalışıyor bazen de çalışmıyordu. Yani orda da çok kötü günler geçirdik. Sonra İstanbul’a gitmeye karar verdik. (...) Tanıdık bir iki aile vardı, o yüzden önce bu mahalleye taşındık.” (Hediye)

Zorla yerinden edilme ve yol açtığı sonuçlar, bazı durumlarda göç edilen ilk yerde yerleşememeye, bu nedenle yeni bir göç hareketinin daha yaşanmasına yol açmış. Yerinden edilmeyi takip eden göçlerin bir kısmı yukarıda Mivan’ın ve Hediye’nin anlatımlarında görüldüğü gibi, gelinen ilk yerde çalışma koşullarının elverişsizliği, ekonomik açıdan ailenin tutunmasının mümkün olmaması gibi nedenlerden gerçekleşmiş. Ancak bazı durumlarda ekonomik nedenlerle birlikte, güvenlik güçlerinin baskılarının gidilen ilk yerde de devam etmesi ya da cezaevindeki eşe/babaya yakın olmaya çalışma gibi nedenlerden de kaynaklanmış.

“Ben Cizre doğumluyum... 40 günlükken Antalya-Alanya’ya taşındık. Babamların köyü yakılıyor, önce Cizre’ye yerleşiyorlar. Cizre’de babam siyasi nedenlerden dolayı sürekli gözaltına alınıyordu, durmadan helikopterlerle askerler babamı hep götürürlerdi, çok sık aralıklarla olmuş, onların anlattıklarına göre. Babam ve amcamlara çok baskı yapılıyordu. Bunun üzerine babamlar, amcamlar hepimiz beraber Antalya’ya taşındık. Babam inşaat işçisiydi zaten, Antalya’ya taşınınca da duvar, sıva gibi işlere devam ediyor. Bu sırada babamı yine polisler alıp götürüyor, siyasi nedenlerden dolayı. (...) Beş yıl yattıktan sonra af çıktı ve babam çıktı. Ben o dönemleri çok iyi hatırlamıyorum ama annem bizi hep babama görüşe götürüyordu kardeş-

lerimle beraber. Babam başta Antalya cezaevindeydi, sonra Manisa'ya aktarılınca biz de İzmir'e taşındık ona yakın olmak için. (...) Babam biz İzmir'deyken cezaevinden çıktı. (...) Sonra babam bizi alıp İstanbul- Sultanbeyli'ye yerleştik... Sultanbeyli'de akrabalarımız vardı biz de buraya yerleştik. İnşaat işi yaptığı için nerde iş olursa oraya yerleşiyordu. Bu kez yer değiştirmemizin sebebi ekonomikti, önce siyasiydi.”(Atiye)

Atiye, yerlerinden olmalarının nedenlerini “Bu kez yer değiştirmemizin sebebi ekonomikti, önce siyasiydi” diyerek sıralasa da, ikinci göçteki ekonomik sebebin, birinci göçten bağımsız değerlendirilemeyeceği açık.

Birden fazla göç deneyimi yaşamış ailelerden gelen kız çocuklarının ve genç kadınların bir kısmı, yukarıdaki anlatılardan da fark edilebileceği gibi, ilk göçün yaşandığı yerde dünyaya gelmiş ya da ilk göçü anımsayamayacak kadar küçüklermiş. Ancak bu durum, ilk yerinden edilme deneyiminin onlar için bir şey ifade etmediği anlamına gelmiyor. Haydar Darıcı'nın (2009: 17-41) da saptadığı gibi, gelinen yerde dünyaya gelmiş olsalar da çocuklar ailenin zorunlu göç hikâyesini kendilerine mal etmiş, kişisel hikâyelerinin bir parçası haline getirmiş. Ailesinin yaşadığı travmatik göçü, Darıcı'nın ifade ettiği gibi kendi hikâyesinin bir parçası haline getiren kız çocukları ve genç kadınlar açısından ikinci göç, eğer bir de aile üyelerinin bazılarının aileden kopmasıyla birlikte gerçekleşmişse, son derece olumsuz bir etkide bulunmuş.

Örneğin Fadile ailesinin ilk göç ettiği yerde dünyaya gelmişti ama köylerinin boşaltılmasına, ilk göçe dair hikâyelerle büyümüş, ailesinin göç hikâyesini kendi hikâyesinin bir parçası kılmıştı. Bununla birlikte ilk göç yerleri ve dünyaya geldi-

gi yer olan Adana'ya da ait hissediyordu kendini. Babasının tutuklanmasının ardından güvenlik güçlerinin artan baskıları sonucunda Adana'yı da terk etmek zorunda kalmaları, ailesinin ilk zorunlu göçünün tekrarı gibiydi.

“Neye uğradığımızı şaşırдық. Babamın gidişini kabullene-
mezken, Adana'dan taşındık. Ben istemiyordum taşınmak.
Benim doğup büyüdüğüm yer, insan hiçbir şeye değişmez.
Ben üç ay boyunca hiç çıkmadım dışarı. Kimseyle konuşma-
dım. Ta ki abim beni kendi arkadaş ortamlarına soktu, dışa-
rı çıkardı, sohbet ettik. Ama alışamıyorsun. O sıralar benim
mahkemelerim devam ediyordu Adana'da. Mahkeme için
Adana'ya gidip gelince tekrar kötü oluyordum. Gelmek is-
temiyordum İstanbul'a. Bir türlü alışamıyordum. İlk geldi-
ğimde kimseyi tanıımıyordum. Sonuçta Adana'da kaldığımız
ortam hep Kürt'tü. Ama burada kimse yoktu başlarda. Çok
zorlanıyordum. İyi gelir diye annem beni köye gönderdi. 4
ay hiç gelmedim, hiç aramadım burayı.” (Fadile)

Birden Fazla Ailenin Aynı Evde Yaşamak Zorunda Kalması

“Bir göz odada 5 ay kaldık hepimiz”

“Bir çiftlik vardı sadece bizimkiler değil bir sürü başka in-
san hepimiz kocaman salon gibi bir yerde kalıyorduk. Sade-
ce aralar çarşafı ayrılmıştı.” (Azime)

“[Güvenlik güçleri] Kocamın ailesine de çok baskı yapın-
ca onlar da dayanamadılar, geldiler bizim yanımıza yerleş-
tiler. O zaman iki odamız tek vardı, yetmiyordu. Hepimiz
üst üsteydik. Üç de benim çocuğum. Bir tek kocam çalışı-
-

yordu; ara sırada kayınbabam çalışıyordu. İdare edemiyorduk.” (Sosin)

“Biz İstanbul’a geldiğimizde eşimin ailesiyle kalıyorduk. Çok kalabalıktık artık eve sığmıyorduk. Benim çocuklarım, kayınlarımın çocukları, kaynanamlar artık ev çok küçük geliyordu.”(Kevok)

“Babam inşaatlarda çalışıyor o dönem. İstanbul’da ev tutuktan sonra, arada [Siirt’ten] burada çalışmaya geliyorlardı, bizde kalıyorlardı. Ev hep kalabalıktı. (...) Evimiz çok küçüktü, iki odaydı. Sığmıyorduk. Amcamlarla hep beraber uyuyorduk. Sonra daha büyük bir eve taşındık, biraz daha rahatladık. (Şilan)

“İlk geldiğimizde bir odada kaldık. Yatak ve halılarımız ıslanmıştı ve küflenmişti. Yirmi gün bu odada dokuz kişi yaşadık.” (Latife)

“Eşim ve ailesinin köylerini devlet yakmıştı, o yüzden onlar da Mersin’e göç etmişlerdi. Ben de evlenince kaynanam, kayın babam, kayın biraderler gelin, görümce ve eltilerin olduğu eve gelin gittim. Yaklaşık 20 kişi aynı evde kalıyorduk. Hepsinin evleri yakılmış o yüzden beraber göç etmişlerdi. Kayın babam yine hayvan alım satımı yapıyordu, bir kaynım kahvede biri lokantada çalışıyordu, eşim de zaten ben 15 günlük gelinken İstanbul’a çalışmaya gitti. Altı ay sonra eşim beni İstanbul’a yanma aldı. Bir sene sonra da kaynım evlendi, elimle beraber yanımıza yerleştiler. Kayın babamgiller de daha sonra geldiler, yanımıza yerleştiler ... Beş yıl kaldık aynı evde, çok kalabalıktık, apartmanda çok zorluk çektik, çok rahatsız oluyorlardı bizden. Ev tuttuğumuzda kimse anlamasın diye parça parça giriyorduk. İkişer iki-

şer kişi girip çıkıyorduk çok kalabalık olduğumuzu anlama-
sınlar diye. ‘Size kim ev vermiş’ diyorlardı. ... ” (Hasiye)

“Biz İstanbul’a ilk geldiğimizde ev bulana kadar teyzemler-
de kalıyorduk. Bazen dayımlarda falan kalıyorduk. Ev kü-
çük olduğu için on-on beş kişi oluyorduk. Kalabalığımız ya
bir de çocuklar, mesela biz yedi kardeşiz, annem ve babam
var bir de. 9 kişiye çıkıyorduk biz. Ama onlar da öyle. Ba-
yağı oluyorduk bir evde.” (Ayla)

Bu anlatılar, köyleri yakılan, zorla göçe tabi tutulan ailelerin,
kente ilk geldiklerinde hangi koşullarda barınmaya çalıştık-
larına dair başka söze gerek bırakmıyor. Dinlediğimiz zorun-
lu göç hikâyelerinin çoğunda, benzer şekilde hazırlıksız ola-
rak çıkılan ve maddi birikimin taşınamadığı göç yolculuğu,
gelenen yerde daha önceden orada bulunan akrabaların yanı-
na sığınma ya da gelen iki ailenin birlikte bir iki odalı bir ev
tutup oraya yerleşmesiyle son bulmuş. Aile-akraba dayanış-
ması gelenen yerde hayata tutunmanın önemli bir yolu ol-
muş. Sokakta kalmanın neredeyse tek alternatifi durumun-
daki birkaç ailenin aynı evde yaşamak zorunda kalması, aile-
lerin hayata tutunmasına yardım ederken, kimi zaman kala-
balık olduklarını gizlemek zorunda kalmalarından söz eden
Hasiye’nin anlatımında görüldüğü gibi ayrı bir baskı görme-
lerine de yol açmış. Aslında kendi seçimleri olmayan bir ya-
şam biçimini bir de başkalarından gizlemek zorunda kalma-
nın sıkıntısını yaşamışlar.

Anlatılardan, birkaç ailenin bir arada yaşamasının, gelenen yer-
de hayatta kalma açısından önem taşıdığını çıkarmak kolay.
Ancak bu durumun, yani birkaç ailenin bir iki odada yaşamak
zorunda kalmasının, kadınlar ve kız çocukları açısından ne tür
sonuçlar doğurduğunu anlatılardan çıkarma olanağı yok. Çün-

kü görüşmecilerimiz okulda, çalışma yaşamında ya da çevreyle ilişkilerinde yaşadıkları sorunlardan söz etmelerine karşın, aile içinde yaşananlara dair konuşmakta fazla istekli olmadılar. Dolayısıyla görüşmelerden yola çıkarak genç kadınların ev içi iş yükü, sağlık sorunları, psikolojik sorunlar ya da örneğin aile içi şiddet gibi üzerinde konuşulması daha zor konularda yorum yapmamız mümkün görünmüyor. Bununla birlikte Başak Sanat Vakfının, araştırmanın gerçekleştirildiği mahallelerde kadınlarla birlikte yürüttüğü diğer çalışmalar psikolojik sorunların yaygın olarak yaşandığını gösteriyor. GÖÇ DER'in çeşitli kentlerde Kalkınma Merkezi'nin Diyarbakır'da yaptığı alan araştırmalarında da psikolojik sorunlara dair bulgular yer almaktaydı (Göç Der, 2001; Kalkınma Merkezi, 2006 ve 2010).

Ailenin Geçici ya da Sürekli Olarak Parçalanması

“Sanki hayatımız bir pazıl ve durmadan bu pazılda bir şeyler eksik oluyor, bir araya gelinmiyor”

Zorunlu göç hikâyeleri, sadece taşınır taşınmaz mal varlıklarının, geçim olanaklarının, terk edilmek zorunda kalman manevi bağların, anıların, aile mezarlıklarının kaybedilmesinden ya da ilk gelinen yerdeki ekonomik ve/veya politik baskıdan dolayı yaşanan yeni göçlerden ibaret değil. Çünkü zorunlu göç, sadece insanların yaşamakta oldukları yerle olan bağlarını ve hayatlarının akışını parçalamakla kalmamış. Bu süreç çoğunlukla süregelen bir hal alan ekonomik ve/veya politik baskıların etkisiyle ailelerin parçalanması da eşlik etmiş.

“Bitlis'in bir köyünde dünyaya geldim. Sekiz yaşına kadar orada yaşadım. Üç kardeşiz, ben ikincisiyim. Köyde dedelerim, halalarım hep beraber yaşıyorduk. Ben üç yaşınday-

ken annemler ve iki kardeşim İstanbul'a geldiler. Ben dedemlerle kaldım. O dönem çok fazla aile kavramını bilmiyordum, onları hatırlamıyordum zaten... Annem ve babamın İstanbul'a gelmesinin nedeni siyasi baskılardan dolayıldı. Apar topar gelmişler, gelmek zorunda kalmışlar. Ben o dönemi anlatılanlardan biliyorum. Sürekli baskın, korku varmış. ... Erkek kardeşim büyük, annemlerden ayrılmak istemiyor, küçük kardeşim kırkını doldurmamış, o yüzden beni köyde bırakmışlar, çünkü imkân yokmuş hepimize baksınlar. Geldiklerinde anlattıklarına göre bir tek halıları varmış. Beni yanlarına alamamışlar. Planlı olmayınca öyle olmuş." (Anık)

Siyasi baskı, anne babasını köyü terk etmek zorunda bırakırken, ekonomik olanaksızlıklar Anık'ın köyde bırakılmasına neden olmuş. Anık'ın hikâyesine, ileride travmalarla ilgili bölümde tekrar değineceğiz. Anne babası tarafından terk edilmesinin bir çocuğun iç dünyasında yol açacağı etkiler, başlı başına üzerinde düşünmeye değer. Bu bizim uzmanlık alanımız değil. Ancak tahmin yürütebiliriz. Bu çerçevede Anık'ın yaşadıkları ile ilgili olarak sadece anne-baba tarafından terk edilme ile sınırlı bir psikolojik analizin yeterli olmayabileceğine dikkat çekelim. Örneğin Anık yıllar sonra kardeşleriyle karşılaştığında artık aynı dili konuşmuyorlarmış.

Ailelerin parçalanması ile ilgili başka bir anlatıya, Kerime'nin ailesinin hikâyesine kulak verelim. Kerime'nin ailesi öyle bir parçalanma yaşamış ve bu durum öyle süregelenleşmişti ki anlatıyı nerede keseceğimize nerede araya girebileceğimize karar veremedik. Bu nedenle Kerime'nin tıpkı yaşadıkları gibi dağınık olan anlatımını olduğu gibi aldık buraya:

"(Göç) Pat diye oldu aslında. Bir sabah uyandım, ben o gün evde değildim. Bir yere kadar gitmiştim. Akşama doğru eve

geldiğimde, evime gelemedim. Yani artık o sabah çıktığım evim yoktu, sadece köşe başından dönmek zorunda kaldım. Çünkü bizim sokak polis ablukası altındaydı, asker daha doğrusu jandarma ablukası altındaydı. Köy korucuları hepsi beraber bizim sokağı abluka altına almışlardı. İşte evde kim varsa onların hepsini bir güzel işkenceden geçirmişlerdi. Kimisini de gözaltına almışlardı. O esnada ablam gözaltına alınmıştı. Annem dayak yemişti. Yaşlı babaannem vardı, küçük kardeşlerim vardı. Yani nasıl söyleyeyim çok tuhaf bir duygu. Ben bir abimi göremedim daha sonra mesela. Ondan sonra tanıyıp tanıyamadığımız insanların evlerinde saklanmak zorunda kaldık. O gün üzerimdeki kıyafetle son kez oradan bilmeden ayrıldım ve bir daha gidemedim o eve. Bir ay sonra falan Diyarbakır'a gittik. Aile parçalanmış durumdaydı, hepimiz ayrı ayrı şekilde işte Diyarbakır'da buluştuk. Orda bir süre birilerinin evinde kaldık. Tabi üzerimizde para yoktu, hiçbir şey yok. Uzun bir süre sonra işte evli olan ablam vardı onun eşi zaten gözaltında katledildi. Bizim o zaman hiçbir şeyden haberimiz yoktu. Bir ablam gözaltındaydı. Onun gözaltında olup olmadığından yaşıyıp yaşamadığından hiç kimsenin hiçbir şeyden haberi yoktu. [İlk]Eşi öldürülmüş en büyük ablam evliydi. Onun eşi de gözaltına alınmıştı. Onun da hayatta olup olmadığından haberimiz yoktu. İşte birilerinin aracılığıyla ben ablamla buluşturuldum, bir aya yakın bir süre ablamla aynı evde, tanımadığım insanların evinde kaldım. O zamanda ablamın bebeği işte 20-30 günlüktü. Tabi o bir şoktaydı, ne konuşuyor, çocuk ağlayınca hiçbir şey yapamıyordu. Sadece donuk bir şekilde kalıyordu. Ben bebeğine bakıyordum. Benim de o sene işte lise 1'e başlamam gereken bir dönemdi. Süreç böyle takip ettikçe annemi, sonra kız kardeşlerimi gördüm. Araya hep aylar falan giriyordu. En sonda işte artık aradan 4-5 ay geçince etraf sakinleşince babaannem

işte bizim sadece içinde yattığımız yatakları kurtarabiliyor. Onu da arabaya bir kamyonu bindiriyor. Komşuların yardımıyla. Kamyon şoförü bizim oradan o şekilde taşındığımızı öğrenince çamurun her şeyin ortasında, caddenin ortasında daha dışarı çıkmadan her şeyi boşaltıyor, atıyor. Ve ikinci bir kez bir daha işte başka bir arabaya bindiriliyor. Ben çok zorlandım tabi. (...)(Göç)Aslında duygusal olarak bizi birbirimize daha çok bağladı. Ama mesela fiziksel açıdan, mesafeler açısından uzun bir süre ayrı kalmak zorunda kaldık. Benim büyük ablam mesela 3-4 sene Mersin’de yaşamak zorunda kaldı. Sonra bunu duyduk. Diğer ablam gözetiminden çıktıktan sonra apar topar evlendirildiği için hep bunlar göçten dolayı o hemen gözetiminden çıktıktan 15 gün sonra görücü usulüyle birine verildi. Diyarbakır’da kaldı. Arkamızda iki insan bıraktık. E buraya geldik, ben sürekli çalışıyordum. Benim küçük kız kardeşim sürekli çalışıyordu. İkimiz de okumuyorduk o zamanlar. Yani diğer kardeşlerim de büyüdükçe aslında bir şekilde, nasıl söyleyeyim ne kadar duygusal olarak birbirimize bağlı olsak bile bir parçalanma da söz konusuydu. Bir dağılma söz konusuydu. San ki hayatımız bir pazıl ve durmadan bu pazılda bir şeyler eksik oluyor, bir araya gelinmiyor.” (Kerime)

Ailelerin parçalanmasına dair aktardığımız bu iki anlatı, zorunlu göçe eşlik etmekle kalmayıp sonrasında da devam eden politik baskıya dikkat çekmesi açısından önemli. Bu konu üzerine düşünürken zorunlu göçe maruz kalanların sadece ekonomik kayıplar ya da gelinen yerdeki maddi olanaksızlıklarla baş etmeye çalışmak zorunda kalmadıkları, yaşadıkları bu sorunlara güvenlik kaygısının ve politik baskıların eşlik etmiş olduğu da akılda tutulmalı. Yaşananlar aile fertlerinin süreli ya da süresiz olarak birbirinden kopmasına da neden olmuş/olmayı sürdürüyor.

Siyasi baskıların geline yerde de devam etmesi, özellikle tutuklanmalar ya da cezaevine girmemek için ailenin yaşadığı yeri terk etmesi, maddi ve moral çöküntüyü derinleştiriyor. Fadile'nin ve ailesinin yaşadıkları da bu türdendi. Fadile'nin annesi hem polis baskısından, hem de çocuklarını sokak çetelerinden kurtarmak için İstanbul'a göç etme kararı almıştı. Daha önceden oraya çalışmak için giden bir abinin bulunması kısmen de olsa göçü onlar için kolaylaştırıcı bir etken olmuştu. Ama burada da ailenin bir arada tutunması mümkün olmamış. Fadile'nin hikâyesinin bundan sonraki kısmı siyasi baskılar ve bu baskılar nedeni ile ailenin sürekli dağılmasına dair. Adana'dan İstanbul'a göç siyasi baskıları sonlandıramamış. Aile üyeleri gözaltına alınmaya devam etmiş. Cezaevinden çıkan babanın yeni bir on yıllık hapis cezası alması, kenti ve aileyi temelli olarak terk etmesine yol açmış. Abisi ise halen tutuklu. Fadile'nin Adana'daki mahkemeleri devam ediyor. Öyle görünüyor ki Fadile'nin ailesi açısından "pazılın parçaları"nın bir daha bir araya gelmesi çok zor.

Travmalar

"Tavuklar vardı, onlar yolda öldüler"

Salman Akhtar (2010: 77, 80), göçün sonuçları ile ilgili olarak kendilik ve nesne dünyasında ortaya çıkan bölünme eğilimine işaret ederken, duygu dünyasında, mekânda, zamanın akışında ve sosyal alanda yaşanabilecek bu bölünmeyi kayıp, özlem, zamansal kırılma, sözcüklerin ikiye bölünmesi ve kültürel bunalım temaları ile ifade eder. Ona göre, göç sürecinin getirdiği kayıpların acısı ile değişen dış (ve iç) gerçekliğin ortaya çıkardığı kaygıların birleşmesi bir yas sürecini harekete geçirir.

Dinlediğimiz zorunlu göç hikâyelerinde göç sonrasına dair yukarıda sıralanan temaların izini sürmek mümkün. Ama bundan önce, ele aldığımız zorunlu göç sürecinin ve köye baskın düzenlenmesi, çatışmalar, can kayıpları, köyü boşaltmakla, yakmakla ilgili tehditler, aile üyelerinin tutuklanması gibi göç öncesi yaşantıların başlı başına travmatik deneyimler olduğunun vurgulanması gerekir. Bu özgül durumun gelinen yerde yaşanan bunalımları, bölünme duygusunu, kırılmaları derinleştirici etkide bulunacağı öngörülebilir. Nitekim yaptığımız görüşmelerde, kişinin kendisinin ve/veya ailesinin maruz kaldığı çeşitli şiddet türlerinin bu yönlü bir etkide bulunduğunu düşündürüyor ve bu yaygın bir durum. Göç öncesi şiddet deneyimleri, ailenin parçalanması, dağılması, kimi aile üyelerinin tutuklanması, kaçak duruma düşmesi ya da yaşamını yitirmesi gibi olaylar, anlatılan hikâyelerin ortak örüntüsünü oluşturuyor. Yukarıda değinildiği gibi kimi zaman siyasi baskı da gelinen yerde devam ediyor. Bu ise aile açısından bitmeyen bir travma anlamına geliyor. Politik tutum sahibi ailelerin yaşadığı baskılar, bir kuşaktan diğerine devam ediyor. Görüşmecilerin anlatımlarına göre, aşağıda görülebileceği gibi, bazen ailenin birkaç üyesinin aynı anda tutuklu olduğu durumlar dahi yaşanıyor. Yineleyen travmatik durumlar nedeniyle Akthar'ın ifade ettiği yas süreci, bir türlü tamamlanamıyor, süregelen hale geliyor.

“Hayal meyal hatırlıyorum köyü. O dönem köyün bütün erkeklerini içeri alıyorlardı. Babam da 2-3 seneye yakın [cezaevinde] kaldı. Sadece birkaç cenaze hatırlıyorum. Onlara kontrgerilla diyorlardı, onlar yapmıştı galiba. Biz kapıda oyun oynuyorduk bizim kapı da vuruldu. Beş taş oynuyordum. ... Kurşunlardan camlar sallanıyordu. (...) Bize dediler ya silahlanacaksınız ya ayrılacaksınız. Köy kabul etmedi. Hepsi gitti. Köyün mezarlıklarını bile yakmışlardı. Her yer dumandı. Ben en son bunları hatırlıyorum. Kü-

çük kardeşim tesadüfen yoldan geçen bir kamyoncuğu bu-
luyor. Onun sayesinde biz ayrıldık. Apar topar o gün an-
nemin bile haberi yok. Artık ne alabilirsek, tavuklar var-
dı, onlar yolda öldüler. Babam cezaevinde, büyük ablala-
rım Manisa'da yine çalışıyorlardı. Annem bizi aldı [şehir]
merkez[in]e halamın yanına götürdü.”(Azime)

“[Göç ettikten sonra] baskınlar devam etti. Bir kere eve ka-
rakol kurdular. 15 gün boyunca polis evde bizimle beraber
kaldı. Ne bırakıyorlardı kapıya çıkalım ne ekmek alalım.
Onlar dışardan ekmek alıyorlardı bize. Perdeler hep kapalıydı.
Eşim o sırada yine cezaevindeydi. Bu kez de kaynım
için bizi rahat bırakmıyorlardı. Kaynımı da alıp götürdüler.
Bir daha da bırakmadılar. Eşim çıktıktan sonra da hep ka-
pıdan alıp götürüyorlardı. Acıdan başka hiçbir şey görme-
dim İstanbul'da. Hep nasıl kendime, çocuklarıma bakayım,
eşim cezaevinde, hep üzüliyordum kimse yok diye. Eşim
de cezaevinde çok üzüyor. Çocuklar ne oldu, nasıl ge-
çiyorlar diye merak ediyor. 4 aydır cezaevine gitmemişim.
İmkân yok. Haftada bir telefon açıyor ancak öyle haberleş-
yoruz. 3-4 ayda bir ya gidebiliyorum ya gidemiyorum. Hep
evdeyim bir yere çıkmıyorum zaten imkân yok. (...) Başka
yere gitmiyorum. Fazla komşularıyla ilişkim yok. Hemen
hemen yalnızım. Geldiğimden beri bir kere memlekete git-
tim. İmkân olmayınca gidemiyorum. Eşimin köyü hâlâ
bomboş, bırakmıyorlar. Buradan çıkmak istiyorum. Daha
önce insanlar bizim topraklarda çalışıyordu, sonra ben gel-
dim milletin bodrumunda kaldım.” (Kevok)

Göçün sonuçlarından birisi “öngörülebilir ortalama çevre”de⁵

5 “Öngörülebilir ortalama çevre” kavramını Hartman (1959)'dan aktaran Akt-
har, age, s. 3.

ani bir değişiklik olması ve çevrenin öngörülemez hale gelmesidir. Görüşmecilerimizin anlatımları, terk edilen yerde karşılaşılan baskı ve şiddetin dozunun, yeni gelinen çevrenin öngörülemezliğini de arttırıcı etkide bulunduğunu, gelinen yerde de uzun süre güvende olunmadığı hissine ya da basit bir çağrışımın dahi geçmişte yaşanan şiddeti anımsatmasına yol açabildiğini gösteriyor. Ayrıca gelinen yerin, gelenleri ne ölçüde kabul edici olduğunun da bu bağlamdaki etkisi göz ardı edilemez.

“[İstanbul’a] İlk geldiklerinde annemler çok üzölmüşler. Annem “dil bilmiyoruz, buralar İstanbul, Türklerin yanındayız, onlar bize kızarlar, döverler, küfredeler”, öyle bir korku varmış onların içlerinde. Köyde gördükleri tek Türk, askerler; Türkleri de askerler gibi görüyorlarmış. Öyle zannediyorlarmış. Biz buralardan gidelim, bizim oraların farklı şehirlerine gidelim, Kürdistan’ın başka şehirlerine gidelim diyormuş. (...) İlk geldiklerinde Karadenizli komşuları varmış, Giresunlu bir komşuları varmış. İlk başlarda korkmuşlar, babam aman sakın yanlarına gitmeyin, işte bizi ihbar ederler. Tam bir korku içindelermiş. Herkesten korkuyorlar.” (Fatma)

“Şu an bile bir silah sesi duyduğum zaman, bir panzeri gördüğüm zaman, bir polis aracını. Bunların hepsi, resmen vücudum titriyor. Hiç unutmam, bir gün işe gidecektim öğretmen evinde, bir polis bir hırsız kovalıyordu silahıyla. Hırsıza kurşun sıktılar, sanırım kurusıkı idi. O an benim elim ayağım dolandı. Ayaklarım titremeye başladı. Orada oturdum dinlendim. Çünkü silah sesleri daha doğuda iken olan çatışmalardan dolayı bazen geceleri sabaha kadar ahırda, kömürlükte saklanıyorduk. Kimse bize ateş etmesin, kimse bize dokunmasın, atılan bombaların sesi bize gelmesin diye

korkuyla sabahladığımızı hatırlıyorum. (...) Yanımdaki arkadaşım neden bu kadar etkilendin diye sordu.” (Şahibe)

“...memlekette aileme çok baskı yapıyorlardı. [İstanbul’a] İlk geldiğimizde kızıma yeşil sarı kırmızı bir elbise örmüştüm. Daha yeni giydirmiştım, komşum dedi ki, ‘onu çıkar.’ ‘Niye’ dedim, dedi ki ‘polisler seni takip eder kızını kaçırır’. Ben de korktum hemen yırttım, sobada yaktım.” (Sosin)

Bu ruh hali İstanbul’da, karşılaştıkları sorunların çözümünde müdahil olabilecek resmi/yarı resmi kurumlara başvurmayı dahi güçleştirmiş. Görüşmecilerin hikâyelerini dinlerken, sorduğumuz sorulardan biri de İstanbul’a ilk geldiklerinde Belediye ya da Sosyal Yardım Vakfı gibi bir kurumdan destek isteyip istemedikleriydi. Kerime, belediyeye başvurmayı akıllarından geçirmediklerini anlatırken, yaşadıkları travmayı da anlatıyordu aslında:

“[Destek alınabilecek yerler hakkında] hiçbir şekilde bilgimiz yoktu, artı, öyle bir süreçten geliyorduk ki panzerlerin bizim etrafımızda habire döndüğü, faili meçhul cinayetlerin olduğu, o kadar ki gölgemizden bile korkuyorduk. Bırakın polisi, bekçiyi görünce ödümüz kopuyordu. Belediyeye falan gitmek bile seni... ayrıca sen farklı bir şehre geliyorsun, sen ne cüretle gidip de bir şey iddia etmeye çalışıyorsun. Yardım istiyorsun. Sen aslında sen kötü bakışlara maruz kalmışsın, gidip de onlardan yardım diliyorsun. Sanki sana hak etmediğin bir şey istiyorsun sanki.” (Kerime)

Daha önce, ailelerin parçalanması bahsinde andığımız Anık’ın anlatımı ise zorunlu göçün, politik baskının, ailenin parçalanmasının, terk edilmenin, sadece okulda değil, aile içinde kardeşler arasında bile dil farklılığı dolayısıyla yaşanan ileti-

şim sorununun küçük bir kız çocuğunun dünyasında yol açacağı travmayı özetlerken, 90'larda yaşanan zorunlu göçün, bir yerden başka bir yere sürülmenin çok ötesindeki boyutlarına ilişkin de fikir vermekteydi. Anımsanacağı gibi Anik'in anne babası politik baskıdan dolayı, yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalmıştı. Ayrılırken, büyük olduğu için olanı biteni anlayıp anne babasından ayrılmak istemeyen büyük çocuklarıyla kırklı bebeklerini yanlarına alan aile, tümüne birden bakamayacakları kaygısıyla ortanca çocuk olan Anik'i dedesiyle nenesine bırakmışlar. Politik baskıya ekonomik güçlükler de eklenince Anik'in anne babasını tekrar görmesi için birkaç yıl geçmesi gerekmiş. Tekrar bir araya geldiklerinde ise kardeşleri Anik'le aynı dili konuşmuyormuş:

“Üç-dört sene hiç görmedim onları [anne baba ve kardeşler]. Bir yaz tatilinde geldim İstanbul'a o zaman gördüm, ama kalmak istemedim, sevmiyor[d]um, annemi babamı tanımıyor[d]um... Buraya çok zor alıştım. İlk geldiğimde annemi, babamı, kardeşlerimi tanımıyorum, nefret ediyorum onlardan. Zaten hiç Türkçe bilmiyorum. Sadece Kürtçe konuşuyorum, kardeşlerim de hiç Kürtçe bilmiyordu. Hiç konuşmuyordum onlarla. Çok az anlıyordum. Tamamen yabancıydım onlara. Ta ki liseye kadar zor alıştım.” (Anik)

Anne Babanın Cezaevinde Olması

“En çok ihtiyacımız olan yaşlarda yoklardı”

Anne ve/veya babanın cezaevinde olmasının etkisine Fadile'nin hikâyesi üzerinden bakılabilir. Aslında aşağıdaki alıntılardan da görüleceği gibi Fadile'nin hikâyesi sadece anne veya babanın cezaevinde olmasının etkileri açısın-

dan değil, çoklu ve süreklileşen baskının, hayatları nasıl bir daha toparlanması kolay olmayacak şekilde darmadağın ettiğini rneklemesi açısından da üzerinde durmayı gerektiriyor. Fadile, babasını ilk olarak altı yaşındayken cezaevinde gördüğünü anımsıyor. “Ondan ncesi yok” diyor. Küçükken babasının yokluğunun acısını yaşımış, ergenliğinde ise cezaevinden çıkan babasıyla birbirlerine yabancılaşmış olduklarını fark ediyor:

“Ben 3 yaşındayken babam cezaevine girmiş, siyasi nedenlerden dolayı, çıktığında ben 13-14 yaşındaydım... Babam cezaevine girer girmez annem çalışmaya başladı; en büyük abim ilkokula başlayınca çalışmaya başladı. Kâğıt toplama gibi işlere gidiyordu. Okul ve işi birlikte yrtemedi. Dördüncü sınıfa geldiğinde okulu bırakmak zorunda kaldı. Çünkü annemin kazancı yetmiyordu. Annem de Adana’da tarlalarda, bahçelerde çalışıyordu. Babam çıkıncaya kadar annem bu şekilde çalıştı... Kardeşlerim bebekti, ben çok küçüktüm annem bizi evde bırakıp [alışmaya] gitmek zorunda kalıyordu. Apartmandaki akrabalarım bize yardımcı olmaya çalışıyordu ama yetmiyordu. En küçük kardeşim 6 aylıktı. Babamı ilk 6 yaşında cezaevinde hatırlıyorum, öncesinde hatırlamıyorum. Babama çok bağlıydım, çok seviyordum, sonuçta her çocuğun hayalindeki kahraman. Hem anne hem baba olmayınca yanında psikolojik olarak çok zor oluyor. En çok ihtiyaımız olduğu yaşta yoklardı, bence bir ocuk en çok o yaşlarda ihtiyaç duyar. 14-15 yaşına gelince çok zor olmuyor. Babam yakın cezaevindeyken görüyorduk sık sık. Ama şehir dışına nakledilince ayda bir oluyordu. Zaten bizim kimliğimiz yoktu. Başta amcam çocuklarının kimlikleriyle gidiyorduk ... Babama çok bağlıydım zaten, ilk okuma yazma öğrendiğimde ilk ona mektup gönderdim.” (Fadile)

Babaya ihtiyaç duyduğu çocukluk yıllarında onun yanında olmamasının üzüntüsünü yaşamış olan Fadile, babası cezaevinden çıktığında yaşadıklarını ise şöyle ifade ediyordu:

“Bu sefer babayı kabullenmiyorsun. O da çıktığında biz kocaman olmuştuk, o da kabullenmiyor bir nevi. Babamla anlaşılamıyorduk, çok müdahale ediyordu. On yıl içerde kalınca her şeyin aynı kaldığını düşünüyordu. Ama her şey çok değişmişti, çevresine bakınca bunu kabullenemiyordu. O hâlâ eskisi gibi düşünüyordu. Arkadaş ortamımızla ilgili baskı yapıyordu. Bizim çevremizde hep içici, ailesinden kopanlar vardı. Babam da bize aile kültürü vermeye çalışıyordu. Ama biz görmemiştik aileyi. Babasız büyümüştük, rahattık, birden bire babamın otorite kurmasını kaldıramadık. Biz de tam asi zamanlarımızdaydık.” (Fadile)

Fadile’nin ailesinin üzerindeki politik baskılar, İstanbul’a gelmeleriyle sona ermemiş. Bu kez tutuklanma sırası ailenin başka bir üyesine gelmiş. Hem de Fadile için babası kadar önemli olan birine. Uzun yıllar cezaevinde olan babanın boşluğunu, ilkokula başladığında kâğıt toplayarak çalışmaya da başlayan ve okulla birlikte çalışmanın imkânsız hale gelmesiyle dördüncü sınıfta okulu terk eden abisi hem maddi hem de manevi yönden kısmen doldurmuş. Ancak babanın yeni bir cezaevi tehdidine karşı artık geri dönmemek üzere evden ayrıldığı bir zamanda ağabeyin de tutuklanmasının ardından doğan boşluk ve umutsuzluk, Fadile’nin ifadesiyle “dağılma”ya yol açmış. Kayıplar başka kayıpları doğurmuş:

“Abim de [cezaevine] gittikten sonra çok kötü olduk, dağıldık resmen. Hem madden hem manen. Babadan sonra biz ister istemez abiyi baba olarak görmüştük ve çok seviyorduk. Abi de gidince kabullenmiyorsun bazı şeyleri. Abim

her yönden bize destek çıkıyordu, hayata bağlıyordu bizi, şen şakraktı, moral veriyordu. O zaman daha güçlü hissediyorduk kendimizi. Kardeşim ondan sonra daha kötü oldu, evden kaçtı kaç defa. İstanbul'a alışamadı, hep Adana'ya kaçıyor. Sistemin büyütmek istediği gençlik gibi oldu. Polisler evden kaçan kardeşime hep 'onların kanı bozuk sen onlara benzeme' diyor. 'Sen farklısın' diyorlar." (Fadile)

Annenin/babanın cezaevinde olmasının çocuklar açısından yarattığı boşluk, onlar çıktıktan hemen sonra ortadan kalkmıyor. Cezaevine giren, çıktığında her şeyi bıraktığı gibi bulamamanın çelişkilerini yaşıyor, cezaevine girerken bebek olanların çıktığındaki ergen halleriyle karşılaşmak onun için de kolay baş edilebilir bir durum olmuyor. Çocuklar için de yıllarca hayatlarında olmamış olan babayla karşılaşmak aşağıda Atiye'nin anlatımında görülebileceği gibi kolay olmuyor.

"Babam cezaevinden ilk çıktığında çok iyi hatırlıyorum, ben kapının arkasına saklanmıştım. Çok iyi tanı mıyordum onu. O çıktığında yaklaşık on yaşındaydım, çok sık görmemiştim onu. Herkes ümidi kesmişti bi de, birden bire bir af çıkması... amcam beni çağırıyordu, 'gel baban' diye. Ben de 'ne babası ya' diyordum, on yaşındaydım ve karşıma bir adam gelmiş, baba! Zamanla oldu onu tanımam, baba demedim ona bir yıl boyunca, hiçbir şey demedim." (Atiye)

Gözetlilerin hayatın doğal bir parçası haline geldiği, anlatılarda sıklıkla dile getirildi:

"Annem çok defa gözetline alınıyordu. Sonrasında biz hayatımıza devam ediyorduk. Sabah kalkıp okulumuza gidiyorduk, içimizde bir burukluk var, haber alamıyorsun, merak ediyorsun. Ama okula gidip arkadaşlarına bunu söyle-

yemezsin. Bir keresinde hiç haber alamamıştık. Hep bir korku vardı ama hayata devam ediyorduk. Annemin gözüaltılarını ben çok sorgulamıyordum, annemi çok suçlamıyordum ama abim çok sorguluyordu. Çok hırçındı, nefret ediyordu artık bu durumdan. Onu çok etkilemişti. Ama ben de olmadı.” (Anik)

Anik abisinin, annesinin sürekli gözüaltına alınmasından dolayı hırçınlaştığını, nefret ettiğini ama kendisinin etkilenmediğini söylese de, aslında daha sonra görüşme yapmak üzere aynı mahalleye gidildiğinde, görüşmecilerle yapılan sohbetler esnasında, onun da annesine tepki duymuş olduğunu fark ettik. Muhtemelen fark etmediği ya da kendi kendine itiraf etmediği bir tepkiydi bu. Onunla ve benzer deneyimlere sahip genç kadınlarla yaptığımız görüşmeler, çocukların anne ve babalarının gözüaltına alınması ya da tutuklanmaları nedeniyle yaşadıkları sıkıntılara, bu durumun bazen aileyi birbirine yaklaştırmasına karşın pek çok durumda çocukların ebeveynlerine öfke duymasına yol açtığına işaret ediyordu.

Kadınların Eve Kapanması

“Akşama kadar evde aç kalıyorduk!”

“Daha önce hiç köyden çıkmamıştım. İlk defa çıktım o da İstanbul’a geldim. (...) Çok da korkuyordum. (...) Kocam o zaman el arabasıyla sokakta meyve-sebze satıyordu. Ben geldiğimde hiç dışarı çıkmıyordum. Zaten ne Türkçe konuşabiliyordum ne anlayabiliyordum. Akşama kadar çocuklarla aç kalıyorduk, kocam gelinceye kadar. Dışarıdan ekmek bile alamıyordum. Çocuklar da çok küçüktü. Hiçbir yer bilmiyorduk. Korkuyordum kaybolacağım diye. Dört

yıl boyunca hiç dışarı çıkmadım. Evin dışında hiçbir yeri görmemiştim. Sonra yavaş yavaş Kürtler göç etti.” (Sosin)

“İlk geldiğim yıl hemen hemen hiç çıkmadım dışarı. Hayatımda ilk defa görmüştüm büyük bir şehir. Okuma yazmam da yoktu. Sadece kapıya çıkıyordum. Hiç Türkçe bilmiyordum. Anlamıyordum millet ne diyor.” (Kevok)

“Annem zaten Türkçe bilmiyormuş, evden hiç dışarı çıkmamış, alışverişi bile hep sadece babam yaparmış. Çok kıt bir Türkçesi varmış, sadece iletişim kurabiliyor. Onun dışındada bir insanla sohbete giremez. (...) Annem pazar işini yapmıyor. Yanında kimse olmadığı için iletişim kuramıyormuş. Zaten babamın da boş zamanı olmadığı için, inşaat işçisinin boş zamanı olmaz, boş zamanı olmadığı için babam işten geldiği zaman annem söylüyormuş o da alıyormuş.” (Fatma)

“İlk önce çok zorlanıyordum. Anlıyordum ama cevap veremiyordum. İşaretlerle derdimi anlatmaya çalışıyordum kimisi anlıyor, kimisi anlamıyor, ama hastaneye gittiğim zaman kızımı götürüyorum. Yoksa anlamıyorum.” (Latife)

“Kimseyi tanıımıyordum, ekmeğin adını bile Türkçe bilmiyordum. (...) Hatırlıyorum, bir gün ekmeğin Türkçe adını öğrenmiştim ama nasıl istendiğini bilmiyordum. (...) Evin dışına çıkarken zorlanıyorsun. Türkçe bilmiyorsun. Çevreyi bilmiyorsun. Yabancı bir yerdesin. Bütün yaşadıkların bildiklerin kayboldu. (...) Uzun zaman hasta oldum. Dilimi kaybettim.” (Münevver)

Yukarıdaki anlatılarda da açıkça görülebileceği gibi hem çok hazırlıksız bir şekilde gelmiş olma, hem kentin en ücra varoşlarında yerleşme, çevreyi tanıma ve hem de Türkçe bilme-

me nedeni ile kadınların büyük bölümü göç ettikleri ilk yıllarda tam bir eve kapanma durumu yaşamışlar. Sadece yakın çevrenin dışına çıkma anlamında değil, çoğu durumda evin önüne çıkmakta bile zorluk yaşanmış. Bu durumun yol açacağı sonuçları en yalın haliyle Münevver özetliyordu: “Bütün yaşadıkların bildiklerin kayboldu.”

Anlatılarda çok fazla ortaya çıkmamış olsa da böylesine bir tecrübe kaybıyla, bilgi kaybıyla birlikte kadınların hem eşleriyle hem de çocuklarıyla ilişkilerinin, göç öncesiyle kıyaslanamayacak derecede değişmiş olabileceği tahmin edilebilir. Ekmek almak için bile akşam eve gelmesi beklenen eşe bağımlılık, muhtemelen geride bıraktıkları köydekiyle kıyaslanmayacak ölçüde artmıştır. Yakın çevrede dayanışma içinde bulunulacak, aile içi dinamiklere kadınların lehine müdahale ederek kadınlara destek verebilecek akrabaların olmadığı durumlarda, kadınların eşe bu şekilde mutlak bağımlılığı, aile içi şiddet durumlarında, Münevver’in, “[e]rkek istediği yerlere gidiyor ama biz öyle kaldık orada” ifadesiyle dışa vurduğu türden bir çaresizliğe yol açmış olmalı.

Öte yandan engeller gelinen yerin dilini bilmeme ile sınırlı kalmamış. Genç kadınlar açısından dil engeli olmasa dahi aile baskısı nedeni ile eve kapanma yaşanmış. Bu konuda en katı denetimin yeni evli genç kadınlar üzerinde kurulduğu belirtilmeli.

“Bildiklerin kaybolması”nm, kadınların çocuklarıyla ilişkisini etkilemiş olması da beklenebilir. Kadınların evin dışındaki dünyaya tümüyle yabancı olmaları, bu dünyada çocuklar için yol gösterici ya da gözetici rol oynamalarını da imkânsızlaştırmış. Bunun hem çocuğun gelinen yerde dış dünyanın barındırabileceği tehlikelerden korunmasını güçleştirmiş hem de anne-çocuk ilişkisinin kimi olağan unsurla-

rından bazılarının eksik kalmasına yol açmış olması muhtemeldir. Bu durumun ebeveynlerden bekledikleri desteği alamayan çocuklar açısından, başta eğitim hayatları olmak üzere, pek çok açıdan yaşadıkları zorlukları çoğaltıcı etkide bulunmuş olduğu da tahmin edebilir. Nitekim öğrencilerle yapılan odak grup görüşmesinde dile getirilenler arasında ilkokuldayken anneleri tarafından okula getirilip götürülen sınıf arkadaşlarına imrenme, arkadaşlarının harfleri ilk olarak annelerinden öğrenmeye başladıklarını duyunca kendi annelerinin onlara bu konuda bir şey öğretemeyeceğini bilmenin ezikliği hissetme gibi deneyimler bulunuyordu.

Genç Kadınlar ve Kız Çocukları Açısından İşyeri ve Mahalleyle Sınırlı Bir Yaşam

Genç kadınlar ve kız çocukları açısından bakılacak olursa, gelinen yerde eğitimin ve çalışmanın evden çıkmayı kolaylaştırıcı bir etkide bulunduğu belirtilebilir. Ancak çalışıyor olsalar da, ileriki bölümlerde değinileceği gibi çalışma koşullarından kaynaklı olarak, aile ve akraba ortamı dışında bir sosyal ilişki ağma girmeye fırsat bulmaları hayli güç. Her şeyden önce çalışma süreleri çok uzun. Cumartesileri çalıştıkları gibi bazen pazar günleri de mesaiye kalmaları gerekiyor. Görüşmeciler arasında yer alan ve haftanın altı günü ağır koşullarda çalışan genç kadınlar, Ayla'nın da aşağıda dile getirdiği gibi pazar günlerini daha çok evde geçirmeyi tercih ettiklerini anlattılar.

“Dışarıya pek çıkmıyorum. Hafta sonu evde kaldım mı oturuyorum pijamalarla böyle. Dinlenmek istiyorum daha çok. Sabah 8'den 6'ya kadar çalışıyorum. Benimle beraber çalışan abim bazen mesaiye kaldığı zaman, bekliyorum ben de onu çıkması için; sonra eve beraber geliyoruz. Servisimiz yok, var

da bu tarafa yok. İçerenköy, Çekmeköy tarafına var. Sinemaya falan, yapmak isterim ama fazla aklıma gelmiyor, gitsem mi gitmesem mi? Hiç öyle bir düşünce içinde değilim. Hafta sonu evde kalıyorum, acaba nereye gitsem diye hiç takmıyorum kafama. Uyandığımda kahvaltımı hazırlarım, işte böyle anneme yardım ederim. Arkadaşlarımla da pek fazla vakit geçirmiyorum. Arkadaşlarımla internette falan konuşuyorum, normalde hiç görmüyorum. Dışarda görüşmüyorum fazla.” (Ayla)

Maddi kısıtlılık da evden çıkmayı güçleştiren başka bir etken olarak değerlendirilebilir. Sinemaya gitmek yerine, filmin korsan DVD’sinin çıkmasını beklemek daha ekonomik olacağı gerekçesiyle tercih edilebiliyor örneğin.

Genç kadınlar için çalışma dışında aile, akraba, mahalle dışındaki dünyaya çıkma yollarından biri de eğitim. Ancak ekonomik olanaksızlıklar ve çalışma zorunluluğu nedeniyle ilköğretimden sonra eğitime devam edenlerin sayısı çok az.

Son olarak genç kadınlar açısından aile ve mahalle dışına çıkma kanallarından birinin de siyasi parti, dernek vb. etkinliklere katılmak olduğu belirtilebilir. Ancak bu kanal da daha çok belirli günler ve etkinliklerle sınırlı.

Gelinen Yere ve Hayata Tutunma Yolları

aile dayanışması

Görüşmecilerin anlatımları, tutuklanma, çalışma olanağı bulunmayan başka yerlerde kalma ya da kaçak duruma düşme gibi nedenlerle aile üyelerinin birbirinden koptuğu zorunlu haller dışında, yerinden edilmenin yol açtığı sorunlarla ve baskı-

la şiddetin çeşitli türleriyle mücadelede aile dayanışmasının önemli bir rol oynadığını gösteriyor. Yaşanan bütün kayıplar ve travmalara rağmen ailenin bir arada ve ayakta kalabilmesinde aşağıda ayrıca değinileceği gibi, annelerin payı büyük. Halen de aile içindeki en önemli düzenleyici ve toparlayıcı figürü anneler oluşturuyor.

Öte yandan zorlu koşullarla baş etmede başta çocuklar olmak üzere ailenin bütün üyelerinin çaba harcamış olduğu da belirtilmeli. Özellikle ailenin geçimi konusunda çocuklar kritik bir rol üstlenmişler. Başlangıçta kentte konuşulan dili bilmedikleri için kadınların çalışması söz konusu olamamış. Köyde iken tarım ve hayvancılık ile uğraşan babalar kentte iş bulmakta çok zorlanmışlar ve genellikle inşaat veya tablacılık/pazarcılık gibi işler dışında çalışma olanağı bulamamışlar. Anne-babanın bu şekilde çalışmadığı (bazen babanın kaçak ya da tutuklu olduğu) durumlarda 13-14 yaşındaki çocuklar, birer yetişkinmişçesine sorumluluk üstlenmiş, eve gelir getirmenin ötesinde harcamaların düzenlenmesi, nereye ne kadar verilmesi gerektiği gibi hususları bile kendileri belirlemişler.

Babanın ya da annenin tutuklanması/kaçak duruma düşmesi gibi durumlarda da aile dağılmamış çünkü tutuklanan/uzaklaşmak zorunda kalan anne/babanın yerini Fadile'nin öyküsünden de hatırlanacağı gibi büyük kardeşler doldurmuşlar.

annelerin rolü

“Annem bilse bilmese hallediyordu”

Bu bölümde üzerinde durulması gereken noktalardan birisi, ailenin ayakta kalmasında, direnmesinde annelerin oynadığı

rol ve okuryazar olmama, kentin dilini bilmeme, çevreyi tanı-mama gibi dezavantajlarına rağmen sergiledikleri güçtür. Zo-runlu göç ve sonrası direnme sürecine ait anlatılarda hep an-neler çıktı karşımıza:

“Annem yapıyordu, hastane olsun, okul olsun. Okuma yaz-ması yoktu ama cesaretliydi. (...) Annem bilse bilmese hal-lediyordu. Evlendikten sonra annem kadar yapmadım, ya-pıyorum da ama annem kadar yapamıyorum. O daha cesa-retliydi sanki.” (Sadiye)

“Hep annemi örnek alıyorum. Çünkü çok güçlü bir insan, çok çekmiş. Çok baskı altında kalmış her taraftan. Amcam-lar bize karışmaya gelince çok laf söylüyorlardı ama deste-ğe gelince yardım etmiyorlardı. Annem bizi okuttu, çalıştığı zaman işten çok yorgun geliyordu bir de evin ve bizim işleri-mizi yapıyordu. Arta kalan zamanda da bize zaman ayırma-ya çalışıyordu. Bir de üstüne cezaevine görüşlere gidiyordu. Şimdi de abimin davalarına ve görüşlere gidiyor.” (Fadile)

“Maaş aldığımız zaman genelde annemize veriyoruz. Çün-kü annemiz daha iyi yönetmeyi bilir her konuda. Eskiden babamıza verirdik ama şu anda babamıza vermiyoruz. Çün-kü annemiz daha iyi. Her şeyi annemiz karşılıyor.” (Zozan)

Sadiye'nin babası başlangıçta koruculuk yapmak üzere gü-venlik güçlerinden silah almış olsa da buna annesi engel ol-muş. Annesi eşinin korucu olmasına karşı çıkarken bunu po-litik bir saikle değil, koruculuğu kabul ettiği takdirde karşıla-şabileceği güçlükleri tahmin edebildiğinden yapmış:

“O zaman köyde korucular vardı, babamı da zorla korucu yaptılar. Annem de kabul etmedi. Sen yaşlısın, bu yaşta gi-

dip gelemeszin, azarlarlar falan. Babam da teslim etti silahı, öyle geldik.” (Sadiye)

Bu anlatılar, annelerin aile içindeki rolünü ve gücünü göstermesi açısından önemli. Burada yeri gelmişken bir hususa daha değinmekte fayda var. Göçe zorlananlardan genellikle “mağdur” olarak söz edilir. Geline yerin diline yabancı olan kadınların mağduriyetinin altı ayrıca çizilir. Zorunlu göçün pek çok mağduriyet ve hak kaybı eşliğinde gerçekleştiğine kuşku yok. Ancak girişte de belirttiğimiz gibi yaşanan mağduriyetler ve hak kayıplarına karşın, göçe zorlananların salt “mağdur” olarak nitelendirilmelerinin, buradaki örnekte görülen zorluklarla baş etme çabalarını ve direnme yollarını görmeye engel olacağına; içinde bulundukları koşulları dönüştürmeye çalışan özneler olduklarını göz ardı etmeye yol açacağına dikkat çekmek isteriz. Nitekim bu bölümde yer alan anlatılar, anne konumundaki kadınların ailenin toparlanmasında, bir arada tutulmasında oynadıkları role işaret ederken, mağdur nitelemesinin yetersizliği ve yanıltıcılığı da göstermiş oluyor.

Kadınlar bir yandan kendi dilleriyle, kültürleriyle yerleşik olarak yaşadıkları mekânların dışına çıkmanın etkisiyle kapanıyorlar. Üstelik yabancı bir yere gelme, kadınlar üzerindeki ataerkil denetimi derinleştirici etkide bulunuyor. Ama kadınlar bir yandan tüm bunlarla boğuşurken diğer yandan da ailenin hayatta kalması, dağılmaması için uğraş veriyorlar. Kız çocuklarının ve genç kadınların annelerine dair anlatımlarına bakılırsa bu uğraşlarında başarılı da oluyorlar.

Anneler, aile ekonomisi üzerinde de etkililer. Önceleri dışarı çıkmazken, zaman içinde gelinen yerdeki yaşama ayak uydurmak durumunda kalıyor ve evin ekonomik düzenini elle-

rine alıyorlar. Yukarıdaki anlatılarda da görüleceği gibi çalışan genç kadınların çoğu ücretlerini annelerine veriyor. Çünkü annenin bu parayı ailenin ihtiyaçları doğrultusunda çok daha iyi değerlendireceğini biliyorlar.

birden fazla aile üyesinin çalışması

“Dört kişi çalışıyoruz ama yine de yetmiyor”

“Biz dört kız üç erkek yedi kardeştik. Hepsi çalıştılar, kızlar da çalıştılar.” (Sadiye)

“Kirada oturuyorduk. Şimdi krediyle bir ev aldık. Onun kredilerini zar zor ödüyoruz. (...) evde altı kişiyiz; dört kişi çalışıyoruz ama yine de yetmiyor. (Mivan)

“Bütün kayınlarım çalıştı, bize destek oldular; sonra ev alabildik. (Sosin)

Yukarıda, zorunlu göç koşullarıyla baş etmeye çalışırken birden fazla ailenin aynı evde yaşamak zorunda kaldıklarından bahsedilmişti. Sadiye’nin, Mivan’ın ve Sosin’in anlatımlarından buraya aktardığımız ifadeler, ayrı eve çıkabilmenin ne şekilde mümkün olabildiğine dair fikir veriyor. Söz konusu zorunluluk, ailenin neredeyse bütün üyelerinin çalışması sayesinde ayrı bir eve çıkma ya da bir ev yapma/satın alma yoluyla ortadan kaldırılabilmiş.

Sadiye dördü kız, yedi kardeşin çalıştığını anlatırken, Mivan altı kişilik ailesinden dört kişinin çalıştığını ama yine de yetmediğini dile getirdi. Aynı aileden yedi kişinin ya da dört kişinin çalışmasına karşın geçim sıkıntısının yaşanması, yapılan

işlerin niteliği ve bu işler karşılığında elde edilen gelirden ayrı düşünülemez. Yapılan işler tahmin edileceği gibi çoğunlukla pazarcılık, tekstil, eve iş alma, kâğıt toplama gibi süreksiz, geçici işler. Dolayısıyla ancak birden fazla aile üyesinin çalışmasıyla asgari bir geçim sağlanabilmiş. İleride çalışma koşulları ve tekstilde çalışmaya ilişkin bölümlerde daha ayrıntılı üzerinde durulacak bir hususa kısaca dikkat çekmek gerekiyor. İstanbul'daki tekstil başta olmak üzere enformel sektörün işleyişi ile zorunlu göçle gelenlerin bu sektöre mahkûm olmaları arasındaki bağ, üzerinde düşünmeye değerdir. Bu konuda somut rakamlara sahip değiliz. Ancak tekstil bölümünde ele alacağımız gibi, mahalle aralarındaki tekstil atölyeleri zorunlu göçle gelen ailelerden genç kadınların ve kız çocuklarının neredeyse zorunlu uğrağı. Tekstilde çalışmak, genç kızlar ve kız çocukları için günlük yaşamlarının olağan bir parçası haline gelmiş.

Başta gençler ve çocuklar olmak üzere aile üyelerinin çoğunun tekstilde ya da başka enformel işlerde bu şekilde çalışmaları, zaman içinde ailenin ekonomik açıdan durumunun göreceli olarak iyileşmesini sağlamış. Ancak, söz konusu göreceli iyileşmenin, genellikle kız ve oğlan çocukların eğitimi pahasına olduğunu da belirtmek gerekir. Latife'nin anlatımı, birden fazla aile üyesinin çalışmasına dair olduğu kadar çalışmak zorunluluğu nedeniyle çocukların eğitiminin yarıda kesilmesine dair de örnek oluşturuyor.

“İlk önce oğlum İstanbul'a geldi Kaynımın oğlunun yanına geldi. Geldiğinde 15 yaşındaydı. Ortaokulu bitirmişti. Çocuktu (...) İş durumu iyi değildi, çalışıyor parasını alamıyordu. Bekâr evinde kalıyordu. Evin büyüğüydü. Burda bir oğlum berberde çalışıyordu. 10 yaşındaydı, bir de [bir ayağı] sakat bir kızım vardı o da tekstilde çalışıyordu. İş

yeri uzaktı yürüyerek gidiyordu iş, ortamı iyi değildi. Ma-
aşını vermiyorlardı [işyeri sahipleri] sonradan kaçıp gitti-
ler. Zar zor idare ediyorduk. İki oğlum bir kızım çalışıyor-
du. (Latife)

Yaptığımız görüşmelerin ortak yönlerinden birini bu husus
oluşturuyordu. Ailenin ekonomik olanaklarının ne ölçüde kı-
sıtlı olduğuna paralel olarak bazen çocukların tümü, bazen
de bir kısmı çalışmaya başlamış. Eğer koşullar tümüyle kötü
değilse çocuklardan bazıları çalışırken diğerleri okumaya de-
vam edebilmişler. Çalışma bazen okulla birlikte yürütülmeye
çalışılırken bazen okul tümüyle terk edilmiş, bazı durumlar-
daysa daha sonra açık öğretim yoluyla tamamlanmaya çalışıl-
mış. Oğlan çocuklar, ilköğretimde dahi olsalar okulla birlik-
te çalışmaya başlamış, bazıları çalışma zorunluluğu nedeni ile
okulu tümüyle bırakmış olmasına karşın bazı çocuklar okula
da devam edebilmişler. Kız çocuklarının çalışması ve eğitim
durumlarına ilişkin eğilimlere 2. bölümde ayrıca değineceğiz.

II. BÖLÜM

GÖÇÜN ARDINDAN DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK

Aile İçindeki Konum, Evden Çıkma, Hareket Serbestliği

Zorunlu göçün ardından geline kentlerde yaşanan deneyimlerin, ailelerin yapısını, kadınların ve kız çocuklarının aile içindeki konumlarını etkilememesi beklenemezdi. Nitekim görüşmecilerin anlatıları, zorunlu göç ve sonrasında yaşananların kadınların ve kız çocuklarının aile içindeki konumuna etkide bulunduğunu düşündürüyor. Bu etki tek boyutlu olmadığı gibi göçün üzerinden ne kadar zaman geçtiği, yaş, evli ya da bekâr olma, eşin yanında olup olmaması, öğrenci olma, dışarıda gelir getirici bir işte çalışıp çalışmama, siyasi parti ile ilişkinin bulunup bulunmaması gibi etkenlere göre değişiyor.

Özellikle kadınlar açısından, zaman faktörünün oldukça önemli olduğu belirtilebilir. Yetişkin kadınlar Türkçe bilmedikleri ve çocuk bakım yükümlülükleri nedeni ile zorunlu göçün ilk yıllarında tam bir kapanma ve çevreyle ilişki kurmada ailenin Türkçe bilen bireylerine mutlak bir bağımlılık yaşamışlar. Buna karşın, aşağıda açıklanacağı gibi daha sonraki yıllarda hem evden kendi başlarına çıkmalarına elverecek ölçüde Türkçe öğrendikleri için hem de bakmakla yükümlü oldukları

çocuklar büyüdüğünden evden çıkmaya, pazara gitme, faturaları yatırma gibi yakın çevrede yapabileceği işleri yapmaya başlamışlar. Dahası, aralarında çalışmaya başlayanlar olmuş.

Bu bağlamda, birinci bölümde de değinildiği gibi kadınlar açısından başlangıçta neredeyse mutlak bir kapanmadan söz edilebilse bile, daha sonra yaşadıkları semte açılma, yakın çevreyle ilişki kurma şeklinde bir açılma yaşandığını belirtmek mümkün.

Öte yandan yetişkin kadınların evden çıkmalarına ilişkin, tek bir modelden söz edilemeyeceğini de vurgulamalıyız. Zaman içinde Türkçeyi öğrenme, evden çıkmada önemli bir etken olmakla birlikte tek etken değil. Çünkü eşin ya da çocukların cezaevinde olduğu durumlarda, kadınlar Türkçe bilmeden ve çevreyi tanımadan da evden çıkmış, şehir içinde ya da başka şehirlerdeki cezaevlerine ziyarete, duruşmaları izlemek üzere adliye binalarına gitmişler. Bunu Türkçe bilen bir çocuklarını yanlarına alarak gerçekleştirmişler.

Evli kadınlar açısından genel olarak durum bu iken, yaptığımız görüşmeler, kız çocukları ve genç kadınların evden çıkması konusunda farklı bir sürecin yaşandığını gösteriyordu. Yetişkin kadınlar yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı önce eve kapanıp sonra zaman içinde evden çıkma, en azından mahalle içinde yakın çevreye açılma doğrultusunda bir deneyim yaşarken, kız çocukları ve genç kadınlar, önce evden çıkmış ancak daha sonra evlilik ile birlikte eve kapanmışlar. Kız çocuklarının ve genç kadınların başlangıçtaki evden çıkma deneyimleri eğitimin yanı sıra tahmin edileceği gibi çalışma zorunluluğundan kaynaklanmış. Zorunlu göçün ilk yıllarında çocuk yaştaki genç kadınlar, kente gelir gelmez tekstil vb. işlerde çalışmaya başladıkları için evden çıkmışlar. Buna karşın evlilik, yaşam

mekânlarını belirlemede son derece katı bir eşik olmuş. Evlendikten sonra genç kadınların çalışmalarına kesinlikle izin verilmemiş. Kesinlikle nitelemesini kullanıyoruz çünkü evlenmeden önce çalıştıklarını belirten görüşmecilerimizin tamamı evlendikten sonra işten çıktıklarını/çıkarıldıklarını anlattılar. İşten çıkmayla kalmamışlar; “yeni gelin” statüsü, özellikle de eşin ailesiyle birlikte yaşadıkları geniş aile ortamında, evden çıkmalarını neredeyse imkânsızlaştırmış.

Zorunlu göç yaşandığında yeni evli olan genç kadınlar da benzer şekilde bir kapanmayı yaşamışlar. Hem çevreyi bilme hem de geniş aile içindeki ataerkil denetim dolayısıyla en fazla kapanmayı onların yaşamış olduğu belirtilebilir.

Evden çıkma ile ilgili eğitim ve çalışmanın yanı sıra son olarak, siyasi partilerle kurulan ilişkinin etkisine de değinmek gerekir. BDP ya da ondan önceki partiler ve kendileri gibi Kürtçe konuşanların, zorunlu göç, insan hakları ihlalleri, yakınların kaybedilmiş ya da tutuklu olması vb. gibi benzer deneyimleri yaşamış olanların yer aldığı dernek/inisiyatif türü örgütlerle kurulan ilişki, Türkçe bilme ya da çalışma koşulu-na bağlı olmadan kadınların evden çıkmalarında, bir ilçeden başka ilçeye hatta başka şehirlere seyahat etmelerinde, aile-akraba dışında insanlarla tanışmalarında etkili olmuş.

Aile içindeki konuma ilişkin anlatımları daha genel bir tablo içinde, Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 araştırmasının konuyla ilgili olabilecek bulgularını da göz önünde bulundurarak değerlendirmek daha ufuk açıcı olabilir. Bu bağlamda 2010 araştırmasının bulguları, gelinen yerle terk edilen yer arasında karşılaştırma yapma olanağı sunmamakla birlikte, kız ve oğlan çocuklarının ev içindeki konumları ve hareket serbestliklerine ilişkin bir fikir veriyor. Araştırma bulgula-

rı arasında yer alan kız ve oğlan çocuklarının ev içindeki konum ve hareket serbestliklerine ilişkin algıları temel alınacak olursa, ailelerin kız ve oğlan çocuklarına eşit davranmadıkları belirtilebilir. Örneğin, ailenin kız ve oğlan çocuklarına farklı davranılıp davranılmadığı konusundaki görüşlerinin sorulduğu soruya verilen yanıtlar arasında farklı davranıldığını düşünenlerin çoğunun kız çocukları ve genç kadınlar olduğu görülmüyor. Oğlan çocuklar bir fark görmediklerini dile getirirken, farklı davranıldığını düşünenlerin çoğunluğunun kız çocukları ve genç kadınlar olması tabii ki anlaşılır bir durum.¹

Araştırmanın bununla paralel başka bir bulgusu ise “[y]aşıtla-
rımın yapabildiği ancak ailem izin vermediği için benim yapamadığım (gezme-ye çıkmak gibi) bazı şeyler var” şeklindeki yarı-
gıya çeşitli düzeylerde katıldıklarını belirtenler arasında kız ço-
cuklarıyla genç kadınların oranlarının daha yüksek olması.² Bu
bulguyu, kız çocukları ve genç kadınların çok fazla olmasa da
oğlan çocuklarına göre daha fazla denetlenmekte oldukları ve
hareketlerinin erkeklere göre daha fazla sınırlandırılmış oldu-
ğu şeklinde yorumlayabiliriz. Ancak mevcut bulgulardan hare-
ketle, söz konusu denetim ve kısıtlamanın, zorunlu göçü önce-
leyen bir durum mu yoksa zorunlu göçe bağlı etkenlerden mi
kaynaklı olduğunu çıkarsamamız mümkün görünmüyor.

Evlilik Düzenlemeleri

Evlilik düzenlemelerinin, zorunlu göç öncesi ya da sonrası öl-
çütüne göre olmaktan ziyade, geçmişten günümüze doğru ge-

1 Ailenin kız ve oğlan çocuklarına davranışının niteliğine ilişkin verilen yanıtların cinsiyete göre değişen oranları için Bkz. Ek I, Tablo 4.

2 Bkz. Ek I, Tablo 5.

lindikçe değişmekte olduğu ve giderek daha fazla rızaya dayalı bir hal aldığı belirtilebilir. Kırk yaş üstü görüşmecilerin yaşam öykülerinde, evlilik düzenlemelerinde geniş aile üyelerinin müdahalesine rastladık. Özellikle de amcaların rolü belirleyici. Örneğin kırk yaşındaki Hatice, babası istemediğı halde amcasının kendisini zorla evlendirdiğini anlatmıştı. Hatice'nin anlatısı, evlendikten sonra eşin ailesiyle birlikte yaşandığı durumlarda, genç kadınlar üzerinde sadece eşin değil, kaynana, kayınbaba gibi aile üyelerinin de baskı uygulamasına örnek oluşturmaktaydı:

“Ben 15 yaşma geldiğimde amcam beni birine verdi, evlendirdi. Babam istemiyordu, babamla amcam bu sebeple kavgaya etti. Hatta babam bu yüzden 6 ay hapis yattı. Babam onun kızlarını evlendirmiş, kendi akrabalarına vermiş. Kızları istediklerine vermiş. Ben de senin kızını evlendireceğim diye inat etti. (...) Hiç istemediğim, hiç tanımadığım biriydi. (...) Evliliğimin ilk zamanlarında başladı dayak, kavga, şiddet.” (Hatice)

Kırk bir yaşındaki Sosin'in ya da kırk sekiz yaşındaki Kevok'un evlilik hikâyeleri de Hatice'ninkine benzerdi. Her ikisinin de rızası aranmamıştı.

“13-14 yaşındayken beni bir akrabamla evlendirdiler. Hiç okula gitmedim okuma yazma bile bilmiyordum. Ben evlenmenin ne olduğunu bile bilmiyordum. Babam beni verdi. Kimse o zaman yok da diyemiyordu. Ben anlamıyordum evlilik nedir. Çok küçüktüm. 20 yıl eşimin ailesiyle yaşadım. İstanbul'a geldikten sonra evlerimiz ayrıldı. (Sosin)

14-15 yaşında evlendim, yakın köylümdü. O zamanlar kızların babası konuşuyordu, kızlar bişey demiyordu. Baba ta-

mam dese tamamdı. Ben de tamam dedim. Ev üstüne gittim. Annesi, babası, kardeşleri, görümcelerim...” (Kevok).

Buna karşın genç kadınların hikâyeleri, evliliklerinde en azından rızalarının alındığını, kiminle evlendiklerine dair fikirlerinin ve dahası onaylarının olduğunu gösteriyordu. Sultanbeyli’de gerçekleştirdiğimiz odak grup toplantısında, evlilik düzenlemelerinde rıza aranmaya başlanmasında göç öncesi ya da sonrası ayrımından ziyade zamana vurgu yapıldı. Toplantıda artık genç kadınların istemedikleri evlilikleri yapmaya zorlanmadıkları dile getirildi. Toplantının katılımcıları arasında, terk ettikleri ilçelerine, köylerine zaman zaman gidip gelenler vardı ve artık orada da genç kadınların istemedikleri evlilikleri yapmamak için direnebildiklerini söylediler. Bununla birlikte boşanma konusunda durum değişmekteydi. Bir süre önce eşinden boşandığını anlatan katılımcımız, eğer köyde kalmış olsalardı, boşanmaya cesaret edemeyeceğini, çevrenin olumsuz düşüneceği kaygısının boşanmasına engel olacağını söyledi.

Gelinen yerde genç kadınların rızasının aranmasında, çalışıyor olmalarının da payı olduğu belirtilebilir. İleriki bölümlerde değinileceği gibi çalışarak eve gelir getiren, hatta kimi zamanlarda evin geçindireni olan genç kadınların aile içindeki konumları güçleniyor. Dolayısıyla rızaları olmadan evlendirilmeleri mümkün görünmüyor.

Geniş Aile: Kadınlar Üzerindeki Baskı ve Denetim

Aile içinde ataerkil denetimin en sıkı uygulandığı kesim, yeni evli genç kadınlar. Hem çalışmaları hem de ev dışına çıkmaları üzerinde hâlâ ciddi bir engel ve denetim var. Ailelerin

bekâr genç kadınları nispeten serbest bırakılırken yeni evli olanları çok sıkı bir biçimde denetlemesi, üzerinde düşünmeye değer bir noktadır.³ Genç kadınlar, evlendikten sonra eşlerinin aileleriyle birlikte yaşamak zorunda kaldıkları durumlarda, hem eşlerinden hem de kaynana, kayınbirader gibi aile üyelerinden şiddet görebiliyorlar. Kadınlara yönelik fiziksel şiddet, esas olarak evlilik ile birlikte başlıyor. Zorunlu göç bu durumu değiştirmemiş. Belki biraz ağırlaştırmış. Özellikle zorunlu göç koşullarından dolayı birden fazla ailenin bir arada yaşadığı, evlenen çiftlere yeni ev açma olanağının bulunmaması nedeniyle aynı evde yaşandığı durumlarda, genç kadınların maruz kaldığı baskı ve denetim artıyor. Öte yandan yeni ve yabancıları oldukları bir yere gelmiş olmanın, çevreyi tanımamanın, evin dışındaki dili bilmemenin de genç kadınların maruz kaldığı denetimi artıran ve çeşitlendiren etkileri söz konusu.

“[İstanbul’a göç ettikten sonra] Zaten hiç dışarı çıkmıyorduk, hep evdeydik, hayatta kaynanam izin vermiyordu. Pencereden bile bakamıyordum, eşim de onun etkisinde kalıyordu. Çok sıkılıyordum, hep odamda ağlıyordum. Ben burada nasıl yaşayacağım diyordum. ... Üç ay hiç dışarı çıkmadım, hep evin içindeydik, dükkâna bile bizi götürmüyorlardı. Biz çok korkuyorduk, kayboluruz diye. Bazen biri bizi dükkânımıza götürüp tekrar geri getiriyordu. Allahtan iki doğulu hemşerimiz vardı, hep gelip gidiyorlardı, bize çok yardımcı oldular. Biz yerleştikten bir yıl sonra evin diğer geliniyle dışarı çıkmaya başladık, bazen pazarları, dükkânları geziyorduk. Ama hayatta kaynanamızın kor-

3 “Gelin”lerin aile içindeki kırılgan konumuna ilişkin Lale Yalçın Heckman’ın Kürtlerde akrabalık ilişkilerini incelediği *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri* (2002) kitabına bakılabilir.

kusundan ne kendimize ne de çocuklarımıza bir şey alamıyorduk. Kaynanamgil geldikten sonra zaten benim işim artık hep aşçılık oldu, ben hep evdekilere yemek yapıyordum. Psikolojim çok bozuldu, kızım küçücük oldu, ona bakamıyordum, çocuğu dayaktan öldürüyordum. Kimseye bir şey yapamıyordum ondan çıkarıyordum.” (Hasiye)

Bu durum kadınlar açısından evlerin ayrılması, çalışmaya başlama, BTP ile ya da benzeri dernek, inisiyatif türü başka politik ve toplumsal örgütlerle ilişki kurma gibi etkenlerin biri ya da birden fazlasının etkisiyle kısmen değişiyor. Yine de hâlâ en sıkı denetimin yeni evli genç kadınlar üzerinde olduğu belirtilebilir.

Henüz evlenmemiş genç kadınlar ve kız çocukları açısından bakıldığında, daha önce de belirtildiği gibi onların evden çıkmalarını mümkün kılan iki temel etkenin eğitim ve çalışma olduğu belirtilebilir. Bununla birlikte çalışma, kız çocukları ve genç kadınlar üzerindeki ataerkil denetimin tümüyle ortadan kalkması anlamına gelmeyebiliyor. Birkaç istisna dışında çalışan genç kadınların ve kız çocuklarının neredeyse tamamı tekstilde çalışıyor. Tekstil atölyeleri ise çoğunlukla yaşanan evle aynı mahallede bulunuyor. Görüşmecilerden sadece birkaç genç kadın, çalıştığı tekstil atölyesinin oturdukları mahalle dışında olduğunu söylemişti. Onlardan da bazılarının servisi vardı, bazıları erkek kardeşleriyle aynı işyerinde çalışıp kardeşleriyle birlikte gidip geliyordu. Görüştüğümüz genç kadınlar arasında, amcası tarafından işe götürülüp getirildiğini söyleyen de oldu.

Bu durumda kız çocuklarının ve genç kadınların evden çıkıyor olmaları, yakın çevrenin, mahallenin dışına çıkmaları anlamına gelmiyor. Mahallede ise çok katı olmamakla birlikte

bir denetimden söz etmek mümkün. Tekstilde çalışan genç kadınlarla yaptığımız odak grup görüşmesinde, komşuların akraba ya da akraba olmasalar bile çoğunlukla hemşeri oldukları, dolayısıyla mahallede herkesin birbirini tanıdığı dile getirildi. Bir erkekle görünmelerinin hemen dedikodulara yol açabileceğini düşünüyorlardı.

Öte yandan Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 araştırmasının bulgularıyla birlikte değerlendirdiğimizde, mahalledekine benzer bir denetimin kısmen de olsa işyerinde de devam ettiğini belirtebiliriz. 2010 araştırmasına katılan çalışan kız çocuklarının ve genç kadınların büyük bölümü, işyerlerinde hemşerilerinin bulunduğunu dile getirmişlerdi. Araştırmaya göre 12-17 yaş grubundaki kız çocuklarının %61'inin, 18-24 yaş arası genç kadınların ise %51'inin çalıştığı işyerinde hemşerileri bulunuyor. Erkeklerde ise bu oran her iki yaş grubu için de %48.⁴

İnternet kullanımının dış dünyayla ilişki kurma, sosyal iletişim ağlarına ulaşma açısından işlevsel olduğu gerçeğinden hareketle, kız çocuklarının ve genç kadınların internet kullanım olanaklarına bakmanın da konumuz bağlamında fikir verici olabileceğini düşünüyoruz. Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 araştırmasında internet kullanımına ilişkin soruya verilen yanıtlar, kız çocuklarının ve genç kadınların bu olanaktan oldukça kısıtlı ve erkeklere göre daha düşük oranda yararlandıklarını gösteriyor. Verilen yanıtlara göre kız çocuklarının %41'i, 18-24 yaş grubundaki genç kadınlarınsa %53'ü hiç internet kullanmıyor. Bu oran erkeklerde yaş gruplarına göre sırasıyla %19 ve %10.⁵

4 Bkz. Ek I. Tablo 6.

5 Bkz. Ek I. Tablo 7.

Mahalle dışına çıkma olanağı da konumuz bağlamında değerlendirilebileceğimiz başka bir ölçüt olabilir. Mahalle dışına çıkmaya ilişkin Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 araştırmasının bulguları kız çocukları ve genç kadınların daha çok mahalleyle sınırlı bir yaşamlarının olduğu kanısını güçlendirici nitelikte. “Mahalle dışında gezmeye ne kadar sıklıkla çıkıyorsun” sorusuna 12-17 yaş grubundaki kız çocuklarının %27’si “hiç yapmıyorum” yanıtını, %16’sı “çok seyrek”, %25’i “zaman zaman”, %15’i sıkça yanıtını verirken düzenli olarak mahalle dışına çıktıklarını belirtenler %17’de kalmış. Aynı yaş grubundaki erkeklerden hiç çıkmıyorum diyenler %12’de kalırken “düzenli olarak yapıyorum” diyenlerin oranı %30’a çıkıyor. 18-24 yaş grubundaki kadınların mahalle dışına çıkma oranları da aynı yaş grubundaki erkeklere göre daha düşük. Hiç yapmıyorum yanıtını veren kadınların oranı %17 iken aynı oran erkeklerde % 3.⁶

Tüm bunlara rağmen, arada denetim mekanizmalarını boşa çıkaracak yollar bulunması da mümkün tabii. Örneğin çalışan genç kadınlar, odak grup görüşmesinde, fazla mesai yapmalarının beklendiği ama mesainin olmadığı günlerde bu zamanı değerlendirdiklerini anlattılar. Mesaiye kalma ihtimallerinin olduğu günlerde aileleri erken gelmelerini beklemediği için bu zamanı arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirmek, biraz gezmek için kullanabiliyorlardı.

Ancak çalışmanın genç kadınlara sağladığı bu küçük “serbestlik” de evlenmeyle ortadan kalkıyor. Görüşmecilerimiz arasında zorunlu göçün ardından hemen ve çok küçük yaşlarda çalışmaya başladığını anlatan genç kadınlardan evlenenle-

6 Bkz. Ek I. Tablo 8.

rin tümü işten çıkmıştı. Evlenerek işten ayrılma ve ancak çocuklar büyüdükten sonra yeniden işe başlama genel bir eğilim olarak görülüyor.

Eğitimin, özellikle de üniversite eğitiminin bu konudaki etkisi, üniversitelerin kentin merkezî bölgelerinde bulunması ya da en azından yaşanan mekândan uzak olması nedeni ile daha belirgin. Üniversite öğrenimi gören az sayıdaki genç kadın, sadece mekânsal açıdan ailenin, mahallenin ve yakın çevrenin dışına çıkmıyorlar, aile ve çevrenin denetiminin de dışına çıktıkları söylenebilir. Üniversite öğrenimi görüyor olmak ayrıca hem aile içinde hem de mahallede onlara saygın bir konum kazandırıyor. Ancak çok az genç kadın için üniversite eğitimi mümkün. Orta öğretime devam edenlerin büyük bölümü bile, çalışmak zorunda olduklarından ancak açık öğretim yoluyla eğitimlerine devam edebilmekteler.

Bu bahiste görüşmeleri yaparken ve odak grup toplantılarından edindiğimiz başka bir izlenimi daha paylaşmak gerektiğini düşünüyoruz. Araştırmamızın konusunu oluşturan kadınların ortak özelliği, zorunlu göç deneyimi yaşamış olmalarıydı. Ancak zorunlu göçe yol açan etkenlerle alakalı bir başka ortak yanları da Kürtlerin tecrübe ettikleri politik hareketlilikten şu ya da bu ölçüde etkilenmiş olmalarıydı. Kendileri Kürt hareketine ilgi ve sempati duyan kadınların, aynı ilgiyi ve sempatiyi duymayan evlere gelin gittiklerinde, maruz kaldıkları ataerkil baskı ve denetim ile siyasi görüş farklılıkları nedeni ile karşılaştıkları baskının ve hatta güvenlik güçlerinin baskısının iç içe geçip birbirini güçlendirdiği örnekler mevcut. Bu örneklerden birisi Hatice'nin hikâyesiydi. Yukarıda yer verdiğimiz sözlerinde de vurguladığı gibi hiç görmeden, rızası olmadan amcasının zoruyla gerçekleşen evliliğinde sürekli şiddet görmüştü Hatice. Çoğu Kürt erkeği gibi onun

eşi de İstanbul'da işçilik yapıyormuş. O da eşinden ayrı, kocasının ailesiyle birlikte, köyde yaşıyormuş.

“Ben merkezden köye gittim eşim ve ailesinin yanına. Eşim ve ailesinin görüşleri benimkinden farklıydı. Siyasi farklılıklar vardı. Evliliğimin ilk zamanlarında başladı dayak, kavga, şiddet. (...) Kadına değer verilmezdi. Hiç boyun eğmedim. (...) Kaynımdan, kayınbabamdan dayak yedim, hep hakaret ediyorlardı. Bir gece yatıyordum üçüncü çocuğum on günlüktü. Eşim de İstanbul'a çalışmaya gelmişti. Kayınbabam beni evden kovdu. “Sen burada kalmayacaksın, sen benim evimi yıktın” [dedi]. O sırada karakoldan telefon açmışlar, operasyon yapılacakmış benim yüzümden. Kayınbabam da istemiyordu. En büyük kavgalarım siyasi görüşten dolayı oluyordu. Beni hep suçluyorlardı. Gece ailemin bir dostu beni arabasıyla aldı. Üç çocuğumla hiçbir eşyayı alamadan çıkmak zorunda kaldım. (...) Sonradan sordum ne oldu diye, aile dostumuz dedi ki güya “ben onların namusu, şerefymişim beni eğer devlet götürürse onun şerefiyle oynuyormuşum”, ondan beni göndermişler. Bunu hiçbir zaman psikolojik olarak atlatamadım. O sene de ailem İstanbul'a göç etmişti. Ben de apar topar eşimin yanına gelmek zorunda kaldım.” (Hatice)

Aslında Hatice'nin hayat hikâyesini, ataerkil baskıyla siyasi baskının iç içe geçişi açısından olduğu kadar, ataerkil baskıya karşı direnmeyle siyasi faaliyetin iç içe geçişi açısından da okumak mümkün. Nitekim İstanbul'a, eşinin yanına geldikten sonra hem çalışmayı başarmış hem de DTP'nin çalışmalarına katılmayı. Başlangıçta her ikisini de eşinden ve onun ailesinden gizlemiş. Parti çalışmaları esnasında gözaltına alınması, gizlenmesine gerek bırakmamış. Eşi bu durumu zamanla kabullenmiş. Ama ailesiyle paylaşmaya cesaret ede-

memiş. Bu eşiği Hatice kendisi aşmış ve gözaltından çıktıktan sonra yaptıklarını gizlemekten vazgeçmiş. Siyasi çalışmalarına gizleme gereği duymadan devam etmiş. Bu arada birkaç kez daha gözaltına alınmış.

Bir gün işe giderken beni gözaltına aldılar. Beni götürdüler, nereye götürdüklerini bilmiyordum. Çok ağır işkenceler yaptılar, her şeyi denediler. Ölmek istiyordum, pes etmek üzereydim. Yapmadığım bir şeyi kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Sabaha karşı bir araba çöplüğüne attılar beni. Son güne kadar hiç kimseye söylemiyor eşim, sormuyorlar da. Eve geldiğimde çocuklarım ağlıyordu. Ben günlerce kendime gelemedim, hâlâ bile unutamıyorum. O dönemde dernek falan kurduk, biraz kendime geldim. (...) Artık hep çalışmaya başladım. Saklamadım kimseden. Kreşlerde çalıştım, bebek bak-tım. Özgüven kazandım. Bu şekilde ayakta durdum. Partiye gidip geliyordum. Eşim ve ailesine söylemiyordum, gizli gizli gidiyordum. Bir gün eşim işten erken geliyor biz yokuz. Öğrendi tabi. Ben o günden sonra zaten hiçbir şey istemedim. Hep [kendi] ailem bana yardımcı oldu. O sene de çalışmaya başladım. Ev işlerine gidiyordum. Küçük kızımı kendim götürüyordum. Artık kendimi yavaş yavaş geliştirmeye başladım. Onlara da başta söylemedim çalıştığımı. Özellikle ailemden de sakladım. Onlar da çalışmamı istemezdi. Para topladım eşimin ailesinden ayrı bir ev tuttum.” (Hatice)

Aslında yeni evli bir kadının, eşinin yokluğunda ve rızasının bulunmadığı çalışmalara katılması pek sık görülen bir durum değil. Bunun ancak politik bir bağlam içinde mümkün olabildiği belirtilebilir. Hatice’nin kendi ailesiyle ilişkilerini de politik dolayım içinde değerlendirmek mümkün. Evli kadınların, gelin geldikleri evde maruz kaldıkları baskı ve şiddete karşı en büyük dayanakları genellikle kendi aileleridir. O da

ailesinden destek görmüş. Ancak, eşinin ailesininkinden farklı politik duyarlılıkları paylaşıyor olmaları, ailesinden gördüğü desteği de daha güçlü kılmış.

Politik çalışmalara katıldığı için eşiyle karşı karşıya gelen Münevver'in hikâyesi de politik baskıyla aile içindeki ataerkil baskının iç içe geçmesinin başka bir örneğini oluşturuyor. Tıpkı Hatice gibi onun anlatısında da sadece maruz kalınan baskıların iç içe geçmesine değil, hem güvenlik güçlerinin hem de eşin tutumuna karşı duruşun iç içe geçişine de tanık oluyoruz:

“Polisler ben gözaltındayken eşimle konuşuyorlar. Eşim benim hakkımda olumsuz şeyler söylüyor. 59 kadın arkadaşız içerde. Beni askıya almışlardı. Her türlü işkence ve hakaret gördüm. Ben işkence altındayken eşim demek istemiyorum artık ama o adamı karşıma getirmişler pişmanım dememi istedi benden. Polislere ve devlete kin tutacağına bana tuttu. Bunları duyunca çok kötü oldum. Polisin söylediklerini tekrarladı. Partiye gitmememi istedi. Yoksa boşanacağını söyledi. Ben de ona dedim ki ‘yüzlerce insanı kaybetmekten seni kaybetmeyi tercih ederim. Senin gibi bir insanla artık bir yere varamam’ dedim. Sonra cezaevine gönderdiler beni.” (Münevver)

Eğitim Koşulları

Zorunlu göçün eğitim koşulları üzerindeki en somut etkilerinden birisi zorunlu göç esnasında ve zorunlu göçü takip eden ilk yıllarda çocukların eğitiminin kesintiye uğramış olması. Daha sonra göç koşullarıyla bağlantılı çocuk işçiliği gündeme gelince, zorunlu göçün eğitim üzerindeki etkileri

çeşitlenerek süreklilik kazanmış. Okulda etnik kimlik ve/veya dil-aksana dayalı ayrımcılık deneyimleri, tüm engellere rağmen eğitime devam etme arzusu ya da eğitimin kız çocukları ve genç kadınlar açısından taşıdığı anlam gibi hususlar bu bağlamda üzerinde duracağımız konular. Ancak tüm bunlara gelmeden, göç öncesi eğitim koşullarına dair fikir edinmek açısından Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 araştırmasının bulgularına göz atmakta fayda var.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, kız çocuklarının eğitimi önündeki engeller açısından, tıpkı evlilik düzenlemelerinde olduğu gibi göç öncesi ve sonrasına göre olmaktan ziyade geçmişten günümüze gelindikçe gözlemlenen bir değişim söz konusudur. 2010 araştırmasının bulguları, kız çocuklarının okullaşması önündeki engellerin, zaman içinde ortadan kalkmakta olduğunu gösteriyor. Günümüze gelindikçe okuryazarlık da artıyor, okula devam da. Geçmişe doğru gidildikçe, ikamet edilen yerde okul bulunmaması ya da başka erişim güçlükleri hem kız ve hem de oğlan çocuklarının eğitime erişimi önünde aynı şekilde engel oluşturmuş. Ama kız çocuklarının eğitimi önünde bu tür alt yapı eksikliklerinin dışında da engeller söz konusu olmuş. Nitekim 2010 araştırmasında 24 yaş üzeri yetişkin kadınların köyde yaşarken okula gitmeme gerekçeleri arasında en yüksek oranla (%52) “okula gönderilmeme” gerekçesi yer alıyordu. “Yaşanılan yerde okul bulunmaması” (kadınlar açısından %22, erkekler açısından %24) ve “okula erişimin güçlüğü” (%11 ve %10) gibi etkenlere göre bakıldığında her iki cins arasında belirgin bir fark bulunmuyordu. Buna karşın kadınlar için %52 olan “okula gönderilmeme” gerekçesi, erkekler için sadece %10 oranında geçerliydi.⁷

7 Cinsiyete göre görüşülen kişinin eşinin ve kendisinin eğitimi terk nedenleri ile ilgili olarak Bkz. Ek I. Tablo 9.

Bu rakamları, 24 yaş üstündeki kuşak için, geçmişte eğitime erişimi güçleştiren altyapı eksikliklerinin bulunduğu, bunun yanı sıra kız çocuklarının okullaşması önünde ailenin cinsiyete dayalı tercihlerinin de etkili olduğu şeklinde yorumlamak mümkün.

Görüştüğümüz kadınların çocukluklarına dair anlatımları, kız çocuklarının eğitimi konusunda söz sahibi olanların babalar olduğunu gösteriyordu. Öte yandan bu konuda sadece babanın değil, başta amcalar olmak üzere geniş aile üyelerinin de müdahalede bulunduklarını gösteren örnekler yok değildi. Hatta ailenin diğer erkek üyelerinin, babalardan daha belirleyici olduğu durumlar bile söz konusu olmuş. Örneğin 38 yaşındaki Hasiye, babasının okumalarını istemesine karşın amcalarının buna engel olduğunu anlatmıştı.

“Ben zaten hiç okula gitmedim, bir hafta gittim bir amcam vardı, babama ‘kızları nasıl okula gönderiyorsun’ bağırdı çağırdı, babam hepimizi okuldan aldı. 4 kız kardeşlik okula giden, hepimizi aldı. Erkekler devam etti, lise, üniversite okudu hepsi. Amcam karışmasaydı babam bizi okuturdu.” (Hasiye)

İster zorunlu göç öncesinde köyde olsun isterse de göç edilen yerlerde, günümüze doğru geldikçe Hatice’nin anlattığı türden örneklerle pek rastlanmıyor artık. Nitekim görüştüğümüz kadınlardan, zorunlu göç yaşandığı esnada ilköğretim çağında olanların büyük çoğunluğu, öğrenciymiş.

Ancak zaman içinde okullaşmanın artması yönündeki bu gidişatın zorunlu göçle birlikte başka bir noktada kırılmaya uğradığını belirtmeliyiz. Çünkü bu kez zorunlu göç ve sonrasında birkaç yıl içinde ailenin karşı karşıya kaldığı zorlu yaşam

koşulları eğitime engel olmuş. Hatta yaşanan şiddet ortamının, İstanbul'a göç aşamasına gelinmeden önce dahi çocukların eğitiminin yarıda kesilmesine yol açtığı örnekler mevcut. Örneğin Kerime köyden ilk göç yerleri olan Diyarbakır'a geldiklerinde okulunu terk etmek zorunda kalmıştı:

“Diyarbakır'da okula başlayamadım. Çünkü dediğim gibi zaten o dönem Hizbullahçıların yoğun olduğu dönemdi, başarılı da bir öğrenciydim. Annem kızım dedi, -yani ben o kadar çıkmaza girmişim ki, çünkü benim hayallerimdi okumak- göndersem gönderemiyorum, bir yandan bu olay var işte, faili meçhul cinayetler, bir yandan işte kızların okula gitmesi, o dönem gidenler bile gitmiyordu. Bırak kızları erkekler için bile çok zordu. Çünkü satırla insanların öldürülmesi, doğranması, kezzap atılması, kızların işte kısa etek giyiyor diye, bu olaylar Hizbullahçılar tarafından çok büyük ayrı bir baskı vardı. O yüzden gidemedim yani. İstanbul'da [ise] çalışmak zorundaydım.” (Kerime)

Şiddet, zorunlu göç ve zorunlu göçle yaşanan alt üst oluşun eğitimi kesintiye uğratmasını, Başak Kültür Sanat Vakfı'nın *Zorunlu Göçün Çocuk ve Gençler Üzerindeki Etkileri* araştırmasının (2004) sonuçları üzerinden de açıkça görmek mümkün. Bu araştırmanın bulgularına göre zorunlu göç döneminde okula başlama yaşında olanlar okula başlayamamış, göç öncesinde öğrenci olanlar da geldikleri yerde okula devam edememişler. Araştırmanın gerçekleştirildiği yıl itibariyle, araştırma alanında bulunan 12-18 yaş grubundaki çocukların % 9.3'ü okur-yazar değilmiş (kız çocuklarının %12.8'i, oğlan çocuklarının %5'i); %7.5'i ise ilkokul terkmiş (kız çocuklarının %8.8'i, oğlan çocuklarının %6.7'si). Bilindiği gibi sekiz yıllık kesintisiz eğitime 1998 yılında geçilmişti. Dolayısıyla bahsedilen yaş grubunda yer alanlardan ilkokulu 5 yıllık

okuyanlar da bulunmaktaydı. Söz konusu durum da dikkate alındığında, ilköğretim çağında olup eğitim dışında kalanların oranlarının yükseldiği görülüyor. Araştırmanın gerçekleştirildiği tarihte beş yıllık ilköğretim mezunu olup ortaokula kayıt yaptırmayanların oranı %14.7, ortaokulu terk edenlerin oranı ise %1.3'müş. (Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2004: 49).⁸

Tabii bu durumun zorunlu göçü takip eden yıllarda göreceli olarak düzelmiş olabileceği düşünülebilir. Nitekim vakfın 2010 tarihli araştırmasının ortaya çıkardığı okullaşma oranları da aradan geçen zaman içindeki göreceli iyileşmeye işaret ediyor. 2009-2010 yılları itibarıyla hem ilköğretime başlama ve hem de devam etme oranları yükselmiş. Araştırma bulgularına göre, söz konusu dönem itibarıyla 12-17 yaş grubu çocukların %76'sı eğitime devam etmekteymiş. 2004-2005 rakamlarına göre okullaşma oranlarında yaklaşık %10'luk bir artış olduğu görülüyor.⁹ Bu yaş grubunda olup da eğitime devam etmeyenlerin çoğunluğunu, ilköğretimin beşinci yılını doldurduktan sonra okulu terk edenler oluşturuyor. İlköğretim çağında olup da ilköğretime hiç kayıt yaptırmamış olanların sayısı ise dikkate alınmayacak denli az. 2004 yılında neredeyse ilköğretim çağındaki her on çocuktan birisi okur-

8 Bu rakamlara göre hiç okul kaydı yapılmamış olanlarla ilköğretimin beş yılını bitirmeden okuldan ayrılanların oranı %19'u buluyor. Beş yıllık ilköğretim okullarından mezun olup ortaokula kayıt yaptırmayanlar ile ortaokuldan terk edenler de eklendiğinde, ilköğretimin dışında kalanların oranı %35'e ulaşıyor. Başka bir ifade ile ilköğretim çağında olanların ancak %65'i örgün eğitime devam etmekteymiş. Milli Eğitim Bakanlığı ilköğretim istatistiklerine göre aynı dönem için ülke genelindeki ilköğretimde okullaşma oranı ise %89.66 idi (Milli Eğitim İstatistikleri 2004-2005, 2005: 24).

9 Tabii bu artışa rağmen, ülke genelindeki okullaşma oranlarıyla karşılaştırıldığında, zorunlu göçle gelen çocukların okullaşma oranlarının hâlâ düşük olduğu belirtilmeli. Nitekim MEB 2009-2010 İlköğretim İstatistiklerine göre ülke genelinde okullaşma oranı %98.17 idi (Milli Eğitim İstatistikleri 2009-2010:24).

yazar değİlken, 2010 yılında, aynı yaş grubundaki 476 çocuk arasında sadece iki çocuğun okul kaydı olmadığı tespit edilmiş (Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2010: 27, 33). 2010 araştırmasında, göçün ardından neyin değıştiğine ilişkin görüş bildirenler de bu bulgulara paralel bir şekilde, eğitim olanaklarının arttığını dile getirmişler.¹⁰

Ancak aynı araştırmanın bulguları, söz konusu olumlu değışimin, zorunlu olan temel eğitim çağını geride bırakan kız çocukları açısından pek de geçerli olmadığı yönünde. Çünkü araştırma bulgularına göre 8 yıllık zorunlu eğitimin ardından kız çocuklarının eğitime devam oranlarında belirgin bir düşüş yaşanıyor. 12-17 yaş grubundaki kız çocuklarının %45'i sekizinci sınıfa kadar okurken, lise bire devam edenlerin oranı sadece %10.¹¹ Oğlan çocukları açısından bu iki oran da %41 olması, ilköğretimden sonra orta öğretime de devam ettiklerini, buna karşın kızlarda ilköğretimden sonra durumun belirgin bir şekilde değıştiğini gösteriyor.¹²

Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 bulguları, bu olgunun ardında esas olarak ekonomik problemler bulunduğuna işaret ediyor. Nitekim 12-17 yaş arası kız çocukları açısından okul terklerinde en önemli etkenin "ekonomik sorunlar" olduğu görülüyor (%29).¹³ Bunu, %14'lük oranlarla derslerinin iyi olmaması, öğretmenlerin olumsuz yaklaşımları, sağlık sorunla-

10 Bkz. Ek I, Tablo 10.

11 Bu rakamları ülke geneli ile karşılaştırdığımızda, hem ortaöğretimde toplam okullaşma oranının ülke genelinin altında kaldığı hem de kız çocuklarıyla oğlan çocukları arasındaki makasın çok daha fazla açıldığı görülüyor. Milli Eğitim Bakanlığının 2009-2010 yılı örgün eğitim istatistiklerine göre, söz konusu dönem için, ortaöğretimde okullaşma oranları %64.95'tir. Oğlan çocuklarının %67.55'ine karşın kız çocuklarının %62.21'i orta öğrenime devam etmektedir (2009-2010 Milli Eğitim İstatistikleri: 24).

12 Bkz. Ek I, Tablo 11.

13 Bu oran oğlan çocukları için %18. Bkz. Ek I, Tablo 12.

rı ve okuma isteğinin olmaması gibi etkenler izliyor. Ders başarısının ve okuma isteğinin, barınma koşullarıyla, okuldaki olumsuz etkenlerle ve seçenekler arasında yer alan öğretmenlerin yaklaşımıyla ilişkilendirilmesi mümkün. Hanede yaşayan kişi sayısı, oda sayısı, kışın tek bir odada soba yanması gibi etkenler, çocukların ayrı çalışma ortamının olmasını engelliyor. Yüz yüze görüşmelerde de kız çocukları evde ders çalışmanın güç olduğundan söz etmişlerdi. Bu etkenlerin okul ve ders başarısı üzerinde olumsuz etkide bulunması muhtemel. Yine ileriki bölümlerde değinilecek olan, okulda yaşanan dışlanma pratiklerinin ya da çocuklardaki dışlanma algısının okul başarısını etkilemesi mümkün. Burada dile getirilmiş olan “öğretmenlerin yaklaşımı” seçeneği de bu bağlamda anlam kazanıyor.

18-24 yaş arası genç kadınların eğitime devam etmeme gerekçeleri arasında da yine en yüksek oranda (%50) “maddi sorunlar”ın ön plana çıktığı belirtilmeli. Maddi sorunları takiben %25 oranında işaretlenen “ailevi sorunlar”ı da maddi sorunlarla ve buna bağlı olarak ailenin beklentisinin genç kadınların çalışması olmasıyla birlikte değerlendirmek mümkün.

Aileler her ne kadar kız çocuklarının eğitimi önünde doğrudan engel olmasa da, önemli bir bölümünün teşvik edici olmadıkları belirtilebilir. Nitekim 2010 araştırmasında, “okula devam etmenizi sağlayacak 1. koşul neydi” sorusuna eğitime devam edemeyen 12-17 yaş grubundaki kız çocuklarının %45’i “ailem daha fazla destekleseydi” yanıtını vermiş. %30’u ise “maddi sorunlarımız olmasaydı” şeklinde yanıtlamış. Bu yanıtlar, erkek çocuklarının yanıtlarıyla karşılaştırıldığında dikkat çekici bir fark çıkıyor ortaya. Maddi olanaksızlıklar oğlan çocukları için de geçerliliğini korurken (%29), “ailem daha fazla destekleseydi” seçeneği sadece %6 oranında işaretlenmiş. Oğlan çocukları açısından yanıtların en faz-

la yoğunlaştığı seçeneğin ise (%35) “okulda daha başarılı olsaydım” olduğu görülüyor.¹⁴ Bu soruya verilen yanıtlar bağlamında, 18-24 yaş grubunda, eğitime devam etmeyi sağlayacak koşullar arasında her iki cins için de maddi olanakların daha belirleyici hale geldiğini belirtmek mümkün (genç kadınlarda %46, erkeklerde %45). Bununla birlikte ailenin destek vermesi koşulu, kız çocuklarında olduğu gibi genç kadınlarda da erkeklere göre daha yüksek bir düzeyde vurgulanmış (genç kadınlarda %28, erkeklerde %15).¹⁵

Yanıtlardaki bu farklılıktan hareketle tahmin edilebilecek başka bir nokta ise ailenin bazı çocukları çalışırken bazılarının eğitimine kaynak ayırabileceği durumlarda, okulu terk edenlerin hep kız çocukları olması. Bu tercihte doğrudan olmasa da aile içinde kız ve erkek çocuklarına yaklaşım farkının izlerini görmek mümkün. Belki de bundan dolayı kız çocuklarının ve genç kadınların okul başarısı, erkek çocuklardan daha yüksek. Hem 12-17 yaş grubunda hem de 18-24 yaş grubunda kız çocuklarının ve genç kadınların sınıfta kalma oranları oğlan çocuklarından ve erkeklerden daha düşük.¹⁶ Eğitime devam etme istekleri ise daha yüksek.¹⁷

Eğitime devam etmeyi sağlayacak ikinci koşullar arasında da kız çocukları ve genç kadınlar açısından maddi imkânlar ve aile desteği seçeneklerinin (12-17 yaş için sırasıyla %45 ve %30; 18-24 yaş için %48 ve %35), erkeklere göre (sırasıyla 12-17 yaş için sırasıyla %29 ve %6; 18-24 yaş için %36 ve %14) yüksek olması, maddi imkânsızlıklar karşısında ailenin

14 Bkz. Ek I. Tablo 13.

15 Bkz. Ek I. Tablo 14.

16 Bkz. Ek I. Tablo 15

17 Bkz. Ek I. Tablo 16.

eğitiminden desteğini çektiği çocukların öncelikle kız çocukları olduğunu açık bir şekilde gösteriyor.¹⁸

Sonuç olarak zorunlu göçün ilk dönemleri geride bırakıldıktan sonra ilköğretimde okullaşma oranları kısmen artış gösterse de ailenin ekonomik koşullarının özellikle kız çocuklarının eğitime devam etmesi önünde ciddi bir engel olmayı sürdürdüğü belirtilebilir.

Çalışma, Okuma, Çalışarak Okuma, Eğitime Devam Çabaları...

Zorunlu göç çocukları için çalışma istisna değil. “Eğitim mi çalışma mı” sorusunun yanıtı zamana göre değişiklik gösteriyor. Zorunlu göçün ilk yıllarında çalışma, eğitimin önüne geçmiş. Zamanla kısmen de olsa eğitime devam mümkün olabilmiş. Ama eğitim, tümüyle çalışmanın yerine geçmemiş, çoğu durumda eğitim ve çalışma bir arada sürdürülüyor; birini tercih etmek gerektiğinde ise örgün eğitimden vazgeçiliyor. Azime’nin aşağıya aktardığımız anlatımı, zorunlu göçü takip eden ilk yıllardaki çalışma dolayısıyla eğitimin yarıda kesilmesini örnekliyor:

“[Göç edilen ilk yerde]Milletin çocukları oynamaya gidiyordu biz çalışmaya gidiyorduk. (...) ilkokuldaydık, bıraktık okulu.(...) Bizi de işe götürüyorlardı sabah ezanında. ... Önce ben ve iki ablam [İstanbul’a] geldik teyzemin yanına. İşe girdik ev tuttuk. 5 ay sonra bizimkiler geldi. Ben o sıralar 12-13 yaşındaydım. O günden bu yana çalışıyorum. Okula zaten gidemedim, bırakmıştım.” (Azime)

18 Bkz. Ek I. Tablo 17 ve Tablo 18.

Söz konusu kritik dönem atlatıldığında, artık çalışmalarına ihtiyaç kalmasa da çocuklar yaşları büyüdüğü için okula devam etmemişler. Çoğunlukla da çalışmaya devam etmek zorunda kalmışlar zaten. Yaptığımız görüşmelerde, ikisini aşağıya aktardığımız bu durumun çok sayıda örneği mevcuttu.

“Zaten ilk çocuğum hiç okula gitmedi. Hem bir yeri tanı-mıyorduk, hem de nüfus kaydımızı almamıştı. (...) Kaydını alınca da [artık] büyümüştü. Babasının çalışması bize yetmiyordu. Bu kez çalışmak zorunda kaldı. Ben zaten çalışamazdım. Bir sürü küçük çocuk. Kızı işe soktuğumuz için okula da gönderemedik. Şimdi evli, bekârken tekstilde çalışıyordu. Şimdi çocuğu var çalışmıyor.” (Sosin)

“İlk önce Manisa’ya gittik orda tanıdığımız kimse yoktu. (...) Ekonomik sıkıntı çektiğimizden dolayı çocukları okula gönderemedik Çocuklar orda çalışmak zorunda kaldılar, ev kiraydı. (...) Burada da evimiz kiraydı ekonomik anlamda sıfırdık burada da çocukları okula gönderemedik tekrar çalışmaya başladılar. Baba yine bazen çalışıyor bazen çalışmıyordu. Sekiz çocuğum var iki kız ve altı erkek üç oğlum okuyamadı, hep çalıştılar.” (Hediye)

Yukarıda eğitim bahsinde, daha İstanbul’a göç etmeden, yaşadıkları şiddet atmosferinin etkisiyle eğitime devam edemeyen Kerime de İstanbul’a geldikten sonra kendisini evi geçindiren konumunda bulmuştu. Evlerine yapılan baskından sonra ailenin büyük çocukları ya tutuklanmış ya da kaçak duruma düşmüş. Diyarbakır’daki evlerine yapılan baskının ardından darmadağın bir şekilde İstanbul’a göç ettiklerinde Kerime lise birinci sınıf öğrencisiymiş. Evi geçindirmek için yaptığı iş, salyangoz temizleme işi olmuş. Romanlarla birlikte yaptıkları bu iş, zorunlu göç sonrası ailelerin geçim koşulla-

rı, çocuk işçiliği ve İstanbul'un en marjinal işlerini yüklenenlerin kimler olduğu gibi hususlarda fikir verici bir örnek olarak değerlendirilebilir.

“...buraya geldiğimizde evin artık tek büyüğüydim. Çünkü ben baştan üçüncü kardeşken, evin bireyiyken bu sefer evin büyüğü durumuna ben geçtim ve benim artık okul okuma hayalim rafa kalkmıştı. Tanıdıklarımızın yanında bir iki hafta kaldık baktık olmuyor çok böyle kümes denilecek bir yer de işte, tek odaydı, ev de değildi, orayı kiraladık. Sonra İstanbul'a taşınırken ilk üç gün çalışmadım onun haricinde hep çalıştım. Ailenin yükünü ben aldım. (...) Amcam bir sefere mahsus bizi şehir merkezine götürdü. İlk işimizi demeyeyim, o salyangoz işi kadınların toplu şekilde gittiği, bir Romanlar vardı bir de biz gidiyorduk. Rumelifeneri'ndeydi iş. Ondan sonra tekstile girerken de baktık o iş geçici, amcam karar veriyordu, benim hiçbir şey söyleme hakkım yoktu. Amcamın kızıyla beraber, iki kızı aldı götürdü tekstilde bize iş buldu. (...) bu arada benden küçük kız kardeşimi de yanıma almak zorunda kaldım. Geçim sıkıntısı, artık ben tek başıma baş edemiyordum, zaman ilerledikçe artık ihtiyaçlarımız çoğalıyordu. O daha ilkokulu bitirmeden benimle beraber işe başladı. Dizime oturtup işe götürüp getiriyordum. Beraber çalışıyorduk.”(Kerime)

Bu anlatılar, zorunlu göç yaşamış ailelerin hayatta kalma stratejileri açısından çocuk işçiliğinin destekleyici bir etken olmaktan ziyade çoğu durumda temel geçim kaynağı olduğuna da işaret ediyor. Eşi cezaevinde olan Kevok'un ve diğer iki çocuğunun geçimini ilkokul beşinci sınıfta okulu terk eden oğlu karşılamış örneğin. Ailenin yaşam koşullarının göreceli olarak düzeldiği sonraki yıllarda da çocuklar bir yandan okurken diğer yandan çalışmaya devam etmek zorunda kalmışlar:

“Büyük oğlum zaten beşinci sınıftan bıraktı. Mecbur bıraktı, kimse yoktu çalışsın. [Şu anda] Diğerleri okuyor. Biri üniversitede, biri lisede. [Üniversitedeki] oğlum da üç gün çalışıyor, diğer günler okula gidiyor. Okul harçlığını öyle çıkarmaya çalışıyor. Bir aydır, büyük oğlum işsizdir. Küçük oğlum bir ara çalıştı ama okulunda başarısız olacaktı, çıktı. Yoruluyordu çok.” (Kevok)

Hem çalışma hem de eğitime devam etme çabasını Başak Sanat Vakfının 2010 bulgularında da görmek mümkün. 2010 araştırmasının bulgularına göre 7-12 yaş grubundaki kız çocukları arasında 2-3 yıldır hem çalışıp hem okuma yaygın ve daha ilköğretim çağına girmeden çalışmaya başlamış olanlar dahi var. Hem okuyup hem çalışma sadece kız çocukları için geçerli değil. Bu yaş grubunda yer alan her iki oğlan çocuğundan biri de ortalama bir buçuk yıldır çalışıyor. Ancak kız çocuklarının çalışmaya başlama yaşı oğlanlardan daha küçük görünüyor. Örneğin oğlan çocuklarında ilköğretime başlamadan çalışmaya rastlanmazken, kız çocuklarında %6 civarında bir oran söz konusu. 18-24 yaş grubunda da 5-6 yıldır çalışıyor olma oranları yüksek.¹⁹

Çocukların çalışma alanlarına bakıldığında esas olarak tekstilde yoğunlaştıklarını belirtebiliriz. Kâğıt fabrikasında çalışma, sekreterlik, ürün tanıtımı yapma gibi birkaç istisnayı saymazsak, yüz yüze görüşme yaptığımız kız çocukları ve genç kadınlar ile odak grup görüşmesine katılanların tamamına yakını, tekstilde çalışmıştı ya da halen çalışmaktaydı. Görüşme yapılan bölgelerde, mahalle aralarındaki tekstil atölyelerinin zorunlu göçle gelen çocuk ve gençlerin emeği üzerinde yükseldiğini söylemek yanlış olmaz. Söz konusu belirle-

19 Bkz. Ek I. Tablo 19 ve Tablo 20.

meyi sadece kendi gözlemlerimizden hareketle yapmıyoruz; 2010 araştırmasının bulguları da bunu destekliyor. Nitekim 2010 araştırmasında görüşülen 12-17 yaş arasında çalışan kız çocuklarının %76'sı tekstilde çalıştığını belirtmiş. 18-24 yaş arasında ise bu oran %59.²⁰ Bu veriler tekstilin özellikle kız çocukları için temel istihdam alanı olduğunu saptamak için yeterli görünüyor.

Ailelerin kız çocuklarının çalışmasına ilişkin tutumu, daha çok çalışmaları yönünde. Anımsanacağı gibi eğitim bölümünde, ailelerin kız çocuklarının eğitimi konusunda teşvik edici olmadıklarına işaret etmiştik. Yüz yüze görüşmeler ve odak grup toplantılarında dile getirilenler, eğitimleri desteklenmeyen kız çocuklarının çalışmaları yönünde güçlü bir beklentiyle karşı karşıya olduklarını, çoğu durumda kendilerini çalışmak zorunda hissettiklerini düşündürüyor:

“Okula burada başladım. Hemen şu yukarı mahallede bir ilköğretim var orda okudum yedi sene. İlköğretim mezunuyum. Maddi durumdan, aslında liseyi de okuyacaktım ama maddi durumlardan olmadı. En azından abim okusun, üniversite zamanı da gelmiş, hani okusun da o bir şey olsun. Biz okuyamadık, bari o okusun dedik. (...) Babam dedi ki ‘kızım maddi durumlardan seni okutamayacak ama söz abin şey yapamazsa seni okutacam. Ne olur beni anla, ailene destek falan sağla’. Mezun olur olmaz hemen çalışmaya başladım.” (Ayla)

“Babamlar da çalışmamı bekliyordu. İstiyordu yani onlar da.” (Sadiye)

20 Bkz. Ek I. Tablo 21.

“Ailem aslında benim çalışmamı istiyordu. Benim de başka seçeneğim yoktu. Çalışmak zorundaydım.” (Kerime)

Öte yandan her türlü güçlüğü, destek görmemeye en azından teşvik edilmemeye rağmen kız çocuklarının ve genç kadınların çalışarak da olsa eğitime devam etme konusunda harcadıkları çabanın altını bir kez daha çizmek gerek. İkili öğretim yapan eğitim kurumlarında yarım gün işe yarım gün okula gidiliyor. Ancak örgün eğitime devam etme koşulunun bulunmadığı durumlarda yaşanan okul terklerine rağmen daha sonra açık öğretime başvurarak eğitimlerine bu şekilde devam etmeye çalışanların da olduğu belirtilmeli. Genç kadınlarla yapılan yüz yüze görüşmeler, eğitime ara vermiş ve çalışmaya başlamış olmalarına karşın, sonra açık öğretim yoluyla da olsa yarım kalan öğrenimlerine devam etme konusunda istekli olduklarını ve bu doğrultuda ciddi bir çaba harcadıklarını gösteriyordu. Bununla birlikte açık öğretim yoluyla ortaöğretim tamamlanabiliyor olsa da üniversiteye devam edebilenler son derece az. Yaptığımız odak grup görüşmelerinden birisine katılan genç kadınlar arasında üniversite öğrencisi olanlar da vardı. Üniversiteye devam edenlerin ortak özelliklerinden birisi bütün eğitim hayatları boyunca oldukça başarılı olmalarıydı, diğeri ise üniversite öğrenimi için ailelerinden hiçbir şekilde maddi destek almamaları, eğitimlerini çalışarak kendilerinin finanse etmeleriydi.

Çalışma Koşulları

“Çünkü orda robotlaşıyorsun!”

“Ayakta çalışıyoruz (...). Peçete, havlu, ıslak havlu gibi benzeri şeyler yapıyoruz, paketliyoruz. (...) Sabah 8’de gidip

altıda paydos ediyoruz. Eve gelene kadar saat yedi oluyor. (...) Hafta içi çalışıyoruz, sadece cumartesi öğleye kadar çalışmıyoruz, yarım gün bir de Pazar var.” (Ayla)

“İş arayınca da çok güçlük çektim, kız olduğum için. Onlar çalışandan ziyade başka şeyler arıyorlardı. (...) Sekreterlik yaptım, iki gün sonra çıktım. Beni tavırları rahatsız etti. (...) 4 ay sonra Pizza Hut’ta çalıştım. Oradakiler gece yarısına kadar çalışıyorlardı, ben gece yarısına kadar çalışamazdım. Zaten şartlar da çok ağırdı. Sadece dört saat yatabiliyorduk. Oradan da çıktım.” (Fadile)

Yukarıdaki ifadeler, kız çocuklarının ve genç kadınların çalışma koşullarına ilişkin genel bir giriş olarak değerlendirilebilir. Genel nitelemesini kullanmamızın birinci nedeni, çalışmanın, araştırmayı yürüttüğümüz alandaki kız çocukları ve evli değillerse genç kadınlar için genellenebilecek yaygınlıkta oluşu. İkinci nedeni ise yukarıda bahsedilen çalışma koşullarının, çoğu için geçerli olması. Nerede çalışırlarsa çalışsınlar, çoğunlukla vasıfsız işgücü muamelesi görüyorlar. Uzun ve yorucu çalışma süreleri, düşük ücret, düzensiz çalışma saatleri, Fadile’nin anlatımında yer alan taciz, çalışma deneyimlerinin ortak noktalarını oluşturuyor.

Öte yandan kız çocukları ve genç kadınların çalışma koşulları bahsinde tekstile özel olarak değinmek gerekiyor. Çünkü en yaygın çalışma alanı tekstil. Tekstil atölyelerinin mahallede olması, ulaşım maliyetinin bulunmaması, aile üyelerinin işe giden kız çocuklarını gözetebilecek bir mesafede olduğunu düşünmesi ve mahalledeki kız çocuklarının büyük bölümünün zaten tekstilde çalışması, bu durumu kolaylaştıran etkenlerden. Kız çocuklarının tekstile gitmesi, mahallede sürüp giden yaşamın doğal bir uzantısı gibi. Nitekim görüşülen kız

çocuklarının çalışmaya nasıl başladıkları sorusuna verdikleri yanıtların büyük bölümü mahalledeki akranlarıyla birlikte gitmeye başladıkları şeklindeydi:

“On dört yaşında tekstilde çalıştım. Orda akrabalarımız da vardı. Kızları gidiyordu.” (Sadiye)

Fatma'nın ve Zozan'ın aşağıda aktardığımız anlatımları ise zorunlu göç edenlerin yerleştiği mahallelerde hayatın doğal bir uzantısı haline gelen tekstildeki çalışma koşullarına dair:

“Ben çalışmaya bundan üç sene önce başladım. Tekstile girdim. Ama tekstil ortamı, oradaki insanları gerçekten köle gibi çalıştırıyorlar. (...) Sadece iki ay çalışabildim. Sabahın köründe gidiyorduk, [gece] saat on birde on ikide geliyorduk, mesai parası yok, hiçbir şey yok, arkadaşlık ilişkisi yok, o kadar arabesk bir ortam ki. Hani ben birisiyle konuştuğum zaman içim karamsarlığa gömülüyordu. (...) İlk çalıştığımda on beş yaşındaydım. Sosyal güvencem yoktu. Doğru dürüst maaşımızı bile vermiyorlardı. İlk çalıştığımda maaşım üç yüz bin liraydı. O da benim yol param çıksın, Sarıgazi'ye gidiyorum aileme yük olmayayım diye. Haftanın altı günü çalışıyordum. Bazen mesai oluyordu Pazar günleri de çalışıyordum.” (Fatma)

“[...] insanı yoruyor, geceleri uyuyamıyor, yani zor. (...) Hem yorucu, hem stresli. Üç yıla yakın olacak çalışıyorum. Emeliğimin karşılığını pek almıyorum ama yine de ücretimi alıyorum. (...) Sigortam yok, istesen bile karşılamıyorlar. Belki firmalarda olsa yapılırdı ama küçük iş yerlerinde yapılmıyor. O yüzden pek kabul etmiyorlar. Aslında tekstilde çalışmak istemiyorum, eğer ailem farklı bir işte çalışmama izin verirse tekstili bırakmak istiyorum. Çünkü stresi

çok, zorluğu da var. Sürekli oturarak çalışıyoruz. Belki günde iki saat dinlenme saati var ama cumartesi dahil çalışıyor-sun. Hep oturuyorsun, elin ayağın çalışıyor. İlk çalıştığım zamanlar çok yoruluyordum, alışmak biraz zor geldi. (...) o zaman küçüktüm, ayakta duruyordum, hani sekiz saat, bazen dokuz saat ayakta duruyordum.” (Zozan)

Tekstilde çalışan kız çocukları ve genç kadınlarla yapılan odak grup toplantısında dile getirilenler de yüz yüze görüşmelerdekine benzer sorunlara işaret ediyordu: Uzun çalışma saatleri, sürekli oturarak ya da sürekli ayakta çalışma, cumartesileri çalışma, mal yetiştirileceği zaman gece yarılarna kadar çalışma, sigorta yapılmaması vb. Öte yandan grup toplantısı esnasında, yüz yüze görüşmelerde fazla dillendirilmeyen sorunlar da dile geldi. Bunlar dedikodu, zaman zaman yaşanan kavgalar ve atölyede çok sıkı bir denetimin bulunmasıydı. Anlatılanlara göre, işveren 20-30 kişinin çalıştığı atölyelerde disiplini çoğunlukla bizzat sağlamaya çalışıyor. İşverenlerden genellikle sinirli, çok otoriter kişiler olarak bahsedildi. Birden fazla işverenin bulunduğu durumlarda ise en azından birisi bu rolü üstleniyormuş. Ayrıca ustabaşılar da bu konuda rol oynuyorlar. Ancak denetim ve disiplin sadece işveren ve ustabaşılardan dışarıdan müdahalesiyle sağlanmıyor. Bu konuda işleyen ve en az dışsal denetim kadar etkili olduğu anlaşılan başka bir mekanizma, çalışanlar arasında ispiyonculuk. İspiyonculuğun bütün tekstil atölyelerinde olduğu dile getirildi. Çalışanlar tarafından kanıksanmış durumda. Atölye sahipleri çalışanlar arasından seçtikleri bir ya da birkaç kişiye, bütün olup biteni kendilerine aktarma görevi veriyor. Çalışanlar bu kişinin ya da kişilerin kim olduğunu biliyor. Aralarında sürekli işverene ispiyonculuk yapacak birilerinin bulunduğunu bilmek, çalışanların sürekli kendi kendilerini denetlemelerine, işi, işveren ya da ustabaşı

yanlarındaymışçasına aksatmadan yapmaya gayret etmelerine neden oluyor. Çalışırken birbirleriyle konuşmuyorlar. İşleri bitse bile aylıklık yaptıkları izlenimi uyandırmamak için konuşmamaya özen gösteriyorlar.

Görüşmecilerimizden Kerime, tekstildeki çalışma koşullarına alışmadığını anlatırken, orada robotlaşma olduğunu söylemişti. Onun kapitalist üretim sürecine ve bu süreçte yer alan yabancılaşmaya, otomasyona ilişkin analizleri çağrıştıran robotlaşma saptaması, tekstildeki denetimin (işveren, ustabaşı ve ispiyonculuk kurumu nedeni ile çalışma arkadaşlarından kaynaklanan) ve bizzat makinelerin çalışanlar üzerindeki etkisini çarpıcı bir şekilde özetlemekteydi.

Toplantıda gündeme gelen sorunlardan birisi ise işverenlerin atölyedeki kız çocuklarına ve genç kadınlara yaklaşım tarzıyla ilgiliydi. İşverenler çalışanlara küfür ediyor, kız çocuklarını aşağılayıcı ifadeler kullanıyor ve bu ifadeleri tüm atölye çalışanlarının yanında sarf etmekten çekinmiyor. Yüz yüze yaptığımız görüşmelerde bahsedilmeyen bu durum, odak grup toplantısında da başlangıçta gündeme gelmedi. Çalışma koşullarının bu boyutunun ortaya çıkması ancak toplantının sonlarına doğru mümkün olabildi. Ama yine de çalışma saatlerinin uzunluğundan ya da yoruculuğundan söz eder gibi söz edilmedi işverenin yaklaşımından. En fazla şakaya vurularak, komikleştirilerek, gülerek dile gelen konu bu oldu. Anlatılan örneklerden birisi atölye sahibinin, makyaj yapan işçilere, “yüzünüze onları sürmeyin, ben s.çayım onu sürün, daha güzel olur” demesiydi. Yaşları 15-18 arasında değişen tekstil işçisi kız çocukları bu örneği gülerek anlattılar ve işverenlerinin ne konuştuğunu bilmeyen, işte böyle garip biri olduğunu söylediler. İşverenin aşağılayıcı ve onur kırıcı davranışlarının, şakaya vurularak, komikleştirilerek, gülerek anlatılması-

nın, bu durumla baş etmenin bir yolu olduğu düşünölebilir. “İşte böyle garip biri” olarak nitelenmesi de, yaptığı hakareti daha katlanılır hale getirmeye yarıyordu.

Görüşmelerde dile gelmeyen ama odak grup toplantısının akışı içinde ortaya çıkan başka bir husus ise atölyelerdeki fiziksel şiddet oldu. Fiziksel şiddet de üzerine konuşulması zor konulardandı ve kendi deneyimi olarak şiddetten söz eden olmadı. Atölyede uygulanan fiziksel şiddet, başkalarının deneyimleri üzerinden anlatıldı. Odak grup toplantısına katılan genç kadınlardan biri, işvereninin aynı atölyede çalışan küçük kuzenini dövdüğünden bahsetti örneğın. Aslında işten ayrılmasını anlatıyordu ve söz ayrılma gerekçesine gelince patronunun aynı işyerinde çalışan kuzenini dövdüğünden söz etti. Bu örneğın ardından atölyede fiziksel şiddeti konuşmaya başlayabildik. Anlatılanlara göre özellikle yaşı küçük olanlar şiddete maruz kalıyor. “Ortacı” denilen ve makine başında, yerlerinden hareket etmeksizin çalışanlar arasında getir götür işlerini yapanlar daha çok yaşı küçük olanlardan oluşuyor. En çok şiddete uğrayanlar ortacı çocuklar. Pek çok sebep atölye çalışanlarının şiddete maruz kalmasına yol açabiliyor. Buharlı ütünün fişinin takılı bırakılması, atölye sahibinin maddi zarara uğramasına yol açacak bir ihmâl bu sebeplerden bazıları. Fiziksel şiddetin çok yaygın olmasa dahi çalışanlar üzerinde önemli bir baskı unsuru olduğı söylemek mümkün.

Ancak burada sıralanan bütün olumsuz koşullara rağmen, hem kadınların hem de kız çocuklarının çalışmayla ilgili olumlu değeriendirilebilecek düşüncelere sahip olduklarını belirtmemiz gerekir. Nitekim aşağıda görölebileceğı gibi hem kadınlar hem de kız çocukları, son derece zor koşullarda da olsa çalışmanın karşılığında yaşamlarında küçük değışiklikler yapabildiklerini düşünüyorlar.

Çalışma Deneyimi ve Çalışmaya İlişkin Değerlendirmeler

“Kimseye muhtaç olmuyorsun çünkü”

“Aslında tam olarak istediğim oldu diyebilirim. (...) Kız çalışmaz, kız evinde oturur, baba ne derse onu yapar, kız eğer okumamışsa, yaşı geldiğinde bir erkekle evlenir ve o şekilde hayatına devam eder, bu sefer kocasına emanet olur o kız. Böyle bir anlayış vardı benim babamda. Ama ben babamın o önyargılarını kırdığımı söyleyebilirim. Babam ilk başlarda ‘baba ben yarın işe gidiyorum’ iş buldum dediğimde de ‘e hadi git bakalım, görürsün yaşamın kaç bucak olduğunu, para kazanmanın ne kadar zor olduğunu, hele bir de kız başına ne kadar zorluklar çekeceğini, bir hafta sonra işten çıkacaksın’ dedi. Öyle tahmin ediyordu, oldu da açıkçası. Ben hakikaten babamın dediği gibi sıkıntılar çektim. Babamın dedikleri gerçekten doğrudu. Ama ben kolay pes etmedim. Elbet bunları yaşayacaktım yani. O tarihte olmasaydı bile mutlaka bunları yaşayacaktım. En azından erken yaşta daha iyi olur diye düşündüm. Daha adapte olurum. (...) Ben bazen, işte maaşımı aldığım zaman insana ayrı bir şey veriyor, o para senin alın terinle alınmış bir para, babanın verdiği bir para değil. Giderdim ev için alışverişler yapardım, babama, anneme, kardeşlerime falan hediyeler alırdım.” (Fatma)

Yaşı 18 olan ve görüşme yapıldığı esnada lise son sınıf öğrencisi, çalışarak okuyan ve aynı zamanda üniversite sınavlarına hazırlanan Fatma açısından çalışmak, sadece genç bir kadın olarak kendisini bekleyen kadere karşı gelmek için değil, sonrasında da kendi hayatı ile ilgili kararları kendisi verebilmek için gerekli bir araç olarak görülüyordu:

“Bence hiçbir kadın bir erkeğe muhtaç olmamalı. Kaç yaşında olursa olsun bir erkeğe muhtaç olmamalı, mutlaka çalışmalı. Eğer çalışma koşulları kötüyse, ağırsa kadınlar kendi aralarında örgütlenip buna karşı çıkmaları lazım mutlaka. Kaderim diye düşünmemek lazım, hiçbir şey kadar değildir aslında. (...) Kadınlara önerim de mutlaka çalışsınlar. Hayatı öğrensinler. Bir erkeğe muhtaç olmasınlar. İsterse çocuğu olsun. İsterse çok sevdiği bir eşi olsun. Ama muhtaç olmasınlar, muhtaç olduğu zaman erkek sana farklı bir gözle bakıyor. Yani ikinci sınıf insan gözüyle bakıyor.”²¹ (Fatma)

Benzer ifadeler başka genç kadınlar tarafından da dile getirildi:

“Tabi çalışmanın zorluğu da var, stresi de var ama çalışmak bence güzel. Çalışmasaydım sadece evde oturacaktım. Bir yere giderken ille yanıma birini almak zorundaydım. Çalıştığım zaman farklı insanlar gördüm, farklı yerler gördüm. [...] Belki okusaydım daha iyi olacaktı, ama olmadı işte. Çalışmak da güzel.” (Zozan)

“Çalışmanın insanın hayatını değiştireceği bir gerçek. Çalışmıyorsan kendini kötü hisseder, dışlanmış olursun, birine muhtaç, oğlu olsun, kocası olsun, babası, abisi olsun, kızı olsun fark etmez, hiç biri fark etmez. Ona muhtaç olmak, birine muhtaç olmak kötü bir duygu. Ben birine muhtaç olmaktansa en kötü, ağır işlerde çalışmayı tercih ederim. (...) Sıkıntılar yaşadım. Ama hep çalışmak için didindim. Boş durmak kötü bir şey, birine bağlı olmak da.

21 Fatma'nın anlatımında yer alan “örgütlenme”, “karşı çıkma”, “ikinci sınıf insan” gibi kelimelere dikkat çekmek isteriz. Bu kelimeler hem onun aile içindeki denetime karşı olduğu kadar kötü çalışma koşullarına karşı da direncini gösteriyor hem de içinde yetiştiği toplumsal politik atmosfer hakkında fikir veriyor.

Mesela annem çalışmıyor. Mesela oğullarına muhtaç, kocasına muhtaç, yani şey onlara karşı inisiyatifsiz, ezik, bir şey yapamıyor. Onun söylediği şeyi ağırdan alıyorlar. Saygısızlık değil, ama çok da ciddiye almıyorlar, muhtaç gibi görüyorlar, o da kendini öyle görüyor.” (Mivan)

“Çalışmayı seviyorum, para kazanmak güzel. Kimseye muhtaç olmadan yaşamak özgüven veriyor. Ama aileme katkımla oluyor. Kişisel ihtiyaçlarımı ufak ufak karşılamaya çalışıyorum.” (Anik)

Genç kadınların çalışmaya ilişkin olumlu değerlendirmelerinin ardındaki etkenlerden birisinin ekonomik olduğu görülüyor. Ancak her ne kadar temel etken ekonomik olsa da çalışmanın tek getirisinin ekonomik olmadığı açık. Çalışmak aynı zamanda evden dışarı çıkma, kendi hayatı üzerinde söz sahibi olma ve sosyalleşme olanağı anlamına da geliyor. Çalışma ve çok düşük de olsa gelir elde etme, kendilerini değerli hissetmelerini sağlıyor ve özsaygılarını geliştiriyor. Dolayısıyla çalışmanın ekonomik getirisinden ziyade diğer getirileri üzerinde duruluyor. Nitekim odak grup görüşmelerinde de yüz yüze görüşmelerde de çalışmanın “ekonomik özgürlük” bağlamında tanımlandığına tanık olmadık. Kadınlar ve kız çocukları çalışmayı böyle değerlendirmiyorlar ve elde ettikleri gelirin ekonomik açıdan özgürleştirici olmadığına da son derece farkındalar. Elde edilen gelir, zorunlu ihtiyaçları dahi karşılamaya yetmeyecek kadar az. Kaldı ki bu geliri elde etmek de çoğu durumda onun üzerinde tasarruf hakkına sahip olmak, kazanılan parayı dilediği gibi kullanmak anlamına gelmiyor. Genç kadınlar, ücretlerini kendileri değerlendirmiyorlar örneğin. Çoğunlukla içinden zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak asgari bir miktar ayırarak, hatta bazen hiç ayırmadan eve veriyorlar. Kişisel harcama yapmıyorlar. Para birik-

tirmiyor, geleceğe dair plan yapmıyorlar. Aşağıda görüleceği gibi kadınlar da elde ettikleri gelirle en fazla çocuklarının zorunlu ihtiyaçlarını karşılıyorlar. Başka bir ifade ile kazandıkları parayı, kendileri için kazanılmış bir para olarak görmüyor ve önemsemiyorlar. Asıl önemli olan para kazanıyor olmak. Özellikle genç kadınlar için bunun sonuçları çok önemli. Çünkü para kazanıyor olmak, kendi hayatıyla ilgili söz sahibi olabilmenin yolunu açıyor, ailenin denetimini kısmen etkisizleştirmeyi mümkün kılıyor. Bu durumu, genç kadınlarla yapılan odak grup toplantısında, ailesinden hiç maddi destek almadan yazları çalışarak üniversite öğrenimine devam eden genç bir katılımcı açık bir şekilde ifade etmişti:

“[aileden para] istemiyoruz, çünkü para isteyince onların her dediğini yapmak zorundasın. (...) Şu an okuduğum bölüm bile onların istediği bölüm değil. Onlara kalsa hukuk okuyacam ama ben antropoloji okuyorum mesela. Onlar bana para verip okutsalardı bu bölümü okumama izin vermezlerdi. (...) Hâlâ babam hukuka geçiş yap diyor mesela. Ama ben onlara bağlı değilim artık.” (Odak grup toplantısının katılımcılarından üniversite öğrencisi Derya)

Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 araştırmasında da bu konuya ilişkin gözlemlerimizi destekleyen bulguların yer aldığını belirtmeliyiz. Örneğin Vakfın 2010 araştırması kapsamında görüşülen kız çocukları ve genç kadınların çalışmayanları arasında “iş bulsam çalışırım” diyenlerin yüksekliği bu bağlamda değerlendirmek mümkün. 2010 araştırması kapsamında görüşülen çalışmayan kız çocuklarının %91’i, genç kadınların %59’u, iş bulduğu takdirde çalışma istediğini belirtirken çalışmak istemediğini dile getirenler sadece %15’te kalmış.²²

22 Bkz. Ek I. Tablo 22.

Kadınların çalışma deneyimi kız çocuklarından farklılaşıyor. Orta yaş ve üzeri evli kadınlar, kız çocukları gibi göç eder etmez başlamamışlar çalışmaya. Aradan zaman geçtikten, çevreyi tanıdıktan ve çoğunlukla dışarıda çalışmaya elverecek kadar Türkçe öğrendikten sonra başlamış çalışma deneyimi. Bu farklılığa rağmen çalışmaya ilişkin olumlu değerlendirmeleri orta yaş ve üzeri evli kadınların anlatımlarında da görmek mümkün:

“Çalışmak istediğim zaman eşim ve çevresi çok karşı çıktı. Sen bayansın çalışma gibilerinden. Ama ben çocuklarıma farklı şeyler vermek istiyordum, isteklerini almak istiyordum. Geçim sıkıntısından dolayı direndim çalışmak istedim ve 4 yıldır çalışıyorum.” (Şahibe)

“Durumumuz iyi değildi. Zaten çoktandır iş arıyordum komşular söyledi, mantı işi vardı. Oturduğumuz yerde yapıyoruz. Orda da idare ediyorum kilo başı para veriyorlar. Kilo başına 1 TL. Bende duruyor, elektrik, su, doğalgaz faturalarını yatırıyorum, evin masraflarını karşılıyorum. Para kazandığımdan beri daha iyiyim.” (Latife)

“Babamı (cezaevinde) ziyaret edebilmek için annem o dönem temizliğe gitmeye başladı. Antalya turizm bölgesi olduğu için iş çoktu, apartmanları, merdivenleri temizlermiş. Amcamların ve annemin yardımıyla yaşıyorduk. (...) Babam cezaevinde olduğu sürece biz hiç tek yaşamadık, hep amcamlarla yaşadık. Onlar bize bakardı. (...) Gündüz amcamlar işe gidince annem de gizliden giderdi. Bizim masraflarımız ve babamın görüş masrafları çıkıyordu (...) Amcamlar annemin çalışmasına izin vermedi ‘kadındır, çalışmasın’ gibisinden. Ama annem onları dinlemedi gizlice gidip çalışıyordu. Çünkü yetmiyordu. (...) Ablam da anneme

yardımcı olmak için okuldan çıkıp işe giderdi (...) Annem babam çıkıncaya kadar hep çalıştı.” (Atiye)

“Çalışmam gerekiyordu. Erkek için her şeyi dört dörtlük sanki ama öyle değil. [Göç ettikten] 2-3 sene sonra kadınların çalıştığı fabrikalara gittim çalıştım. Arada bir ev temizliklerine gittim.” (Münevver)

Yukarıdaki anlatımlar da tıpkı kız çocuklarında olduğu gibi ekonomik koşulların zorlayıcılığına işaret ediyor. Yine aynı şekilde kadınların çalışma deneyiminde de her ne kadar temel etken ekonomik koşullar olsa bile onlar da çalışmaktan memnunlar. Aşağıdaki ifadeler memnuniyetin kaynağı hakkında fikir verici olabilir.

“Çalışmayı seviyorum, evde oturamıyorum Kendi emeğini kazanmak çok güzel. Ben ilk para aldığımda kıyamıyordum onu harcamaya. (Hatice)

“Ben ilk çalıştığımda kendimi daha iyi hissediyordum. Kimseye muhtaç olmuyorsun çünkü.” (Gülazer)

Şahibe'nin aşağıdaki ifadeleri, kentte çalışmayla kırsal alandaki çalışma arasındaki farkı ve kenttekine yüklenen olumlu anlamın nedenini açıklıyordu:

“Eşim dedi ki ‘çalışırsan seni boşarım’. Ben de ‘boşarsan boşa’ dedim. (...) Doğu’da da kadınlar çalışıyor. Ahırda, tarlada, ambarda, farklı yerlerde; ama şehir hayatı gibi değil. Ben çalışmanın kötü bir şey olmadığını anladım. Çünkü ben bakıyordum, çevremde eşleri avukat olan kendisi doktor olanlar vardı ya da kendisi öğretmendi, eşi hemşireydi. Hepsi çalışıyordu. Eşit bir şekilde. Birbirlerini idare ediyorlardı ve ben de çalışmak istedim.”(Şahibe)

Şahibe'nin anlatımında çalışmanın kazandırdığı özgüveni de görmek mümkündü. Sigortalı olarak aşçılık yapan Şahibe, okuma yazmayı kendi kendine öğrenmişti. Odak grup toplantılarından birini onun evinde gerçekleştirdik. Evi dik bir yokuş üzerindeki binanın giriş katındaydı ve hayli rutubetliydi. Konuk olduğumuz odanın eşyası yerdeki kilim, iki somya, bir yer döşegi ve televizyondan oluşmaktaydı. Nisan ayıydı, hava yağışlı ve soğuktu, ev daha soğuktu. Ama bizi evine kabul eden ve komşularını çağıran Şahibe'nin güleç, aydınlık yüzlü havayı ısıtmaya yetmişti. Doğrusu odak grup toplantısı için iyi bir zaman seçmemiştik. O gün mahallenin pazarı vardı ve daha önce toplantıya gelmeyi kabul eden kadınlar, pazara gitmişlerdi. Toplantı tarihimizle ilgili tek talihsizlik semt pazarı da değildi. Aynı gün *Emek Demokrasi ve Özgürlük Blok*'unun milletvekili adayı olan Sebahat Tuncel'in Kadıköy'de kadınlarla buluşacağı bir etkinlik vardı ve mahalleden birçok kadın Sebahat Tuncel'i karşılamak üzere Kadıköy'e gitmişti. Karşılamaya gidenlerin dönmesi hayli zaman alacağı için onlarla bir araya gelme şansımız olmayacaktı. Pazardan dönenlerin katılmasıyla toplantıyı gerçekleştirebilecektik. Şahibe, komşularını toplamak için epeyi çaba harcadı ve bunu gıcınmadan yaptı. Aksine kendinden hoşnut görünüyordu. Verdiği çalışma mücadelesinde başarılı olmanın kıvancını ve özgüvenini taşıdığı her halinden belli oluyordu. Araştırma boyunca görüştüğümüz kadınlar arasında sigortası olan çok az kişiden biriydi. "Kadın çalışmalı mı" sorusuna verdiği yanıt dört yıldır sigortalı olarak çalışan Şahibe'nin özgüveninin kaynağına da işaret ediyordu:

"Çalışmalı evet. Hayatta kendi ayağı üzerinde durmayı öğrenmeli. Hayata karşı, hayatın acımasızlığına karşı. Mesele ben çalışmadan önce benim eşimle para kavgamız bitmiyordu. Eşim de askeri [asgari] ücretle çalışan bir insan-

di. Tabi isteseydi de evin kirasını, faturalarını karşılayamıyordu. Benim de kendi masrafım vardı ve çocuklarıma daha iyi şeyler vermek istiyordum. Olmayınca da sıkıntı yaratıyordu. Şimdi ben kendim çalıştığım için hem çocuklarıma daha iyi şeyler verebiliyorum hem de kendimi bir erkeğe muhtaç ettirmeden kendi ayağımın üzerine durabildiğime inanıyorum.” (Şahibe).

Onun çalışmaya ilişkin dile getirdiği bu memnuniyetinde, sigortalı olmasının yanı sıra tekstilde çalışanlara göre daha iyi çalışma koşullarına sahip olmasının da payı vardı muhtemelen. Ama ona göre daha olumsuz koşullarda çalışanlar da çalışmaya ilişkin olumlu değerlendirmeleri paylaşıyorlardı. Dolayısıyla hangi koşullarda olursa olsun çalışmanın kadınlar açısından çocukların ihtiyaçlarını karşılama, erkeğe muhtaç olmama, eşinden bağımsız olarak eline para geçmesinin sağladığı özgüven gibi anlamlara sahip olduğunu belirtmek mümkün.

Kadınlar Açısından Eve Kapanmanın Zamanla Son Bulması

“Ben eskiden dışarı çıkmaya korkuyordum, şimdi kendime daha çok güveniyorum, iş kurup para kazanmak istiyorum”

İlk bölümde sözü edilen eve kapanma durumu bazı görüşmeciler açısından birkaç yıl sürmüştü. Ancak görüşmecilerin okuryazar olmayanlar da dahil olmak üzere, tümü artık evden çıkmakta olduklarını anlattılar. Evden çıkışın niteliği ve mesafe, yaş gruplarına, okuryazar olma durumlarına, çalışıyor olup olmadıklarına göre değişiklik gösteriyor olsa da kadınlar artık evden çıkıyorlar. Zorunlu göçün ardından geçen zaman

içinde en belirgin değişikliklerden birisinin bu olduğu belirtilebilir. Çalışmayan, okuryazar olmayan kadınlar dahi en azından pazar işlerini kendileri yapmaya başlamış. Okuryazar olmama toplu taşıma araçlarına binmeye çoğunlukla engel oluşturmuyor. Yaşadıkları ilçede toplu taşıma kullanarak seyahat edebiliyorlar. Belediyeye ilgili başvuruları yapma ya da fatura ödeme gibi işleri de artık kadınlar yapıyor.

Örneğin ilk geldiklerinde dört yıl boyunca evden çıkmadığını, eşi gelene kadar ekmek bile alamadığını anlatan Sosin, görüşmenin yapıldığı tarihte bu açıdan bambaşka bir deneyim yaşamaktaydı. Aradan geçen zaman içinde evden çıkmakla kalmamış, evin dışarıyla ilgili işlerini de yapmaya başlamıştı:

“Fatura işlerini, alış verişini artık hep ben yapıyorum. Kimseye ihtiyaç duymuyorum. Ev telefonu yoktu, haftada bir cezaevindeki kardeşim arıyor. Onun için gittim kendi kafama göre ev telefonu bağlattım. Okuma yazma bilmediğim için zorlanıyorum ama dernekten arkadaşlar yol gösteriyorlar, yardımcı oluyorlar. Okuma kursundan sonra artık biraz kapıların üzerindeki numaraları, harfleri çıkarıyorum. Keşke ilk geldiğimde öğrenseymişim. Ama çocuklar çok küçüktü. (Sosin)

Betül’ün annesi ile ilgili anlattıkları da zaman içinde evden çıkmaya başka bir örnekti.

“İlk zamanlar dışarı işlerine annem karışmıyordu da şimdi kendisi yapıyor hepsini. Annem anlatıyor, köydeyken merkeze bile tek bir defa gidiyor, o da resim çektirmek için. Gezmemişler, görmemişler, biraz da pek sosyalleşmemiş. Mersin’de de öyle pek fazla dışarı çıkmamış. Bura-ya ilk geldiğinde de pek fazla tanıımıyormuş, o yüzden ba-

bam yapıyor işleri.. (...) Annem sonra işte akrabalara gidip gelirken, babamla gidip gelirken alışmış öyle, kendini aşmış.” (Betül)

Kadınların dış dünyayla ilişki kurmalarına, Betül’ün ifadesi ile kendilerine “aşma”larına çoğu zaman, aile içindeki konumlarının değişimi de eşlik etmiş. Yukarıda göçün ilk yıllarından eşinin ailesiyle birlikte yaşadığını, tümüyle eve kapandığını, eşinin ailesinin baskılarına maruz kaldığını anlatan Hasiye, şu an evden çıkmakla kalmadığından, kendine olan güveninin arttığından söz etmişti. Eşinin ailesinin bugünkü durumuyla ilgili değerlendirmesini aktarırken, aile içindeki konumunun değişimine de işaret ediyordu:

“Şimdi evin bütün işlerini ben yapıyorum, faturalar, taksit, alışveriş. Artık kocam evin masraflarını bana veriyor, ben karşılıyorum her şeyi. Ama bu kez de kocamın ailesi ona kızıyorlar, ‘karın evin erkeği olmuş’ diye. Ben eskiden dışarı çıkmaya korkuyordum, şimdi kendime daha çok güveniyorum, iş kurup para kazanmak istiyorum.” (Hasiye)

Daha önce de belirtildiği gibi, evden çıkmada, ev içindeki konumun değişiminde ve kadınların özgüvenini artmasındaki etkenlerden birisi çalışmaya başlamaları. Kız çocukları ve genç kadınlar açısından çalışmanın yanı sıra eğitim de benzer bir etkide bulunuyor. Bu iki etkenin yanı sıra bahsedilmesi gereken başka bir etken ise BDP ya da öncesindeki siyasi partilerle ilişki kurma olduğu belirtilebilir. Hemen hemen her ilçede örgütü bulunan, mahallelerde komisyonlar şeklinde çalışan parti, kimi durumlarda eğitim kurumlarından ya da çalışma olanaklarından daha ulaşılabilir halde. Eğitim ve çalışmanın etkilerine daha önce değinilmişti. Aşağıda da siyasi parti çalışmalarının etkileri ele alınıyor.

Siyasi Partilerle İlişki

“Kocam eskiden biraz baskıcıydı, ailesinden de etkileniyordu ama artık bana hiç karışmıyor. Ben özgürce partiye gidiyorum, istediğim gösteriye gidiyorum, derneğe gidiyorum. Kocam burada biraz daha değişti. Bazen gezmeye veya mitinge gitsem hiç söylemiyorum bile. Parti sayesinde kadınlar özgür. Kocam çocuklara da karışmıyor, araları iyidir. Aldığı maaşı bana veriyor, evin masraflarını ben karşılıyorum. Bi tek kendine tütün parası alıyor o kadar. Hesap sormuyor. Güveniyoruz birbirimize o konuda.” (Sosin)

“Ben partiye gittiğimde eşim de ailesi de hiçbir şey demezdi, karışmazdı. Bütün miting, basın açıklamalarına gidiyorduk. İlk geldiğimizde zaten mahalle çalışmaları oluyordu birbirimizi tanıyorduk, bize çevre konusunda yardımcı oldu. Çay partisi yapıyorduk hep. İnsanın kendine güveni geliyor, ailenin korkusunu üzerinden atıyorsun, insanlarla konuşuyorsun, her biri bir şey söylüyor, derdini unutuyorsun.” (Hasiye)

Özellikle mahalleye ilişki kurmayan, akrabalar dışında kimseyle görüşmeyen kadınlar ve kız çocukları açısından BDP veya öncesindeki partilere ve bu partilere yakın derneklere giderek çalışmak önemli bir sosyalleşme alanı. Öte yandan Handan Çağlayan’ın (2007: 208-221) da dikkat çektiği gibi siyasi parti çalışmasına katılmanın, kadınları doğrudan ve dolaylı yollardan güçlendirici bir etkiye bulunduğu söylenebilir. Bu partilerin dayandığı politik geleneğin haklara ilişkin söylemi ve cinsiyet eşitlikçi yaklaşımı, kadınların aile içinde de hak ve eşitlik talep etmelerinde etkili oluyor.

Erkekler kadınların çalışmasına karşı çıktıkları durumda dahi partiye gitmelerine karışmıyor. Dahası erkeklerin izin verme-

diği ya da vermeyeceğinin düşünöldüğü durumlarda kadınlar gizli de olsa partiye gitmek istiyorlar. Evde bundan dolayı çıkabilecek huzursuzluğu göze alarak gitmek istiyorlar çünkü aşğıdaki ifadelerin açık bir şekilde sergilediği gibi partide çalışmak, birey olarak bir şeyler yapabilme ve bu yolla kendine olan güvenin gelişmesi için olanak sunuyor:

“Kadınlara önem veriyorlardı. Arkadaşlarımı da çağırdım. Kısa zamanda beni yönetime almak istediler. Yönetim işini bilmediğim için endişeliydim. Bana güven verdiler. Yönetimi aldım. Bununla beraber bilinçlenmeye başladım. Kadın sorununun önemini kavradım. Partide aldığım ilk söz kadın ve gençlik komisyonları kurmak istememdi. Beni desteklediler. (...) Kendimi orada geliştirdim.” (Münevver)

Siyasi partilerin, kendileriyle benzer deneyimleri, güçlükleri yaşamış insanlarla bir araya gelme açısından da önemli bir etkisi var. Münevver’in aşğıdaki ifadesinde de vurgulandığı gibi partiye gitmek hem rahatlatıcı hem de aidiyet hissi uyandırıcı bir rol oynuyor. Aynı zamanda, geçmişle bağın sürdürölmesi açısından da önemli.

“Evden çıktım partiye gitmeye başladım. Sanki ailem köyüm buradaymış gibi.” (Münevver)

“Sanki ailem köyüm buradaymış gibi” ifadesi, gittikleri siyasi partilerin, zorunlu göçle geride bırakılan mekânı, barındırdığı ilişkiler ağıyla, politik, dilsel ve kültürel atmosferiyle birlikte İstanbul’da yeniden üreten bir işlevi de taşıdığını gösteriyor. Bu partilerin İstanbul’da düzenlediği mitinglere, kitlesel basın açıklamalarına, organize ettiği yürüyüşlere bakıldığında söz konusu durumun sadece parti binalarıyla, kapalı mekânlarla sınırlı kalmadığını, İstanbul’un meydanlarına, caddelerine, Be-

yoğlu gibi merkezlerine de yansıdığını görmek mümkün. Zorla yerlerinden edilen Kürtler, sürgün edildikleri İstanbul'da, İstanbul'un mekânlarını da etkileyecek şekilde sokaklarda, meydanlarda dilleriyle, ulusal giysileriyle, müzikleriyle, şarkılarıyla var oluyorlar. Bu anlamda kentsel mekânları da etkiliyor, varlıklarıyla dönüştürüyorlar. Zorunlu göçle gelenlerin kentle bu şekilde ilişkilenmelerinde siyasi partilerce ya da benzer kuruluşlarca organize edilen kitlesel etkinliklerin rolü belirleyici.

Öte yandan bu deneyimin seçim dönemleri ya da 8 Mart, Nevroz, 1 Eylül gibi belirli dönemlerde ve günlerde yaşandığını; bu tür zamanların dışında da parti binalarına ya da kentin merkezi yerlerine giden kadınların, gitmeyenlerden daha az oldukları vurgulanmalı. Ayrıca siyasi parti ile ilişkilennin, kadınların aile içinde kendilerini daha güçlü hissetmelerinde etkisi olsa bile, sunduğu sosyalleşme ve hareket serbestliğinin sınırları da göz ardı edilmemeli. Siyasi partide çalışma dolayımıyla kazanılan serbestlik, bu dolayımın dışındaki alanlara doğrudan yansımayabilir. Ayrıca Çağlayan'ın (2007: 146-150, 195-201) da vurguladığı gibi siyasi çalışma alanında da farklı denetim mekanizmalarının işlemleri mümkün. Ancak bahsedilen sınırlılıklara rağmen, kadınların siyasi parti çalışmalarına katılmasının, hem kendileri açısından taşıdığı anlam hem de doğurduğu sonuçlar nedeniyle göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olduğu belirtilmeli.

Dil Kaybı: Göçle Birlikte Kürtçe Terk Ediliyor

"İlk gelince annem hiç Türkçe bilmiyormuş, şimdi biraz konuşabiliyor. Biz de başlangıçta Kürtçe konuşuyorduk hep, ama şimdi artık evde ben hep Türkçe konuşuyorum. Herkes Türkçe konuşunca arada kalıyorduk. Onu mu onu

mu konuşayım diye şaşırıyorduk, ağzımız bozuluyordu artık. Şu an [Kürtçe] konuşamıyorum, ama anlayabiliyorum hepsini. Arkadaşlarımın yanında konuşamıyorum. Konuşunca farklı bakıyorlar. Kürt olunca seni başka bir yere koyuyorlar hemen.” (Şilan)

“Türkçesi olmadığı için annem iletişim kuramıyormuş. (...) Sonra birkaç Türk taşınmış bizim oraya, annem onlarla iletişim kura kura zamanla Türkçeyi öğrenmiş. Şimdi tek başına rahatlıkla bir yerlere gidebiliyor.” (Fatma)

“Annem dil bilmiyordu, zorluk çekiyordu ama öyle böyle yapmış işte. Çevredeki insanlar onun dilini bildiği için pek fazla zorluk yaşamamış ama bu çevre [Sultanbeyli] dışında dersiniz tabi çok zorluk yaşamış. Fatura yatırma olsun, başka şeyler olsun çok zorluk yaşamışlar, ezilmişler yani Türkçe bilmedikleri için. Şu an iyi konuşuyor, kendi çabasıyla öğrenmiş. (...) Çevremdeki insanlar Türkçe konuşuyor ben de onlarla Türkçe konuşuyorum bu sefer kendi dilimi pek fazla konuşamıyorum. Eve dönüyorum, evde bazen annem oluyor, babam oluyor, evde kendi aralarında Kürtçe konuşuyorlar ama bizimle Türkçe konuşuyorlar. Biz de pek fazla bilmiyoruz. Ama tabi anlaşıyoruz, dilimizi de biliyoruz, unutmuyoruz ama pek fazla da konuşamıyoruz.” (Zozan)

“Okulda çok zorluk çektim, hiç Türkçe bilmiyordum. Zaten ben ikinci dönem gelmiştim. Zorla götürülüyorum. Bi şeyler konuşuluyor ama anlam veremiyorum. Sadece gidip geliyor. Evde de sürekli Türkçe konuşuluyor ki ben öğreneyim diye.” (Suna)

“(…) bir insan dışarı çıktığında o dili bilmiyorsa çok çaresiz bir duruma düşüyor. Dolayısıyla Türkçeyi öğrenmek

zorunda kaldık. Çocuklarımla birlikte Türkçeyi öğrenmeye çalıştım.” (Münevver)

“Annem hiç Türkçe bilmiyordu. Şimdi az çok konuşabiliyor. Arada böyle Türkçe Kürtçe konuşarak arada böyle şey yapabiliyor. İlk geldiği zamanlar Kürtçe konuşuyordu. Mesela ben ilk geldiğim zamanlar Türkçe bilmiyordum, Kürtçe konuşuyordum. Ama şimdi İstanbul’a geldim, Kürtçe konuşamıyorum, Kürtçe anlıyorum ama konuşamıyorum fazla, hep Türkçe konuşuyorum. Kardeşlerim de fazla bilmiyorlar, onlar bazen anlıyorlar, anneme diyorlar ki anne sen bize ne dedin diye. Annem de Kürtçe cevap veriyor.” (Ayla)

Nelerin değiştiği bahsinde değinmemiz gereken bir konu da yukarıdaki anlatımların işaret ettiği Kürtçenin zamanla aile içinde iletişim dili olmaktan çıkmakta olması. Kadınlar zamanla Türkçe öğreniyorlar, çocuklar ise ayrımcılık algısı ve deneyimleri bahsinde üzerinde durulacak olan nedenlerden dolayı, günlük dilde Kürtçe yerine Türkçe kullanmaya başlıyorlar. Ebeveynlere kıyasla çocuklar Kürtçeyi daha hızlı terk ediyor. Kuşaktan kuşağa dil kaybı olarak niteleyebileceğimiz bu durum, Eğitim Sen’in 2010 yılında gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarıncaya doğrulanıyor. Eğitim Sen’in *Eğitimde Anadilinin Kullanımı ve Çiftidilli Eğitim, Halkın Tutum ve Görüşleri Türkiye Taraması* isimli araştırması, anadili Türkçe olmayan yurttaşlar açısından kuşaktan kuşağa %17 civarında dil kaybı yaşandığını gösteriyor (Eğitim Sen, 2011: 33). Araştırma bulgularından birisi, anadili Türkçe olmayanların, ebeveynler ve büyük kardeşlerle kendi anadillerinde konuşmalarına karşın çocukları ve kendilerinden küçük kardeşleriyle Türkçe konuştukları. Yukarıda aktarılan anlatımlar da Eğitim Sen araştırmasında ortaya çıkan dil kaybı saptamasını doğrular nitelikte. İstanbul’a geldiklerinde sadece Kürtçe ko-

nuşabilen çocuklar, bugünün Kürtçeyi anlayan ama konuşamayan ergenleri.

Çalışma yaşamında ve okulda ayrımcılık deneyimi ve ayrımcılık algısına ilişkin aşağıdaki bölümlerde görülebileceği gibi, kız çocuklarının ve genç kadınların, dışlanmaya karşı geliştirdikleri mücadelede yöntemlerinden birini, kimliklerini gizleme oluşturuyor. Bu gizlemenin, Kürtlükten utanma ya da kaçıştan ziyade J. C. Scott'un tanımladığı haliyle bir altpolitika olarak değerlendirilmesi daha doğru olur (Scott, 1995: 45, 249)²³

Okulda dışlanmamak ya da özellikle iş bulmak, bulduğu işi kaybetmemek için aksansız Türkçe konuşma konusunda gayret sarf ediliyor. Aksansız konuşmanın yollarından birisi, Kürtçeyi hayatından çıkarmaya çalışmak. Çünkü hem Kürtçenin hem de Türkçenin konuşulduğu koşullarda, Türkçenin aksansız hale getirilemeyeceği düşünülüyor. Dolayısıyla denebilir ki kız çocukları ve genç kadınlar, İstanbul'da dışlanmamak, iş olanaklarını çoğaltmak, girdikleri işlerden çıkartılmamak için aksansız Türkçe konuşmak istiyorlar ve bunun için Kürtçeyi günlük hayattan çıkarmaya yönelik bir eğilim var. Ancak dışlanmama, daha iyi koşullarda iş bulma vb. gibi kaygılarla Kürtçe bir yandan günlük hayattan çıkarılırken, diğer

23 Scott altpolitikayı, tâbi grupların ihtiyata, dikkat çekmemeye dayalı çeşitli direniş biçimleri olarak tanımlar. Altpolitika görünür bir mücadele türü değildir ama görünmez olması, güç dengesine ilişkin basiretli bir farkındalıktan doğan taktik bir seçimdir. Eşit konumda olmayanlar arasında iletişim de eşit koşullarda gerçekleşmez. İktidar iletişimi çarpıtır (age: 249, 61). Tâbi gruplar, iktidarla karşılaşmanın getireceği denetim, engelleme ve gerilimden kaçınmak için çeşitli yollara başvururlar. Susma ya da “maske” bu yollardan bazılarıdır (age. 109, 68). Öte yandan iktidar karşısında kamusal olarak takınılan bu tavır, tâbi grupların “gizli senaryolar”ı olmadığı anlamına gelmiyor. Kamusal ve gizli senaryolar arasındaki sınır ise sabit değildir. Hâkim olan ile tâbi olan arasında sürekli bir mücadele alanıdır (age: 39).

yandan da eşzamanlı olarak Kürtçeye ilişkin politik bir duyarlılık sergileniyor. Aşağıda da belirtildiği gibi Kürtçe kurslarına yoğun ilgi var. Günlük hayatta kaybedilmekte olan Kürtçeyi öğrenmek için ve belki de Kürt kimliği ve dili eksenli politik duyarlılıkların yaygın olduğu bir alanda, bu dilin günlük hayattan çıkmasının yol açtığı çelişkiyle baş etmek amacıyla Kürtçe kurslarına gidiliyor.²⁴

Tabii aksansız Türkçe konuşma çabası harcayan genç kadınlar ve kız çocuklarının, esas olarak yaşadıkları mahallenin ve tekstil atölyelerinin dışında iş olanağı bulmak isteyenlerle sınırlı olduğu da belirtilmeli. Çünkü tekstilde çalışanlar daha önce de vurgulandığı gibi çoğunlukla kendileri gibi Kürt olduğu için, böyle bir baskı hissetmiyorlar. Tekstilde çalışmak için çoğunlukla Türkçe'ye bile ihtiyaç duymuyorlar.

Evin dili ile okulun, çalışma yaşamının ve sosyal ortamların dilinin birbirinden farklı olması ve dışlanmaya karşı çabaların yanı sıra özellikle ailelerin zorunlu göç nedeni ile geçici parçalanmalar yaşaması sonucunda da son derece travmatik durumların ortaya çıktığı belirtilmeli. Aile üyelerinin bir kısmının gündelik hayatın dilinin de Kürtçe olduğu yerde kalması, diğer kısmının ise dışlanmamak için Kürtçeyi aksansız olarak konuşabilmek gayretiyle Kürtçeyi tümüyle hayatından çıkarması, aile içinde birbirini "anlayan" ama aynı dili konuşmayan çocuklarla ebeveynler yaratabiliyor. Bazı durumlarda anne Türkçe öğrenmeyi reddediyor. Bu durumda da çocuklarla anne arasında birbirini "anlayan" ama aynı dile dayanmayan, anlaşılması kolay olmayan bir ilişki yaşanabiliyor. Öğrenci kadınlarla yapılan odak grup toplantısı bu durumun

24 Kürtçe kurslarına artan ilgi, Scott'un (1995) tabi grupların gizli senaryoları bağlamında da değerlendirilebilir.

çeşitli örneklerini yansıtıyordu. İstanbul'da dünyaya gelmiş olan genç bir katılımcı, annesiyle aynı dili konuşmuyordu:

“Annem Türkçe anlıyor ama bir türlü dili dönmüyor. Biraz da isteksiz gibi. Bir de zaten 6 tane çocuğu var. Her şeyden bıkmış gibi bir havası var. Hiç böyle Türkçe öğrenmek istememiş gibi. O beni anlıyor, ben de onu anlıyorum. Ama ikimiz de çeviremiyoruz. (...) Kardeşlerimin hepsi de öyle.(...) Ben de biraz isteksizim, annem de benimle Türkçe konuşmaya isteksiz. (...) Aslında ben de bu yaşıma kadar aileden kaynaklı kendimi ifade edemiyorum. Konuşamıyorum doğru düzgün.”

Annesi Türkçe konuşmayan ama kendisi de Kürtçe konuştuğunu hiç hatırlamayan başka bir genç katılımcının dile getirdikleri, bu durumun her iki dilde de kendini ifade edememeye yol açabileceğini gösteriyordu:

“Benim bir küçük kardeşim, o fazla Türkçeyi de bilmiyor, Kürtçeyi de bilmiyor. Kendini hiç ifade edemiyor. Yani benden daha da kötü. (...) En küçük kardeşim de mesele annemle çok fazla samimiler, (...) annem onun yanında ful Kürtçe konuşuyor, biz de hep onun yanında Türkçe konuşuyoruz. Onun öğrendiği bazı sözcükler Kürtçe bazı sözcükler Türkçe yani biraz kaygımız var o da büyüyünce diğer kardeşim gibi mi olacak?”

Dil kaybı konusunda ileride asıl etkisi görülecek hususun, annelerin Türkçe öğrenmesi olduğu belirtilebilir. Eğitim ve çalışma dolayısıyla çocuklar aksanlı ya da aksansız zaten Türkçe öğreniyorlar. Nitekim Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 Araştırmasının bulguları da çocukların tümüne yakınının Türkçe bildiklerini gösteriyordu.²⁵ Babalar da Türkçe biliyorlar.²⁶ Dolayısıyla evde Kürtçenin devamlılığında rol oynaya-

cak esas figürün anne olduğu düşünülebilir. Annelerin neredeyse tamamına yakını, İstanbul'a ilk geldiklerinde Türkçe bilmiyor. Bu, en azından anneyle iletişim açısından evdeki dilin Kürtçe olmasını sürdüren bir etken oluyor. Ama yukarıda da görüldüğü gibi geldiklerinde hiç Türkçe bilmeyen annelerin tamamına yakını zaman içinde çevreleriyle ilişki kurabilecek ölçüde Türkçe öğrenmiş durumda. Çeşitli bölümlerde yer verilen anlatımlar, annelerin Türkçeyi öğrenmek için özel olarak çaba harcamış olduklarını da gösteriyor ve bu oldukça anlaşılabilir bir durum. Evden çıkabilmenin, hiç olmazsa hastaneye, pazara vb. yakın yerlere tek başına gidebilmenin, hatta Münevver'in göç ettiği ilk döneme ilişkin anlatımı anımsanacak olursa, bakkaldan ekmek isteyebilmenin koşulu, Türkçe öğrenmek. Kaldı ki kadınlar bir süre sonra çalışmaya başlayabilmelerini Türkçe öğrenmek yoluyla gerçekleştirebilmişler.

Burada hem kız çocukları ve genç kadınlar açısından hem de anneler açısından geline yerdeki dışlanmayı, ayrımcılığa uğramayı, yoksulluğu ki bu listeye aile içi şiddeti ve erkeklere bağımlılığı içeren zorlu yaşam koşullarıyla mücadele stratejilerinden birisinin, geline yerin dilini öğrenme olduğu belirtilebilir.²⁷

Ancak İstanbul'da, yüz yüze görüşmeleri gerçekleştirdiğimiz ilçeleriyle sınırlı tutabileceğimiz bu saptamaların, farklı mekânlarda, örneğin Diyarbakır'a göç etmek zorunda kalmış kız çocukları ve kadınlar açısından da geçerli olmasını bekleyemeyeceğimizi vurgulamakta fayda var. İstanbul'da yapılan

25 Bkz. Ek I. Tablo 23.

26 Ek I. Tablo 24'te görüleceği gibi erkeklerin neredeyse tamamı Türkçe konuşurken, kadınların beşte biri halen Türkçe konuşmuyor.

27 Kuşkusuz sergilenen tek tutum bu değil. Daha sonra değinileceği gibi farklı direnme yöntemlerine de başvuruluyor.

görüşmelerden çıkan bu sonucun, sokaktaki, pazardaki, mahalledeki, toplu taşıma araçlarındaki dilin de zaten çoğunlukla Kürtçe olduğu, Kürtçenin bir dışlanma vesilesi değil, aksine politik açıdan saygı uyandıran, itibarlı bir konuma sahip olduğunun kabul edildiği Van, Diyarbakır gibi kentlerde çıkmama ihtimali yüksek olabilir. Hatta bu olgu sadece bu kentlerde değil, Kürtlerin kentin dokusuna daha fazla nüfuz ettikleri Mersin ve Adana için de tümüyle geçerli olmayabilir.

Dile ilişkin tutumlardaki bu farklılaşma ihtimali, zorunlu göçün sadece cinsiyete ya da yaşa göre farklı etkilerde bulunacağını göstermesi açısından değil, göç edilen yere göre de etkilerin farklılaşacağını göstermesi açısından önemli. Bu örneğin, zorunlu göçün etkilerini analiz ederken ya da olumsuz etkilerine karşı politika önerileri geliştirirken genellemeci olunmaması ve zorunlu göç yaşayanların politika üretme süreçlerine mutlaka katılması gerektiğini göstermesi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Kadınlar ve kız çocuklarının penceresinden bakıldığında dil kaybı olgusunu tek bir yönüyle değerlendirmenin güç olduğu belirtilebilir. Her şeyden önce uzun yıllar tümüyle reddedilmiş, yasaklanmış bir dilin kuşaktan kuşağa kaybedilmekte olması, özellikle egemen dilin Türkçe olduğu kentlerde bu durumun daha hızlı yaşanmasının olumlu bir durum olmadığı açık. Dilin ya da aksanın dışlama, ayrımcılık vesilesi yapılmasının da kabul edilecek bir yanı bulunmuyor elbette. Bu durumun ülkemizde yükselmekte olan Kürt karşıtlığının, milliyetçiliğin, körüklediği bir ayrımcılık olduğu ve hem çalışma yaşamında hem de eğitimde hak ihlallerine yol açtığı da açık.

Ancak Kürtçenin kullanımı önünde hali hazırdaki engellerin geçerliliğini koruduğu, tüm bu ayrımcı, dışlayıcı uygulamala-

rın varlığını sürdürdüğü somut koşullarda, Türkçe öğrenmenin kadınlar ve kız çocukları açısından evin dışına çıkma, ataerkil denetimi zayıflatma, dış dünyayla bir erkek dolayımı olmadan bağımsız ilişki kurabilme, çalışma, gelir elde etme gibi olanaklara kapı aralıyor olması da meselenin göz ardı edilemeyecek başka bir yanını oluşturuyor. Öte yandan yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir yandan gündelik hayattan çıkıyor olmasına karşın, diğer yandan da Kürtçeyi unutmama ya da öğrenme konusunda yeni bir duyarlılık söz konusu. Gündelik hayatın akışı içinde terk edilen bir dil, politik olarak teşvik ediliyor, kurslarla öğrenilmeye çalışılıyor.

III. BÖLÜM

AYRIMCILIK, DIŞLANMA, GÜVENSİZLİK, BELİRSİZLİK

İşyerinde Ayrımcılığa İlişkin Algı ve Deneyimler

“Senin Türkçen iyi değil seni almıyoruz dedi”

“Bir kez çağrı merkezine girdim. Eğitim görüyorduk, başta bir sıkıntı yoktu, beni almışlardı. Bir gün molada, telefonda Kürtçe konuştum, müdür duymuş. Beni çağırdı ‘Kürt müsün’ dedi, ‘evet’ dedim. ‘Senin Türkçen iyi değil, seni alamayız’ dedi. (...) ‘Madem dilim bozuk niye beni başta aldınız’ dedim. Çok zoruma gitti, çalışmak zorundaydım çünkü o sıralar bize bakan abim tekrar cezaevine alındı. Yine ailenin yükü bana kalmıştı. (Fadile)

“Tekstil ortamına girdik, oradaki ortamı bilmiyoruz. Mesela derlerdi işte, Sünni misiniz, Alevi misiniz? Onu bilmiyorduk hani. Alevi nedir, Hanefi, Şafii nedir, ne bileyim işte. Biz de yavaş yavaş onlar bizi kabul etmiyorlar dedik.” (Sadiye)

“Ben de staj yapıyorum bir anaokulunda. Biraz harçlığım çıkıyor. Ama şimdi onlar çok düzgün bir Türkçe istiyorlar. Gerçi benim şu an çok şivem yok ama (...) Bazen bazı keli-

meleri söyleyemiyormuşum, düzelt diyorlar. Bazen çok kafama takıyorum, bazı kelimeleri nasıl alışmışsam öyle söylüyorum.” (Şilan)

“Aslında iş hayatında her zaman kimliğimi saklamak zorunda kalıyordum, ancak o şekilde arkadaşlıklar kuruyordum. Önce olumsuz tepkilerden söyleyeyim, ‘İstanbul’un taşı toprağı altın değil mi, siz de geldiniz’. Kimisi şey diyordu, ‘nüfus cüzdanınızda ne yazıyor, din hanesinde ne yazıyor’, hatta bir tanesi de şey söylemişti ‘rüya görünce hangi dilde görüyorsunuz, Kürtçe mi görüyorsunuz, Türkçe mi?’ Aslında bana sordukları şeyleri aslında ben öyle şeyler düşünmemiştim. (...) Bazen ufak bir haberde bile, bir medyanın spekülasyonunda bile tekrardan böyle acı bir gerçek yüzümüze vuruluyordu. Güneydoğulu, Diyarbakırlı olduğum için söz dolaylı olarak hep bize geliyordu aslında. Bir operasyon esnasında çıkan bir haberle ilgili her seferinde böyle topyekûn bize de böyle bakılıyordu.” (Kerime)

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları ayrımcılığın tek eksenin dil aksan ya da etnik köken, bölge bazlı ayrımcılık olmadığını vurgulamaya gerek bile yok. Nitekim cinsiyetin başlı başına bir ayrımcılık vesilesi olduğu biliniyor.¹ Ancak yukarıda aktardığımız anlatımlar, zorunlu göç yaşayan kadınlar ve kız çocukları açısından cinsiyete dayalı ayrımcılığın yanı sıra bölge, etnik köken ve dil/aksan kaynaklı ayrımcılık deneyimlerinin de yaşandığına işaret ediyor. Anlatılardan da açıkça görülebileceği gibi aksan çalışma yaşamında belir-

1 İşyerinde cinsiyete dayalı ayrımcılığa ilişkin bazı kaynaklar için bkz.: Eyüboğlu, ve Tufan-Tanrıöver, 1998; Ecevit, 2008; Ecevit, 1998; Dedeoğlu, 2008; Günlük Şenesen ve Özar, 2001; Selim ve İlkraracan, 2003; Kardam ve Toksöz, 2004.

gin bir dışlanma unsuru. Özellikle genç kadınların anlatımları, başta işyerinde Kürtçe konuşmaları ya da aksanları dolayısıyla yaşadıkları olmak üzere, işyerinde çeşitli ayrımcılık uygulamalarına maruz kaldıklarını ya da en azından böyle düşünmelerine yol açacak deneyimler yaşadıklarını gösteriyor. Kerime'nin "Diyarbakırlı olduğum için söz dolaylı olarak hep bize geliyordu aslında" ifadesi, sadece dil veya aksanın değil, gelinen yerin, daha genel bir ifade kullanarak belirtmek gerekirse, aslında Kürt olmanın da başlı başına bir dışlama unsuru olduğuna işaret ediyor.

Bu konudaki anlatımlarda dikkat çeken bir yön, bu tür ayrımcılık deneyiminin/algısının kız çocuklarının ve genç kadınların en yaygın çalıştıkları alan olan tekstilde çok fazla yaşanmadığı idi. Buna karşın mahallenin dışına çıkılan ve anaokulu öğretmenliği ya da çağrı merkezi gibi beyaz/pembe yakalı diyebileceğimiz iş alanlarında özellikle aksanın bir dışlanma unsuru haline geldiği örnekler var. Bu konudaki anlatılarda dikkat çeken başka bir husus da kız çocuklarının ve genç kadınların bir yandan Kürtçeyi kullanmaya devam etmek istediklerini söylemekle birlikte, aksanlarının daha düzgün olması için çaba harcadıklarını, bunun için Kürtçe konuşmamaı tercih ettiklerini de dile getirmeleridir. Dil kaybı bahsinde de belirttiğimiz gibi, kuşaktan kuşağa kullanılan dilde değişime yol açacak bir durum söz konusu ve bu durum zorunlu göç sonrası değişimin izleklerinden biri olarak önemli görülmektedir.

Okulda Ayrımcılığa İlişkin Algı ve Deneyimler

*"Arkadaşlarımın yanında konuşamıyorum,
konuşunca farklı bakıyorlar"*

“Arkadaşlık ilişkilerim iyi. Kürt de var Türk de. Ama onlarla bu konulara pek girmemeye çalışıyorum. Beni anlamazlar. Çünkü zaten Kürt diyince hemen ayrı bakabiliyorlar bazen. İmalar oluyor. Lisede bazen çekiniyordum Doğulu olduğumu söylemeye. Bazıları öğrenince mesafe koyuyorlardı. Ama sonra iyice birbirimize alıştıktan sonra, benim kötü olmadığımı gördükten sonra problem olmadı. O zaman içimde bir korku vardı, içe kapanıklık oluyordu, hiçbir konuda güvenim olmuyordu. Acaba etraftakiler ne der diye ama şimdi öyle bir sorun olmadığını düşünüyorum.” (Şilan)

Şilan’ın yukarıda aktardığımız ifadeleri, zorunlu göçle gelenin maruz kaldığı dışlanmanın son bulmasının, dışlananın çaba harcamasını gerektirdiğini gösteriyor. Böylece dışlanmanın yol açtığı baskıya, bir de önyargıları kırma yükü ekleniyor.

Öte yandan zorunlu göçle gelenlerin okulda karşılaştıkları dışlama sadece öğrenci tutumlarından da kaynaklanmıyor. Anlatılar özellikle öğretmenlerden kaynaklanan baskıcı ve ayrımcı tutumların göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğunu düşündürüyor.² Örneğin Mivan çalışma zorunluluğundan da söz etmekle birlikte okulu terk etmesindeki temel etkenin öğretmeninin dışlayıcı tutumu olduğunu dile getirdi.

“Lise bire kadar orda okudum, sonra buraya (İstanbul) geldik. Tekrar liseye başladım. Burada dışlandım aslında, çok zor geldi. ... Zor gelen dersler değildi, ortamdı. İnsan çok bildiği, kendi dilini, arkadaş çevresini arıyorsun. Kendi mem-

2 Mengünoğul’un (2006: 89-105), Ankara’ya göç etmiş ikinci kuşak Kürtlerle yaptığı çalışmada, görüşmeciler, kendilerini en fazla “öteki” hissettikleri yerlerden birinin okul olduğunu dile getirirler. Mengünoğul, öğrencilerin kendilerini dışlanmış hissetmelerinde öğretmenlerin tutumunun önemli bir rol oynadığına işaret eder.

leketinde seni dışlayan yok. Ortama ayak uyduramamak çok ağırdı. O yüzden okulu bıraktım, okumak çok güzel bir şey ama bırakmak da o kadar ağır bir şey. (...) İngilizce hocam milliyetçiydi. Sürekli biz Kürt öğrencileri aşağılıyordu. Bizi sürekli hedef gösteriyordu. Ama şimdiki aklım olsaydı mücadele eder okulu bırakmazdım. Ama nasıl geçerdim? Bütün İngilizce dersinde sıfır alıyordum. (...) Okula belki devam ederdim, milliyetçi hocaların baskısı yanında olsa da. Ama ailenin ekonomik sıkıntıları beni çalışmaya zorladı.” (Mivan)

Zorunlu göçün yoksulluk, barınma sorunları gibi olumsuz etkileri altında okula başlayan çocuklar, okulda farklı bir sosyal çevre ve farklı bir dille karşılaşmanın güçlükleriyle de baş etmeye çalışıyorlar. Öğretmenlerse kimi durumlarda, bu öğrencilere o zamana değin hayatlarını sürdürdükleri dilin terk edilmesi gereken kıymetsiz, hatta Türkçeyi bozacağı gerekçeyle kötü bir şey olduğunu söylüyor. Kürtçeyi terk etmelere için aileleri okula çağırıyor:

“Hiç bilmediğin bir yere gidiyorsun, hiç Türkçe falan bilmiyorduk. Farklı bir yere gideceğimiz için ayrıca bir yabancılık, korku, başka şeyler. Okula gittiğim için de bunun farkını fazlasıyla yaşadık. Ev yoktu öyle kiralık bir ev tuttuk. Okula başladık, Türkçe bilmiyorduk. Zorlandık ilk zamanlar, çünkü hani farklı bir dil, insanlar farklı bir dil konuşuyor, sen farklı bir dil konuşuyorsun yani anlamıyorsun, hatta ondan sonra hocalarımız falan da işte annemi falan okula çağırıyorlar toplantılar falan işte. Türkçe öğretim falan filan ondan sonra evde Türkçe dışında konuşmayın falan filan.” (Suna)

“Onuncu sınıfa gidiyorum. İki dili de biliyordum, sınıfın çoğunluğu Kürt’tü. O yüzden fazla bir sıkıntı olmadı benim için. (...) Öğretmenlerle dil konusunda problem yaşa-

dık. Öğretmenler “Türkçeyi bozmayın”, işte kağıda “kâğıt” dememizi istiyorlardı. Bir öğretmeni hatırlıyorum, hatta sinir olmuştum. Şöyle demişti ‘Kürtçe konuşmayın, sizin konuştuğunuz Türkçe ile benimki bir mi?’, ‘Türkçeniz gelişsin diye Kürtçe konuşmayın’ dedi.” (Betül)

Öğrencinin birincil dilinin/anadilinin okul dilinden farklı olduğu durumlarda, birincil dilinin/anadilinin değersiz görülmesinin ikinci dili öğrenme becerisini de zedelediği dile getirilir. İki dilin birbirini geliştirici, güçlendirici etkide bulunabileceği, arttırıcı çiftdillilik için öğrencinin birincil dilinin/anadilinin de en az okul dili kadar değerli bir dil olduğunun kabul edilmesi gerekir.³ Anlatılan hikâyelerin arttırıcı değil, eksiltici çiftdilliliği örneklediği açık.

Öğrencilerin yaşadıkları dışlanma ve ayrımcılığın etkilerinin okul başarısı ile sınırlı kalmayacağı da tahmin edilebilir. Nitekim söz konusu pratiklerin, okula bağlılığı zedeleyici, kimi durumlarda okulun terk edilmesine varan etkileri oluyor. Anık’ın öğretmenin Kürtçe konusundaki tutumu da benzer bir etkide bulunmuş.

“Hiç unutmadığım bir şey var; Kürtçe biliyorum ve Kürtçe şarkılar söyleyebiliyorum. Evde söylediğimde takdir görüyorum, yakınlarım beni alkışlıyor. Bir gün okulda öğretmen ‘kim şarkı söylemek ister’ dedi, ben parmak kaldırdım. Kalktım şarkı söylemeye, öğretmen de Kürt’tü. Türkçe Kürtçe ayırımı yapamıyorum, onun yasak bir dil olduğunu bilmiyorum. Okula yeni yeni ısınıyorum. Kürtçe şarkı söylemeye başladım. Şaak! Bir tokat yedim, tahtaya yapıştım. Şok oldum. ‘Nasıl olur evde söyleyince herkes alkışlıyor, niye burda

3 Arttırıcı ve eksiltici çiftdilliliğe ilişkin bkz.: Alpay, 2007; Brizic 2010; Coşkun, Derince ve Uçarlar, 2010: 88-89.

beni dövüyor bu adam!'. Sonra beni elbisemden tuttu, pis bi şey tutar gibi, 'sen eve gidiyorsun' dedi ve beni eve gönderdi. Annen baban gelsin, sen bi daha okula gelmeyeceksin dedi. Bu olaydan sonra beni okula almadılar. Adapte olamayacağım bahanesiyle beni o sene almadılar. Bu arada ben de Türkçe öğrendim, okula sonraki yıl başladım." (Anik)

Anik'in öyküsü sadece dil nedeni ile karşılaştığı baskı ve yaşadığı şaşkınlık açısından değil, farklı baskı deneyimlerinin iç içe geçmesi açısından da değerlendirilebilir. Çünkü Anik'in okulda yaşadığı sorun sadece dili ile ilgili değildi. Ailesinin güvenlik güçlerinin baskısından kaçmak için sürekli yer değiştirmek zorunda kalması da onun sık sık okulunu değiştirmesine yol açarak okul yaşamındaki olumsuzlukları derinleştiren bir etkiye bulunmuştu. Başka bir ifade ile ailenin politik baskı altında bulunması, dolaylı olarak Anik'in okulda yaşadığı sorunların çeşitlenmesine ve derinleşmesine yol açmıştı.

"Daha bir yere alışamadan, ailemin siyasi durumundan dolayı sürekli yer değiştiriyorduk, okul değiştiriyorduk. Böyle olunca çok zorlanıyordum. Sıkılıyordum hep." (Anik)

Üstelik Anik'in yaşadığı karmaşa sadece dil bağlamı ile sınırlı değildi. Etnik kimliği veya günlük hayatının içinde olağan karşılanan ve hatta değer verilen kavramların, kurumların, hânenin dışındaki dünyada ve okulda "yasak" kategorisine girmesinin yol açtığı karmaşa, Anik gibi küçük bir kız çocuğunun kolay kolay içinden çıkabileceği türden durum değildi.

"Zaten tam anlamlandıramıyordum yaşananları. Sadece tamam ben Kürdüm ve bundan dolayı bir baskı var üzerimizde diyordum, parti denilen bir kuruluş var ama normalde yasak, burası gibi oturmayan şeyler vardı." (Anik)

Anik'in "oturmayan şeyler vardı" şeklinde ifade ettiği çelişkilerini, onunla aynı durumdaki pek çok çocuğun yaşamış olduğu ve bu durumun halen de yaşanmaya devam ettiği tahmin edilebilir. Evdeki dilsel, düşünsel, politik atmosfer ile evin ve yakın çevrenin dışında kalan ortamın, özellikle de okuldakinin tümüyle birbirinden farklı ve zıtlık içinde olmasının, çocukların benlikleri, ruhsal ve düşünsel gelişimleri üzerindeki etkilerinin, sadece pedagoji değil, başta psikoloji olmak üzere pek çok disiplin bağlamında da üzerinde durulması gereken önemde olduğu açık.⁴

Anik'in yaşadığı çelişkinin bir benzerini Suna da yaşamış. Aile içinde, mahallede ya da yakın çevrede olağan karşılanan bir etkinliğin okulda yasak kategorisine girmesinin sonucu onun için ağır olmuş. Okuluyla ilişkisi kesilmiş. Yukarıda Türkçe öğrenmesi için öğretmeninin annesini okula çağırıp 'evde başka dil konuşmayın' dediğini anlatan Suna, lise ikinci sınıf öğrencisiyken bir kültür merkezinin açılış törenine katıldığı için gözaltına alınmış. Sonrasını onun anlatımından aktaralım:

"... zaten bu durum [göz altına alınma] okuluma da yansıdı, okuluma gidip beni şikayet ettiler. İşte 'terörle bağlantıları var'. 'PKK'ya yardım ve yataklık ediyorlar' gibisinden. Hiçbir bağlantım olmadığı halde mal etmeye çalıştılar, okula yansıttılar. Okul yönetimi de biraz şeydi, milliyetçiydi. Bayağı olumsuz karşıladı. 'Sen bölücü müsün, bu gibi yerlerde ne işin var', falan filan. Bense 'ben sadece ben bir kültür merkezinin bir açılışına katıldım' dedim. 'Bu

4 Diyarbakır Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Derneği DİSA'nın Kürt öğrencilerin deneyimlerine ilişkin araştırması da bizim bulgularımıza benzer sorunlara işaret ediyor ve bu durumun çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini örnekliyor. Bkz. Coşkun, Derince ve Uçarlar, 2010.

kötü bir şey değildir' dedim. 'Kötü bir şey yapmadım.' (...) Bundan dolayı iki hafta okuldan uzaklaştırma cezası verdiler. O dönemde de sınavlarım vardı. Sınavlara girmediğim halde sıfır notu verdiler. Ondan sonra hocalara da sordum işte daha doğrusu uzaklaştırma cezası bitince hocalarla konuştum. Şey dediler, 'giremezsin' (...) Bir haksızlık yapılmıştı bana. En azından bir sınavlarına girip de şey yapabildim, hiç girmediğim halde bana sıfır notu vermeleri, nereden baksan on tane ders vardı. (...) 'Kürt olduğum için bu kadar katı davranıyorlar' dedim. Kimseden destek görmedim. (...) Daha sonrada dışardan girdim öyle dışardan bırırdım." (Suna)

Öte yandan ayrımcılık pratiklerinin her zaman kaba bir şekilde ortaya çıktığı düşünülmemeli. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmesinde, "iyi niyetlice" yapılan kimi davranışların da aslında ayrımcılığın bir çeşidi olabileceğini, en azından öğrencilerin böyle algılayabileceğini gösteriyordu. Örneğin odak grup toplantısına katılan öğrencilerden birisi, sadece kültürel ve dilsel açıdan değil, sınıfsal açıdan da farklı bir öğrenci profiline sahip olan okulunda, öğretmenin övgülerinin üzerinde yaptığı etkiyi şöyle ifade etmişti:⁵

"[Öğrencilerin] Ekonomik olarak durumları iyiydi. İşte sitemelerde yaşayan çocuklar falan. E, o yetmiyormuş gibi dil sorunun var ve hocalar da aslında bunu gündem de yapıyor. Senin başarılı olman üzerinden güya onlar, aslında onların niyeti seni övmek, ama sürekli şey vurgusu var, 'işte bak Bitlis'ten geldiği halde sizden iyi alıyor.' Senin sanki kötü ya

5 Etnik kökene dayalı ayırım ve dışlama pratikleriyle sınıfsal farka dayalı dışlamanın iç içe geçmesine ve velilerin dışlama tutumlarını ne tür söylemlerle meşrulaştırmaya çalıştıklarına ilişkin bulgu ve analizlerin yer aldığı bir araştırma için bkz. Ünal vd. 2011.

da başarısız olman gerekiyormuş da başarılı olmuşsun gibi. Ve sürekli böyle bir Bitlisli, köyden gelmiş bir şey vurgusu var, sen bundan da acayip rahatsız oluyorsun ve susuyorsun yani. Ben uzun bir süre bunu atlatamadım.” (Odak grup toplantısı katılımcılarından Derya, Üniversite öğrencisi)

Derya sadece yeni göç ettiği dönemde değil, daha sonra başarılı bir üniversite öğrencisi olduğunda da benzer deneyimler yaşadığını anlattı.

“Öğretmenlerin ilkokuldaki yaklaşımı üniversitede de devam ediyor. Sadece arkadaşların değil. Hep böyle ‘sen neresisin, buralısın’ ve üniversitede bu çok, anlamaya çalışıyorum açıkçası da böyle bir otantik bakıyorlar sana. İşte Doğuya ait, sürekli şey yaklaşımı var, üniversitede ben bunu görüyorum hala “yapabilirsin”. Sen zaten bunun farkındasın, yapabileceğine inandığın için devam ediyorsun, okuyorsun, ediyorsun. Mesela ben şu an antropolojideyim, hocalarım beni çok sevdiklerini söylüyorlar, yaklaşımları da o açıkçası. Hep şey söylüyorlar, sanki bunu bana söylemeleri gerekiyormuş gibi, ilerde senden iyi bir akademisyen olur falan diye, yapabilirsin falan. Ama aynı şeyi Batılı insana söylüyorlar mı, çok zannetmiyorum. (...) Bir zaman sonra adapte olduğumuz halde, uyumsuzluğumuzu biraz giderdiğimizi hissettiğimiz anda sürekli bunu hatırlatıyorlar aslında.”

Öğrencilerin bu tür ayrımcılık ve dışlanma pratiklerine karşı geliştirdikleri tutum ve davranışlar ise farklılık gösteriyor. Anlatılarda da görülebileceği gibi zaten çalışma baskısı altında olan öğrenciler arasında okul terkleri yaşanmış. “Direnebilirdim ama çalışmak zorundaydım ve part-time iş bulamadığım için okulu bırakmak zorunda kaldım, şimdi olsa direnirdim” diyen Mivan’ın anlatımı buna örnek. Dil kaybı bölümünde

değinildiği gibi Türkçeyi aksansız konuşmak amacıyla Kürtçeyi gündelik hayatından çıkaranlar da var. Bir kısım öğrenci, içe kapanmayı, dışlanmamak için konuşmamayı, kendisine ve ailesine ilişkin nereli oldukları gibi olağan sayılabilecek bilgileri gizlemeyi tercih ediyor.⁶ Bu durumun en az okul terkleri kadar üzerinde durmaya değer olduğu açık. Öğrencilerle yapılan odak grup görüşmesinde, katılımcılardan birisi en başarılı olduğu dersin matematik olduğunu, çünkü matematik dersinde tahtaya kalkıp soru çözerken konuşmak zorunda kalmadığından dolayı kendisini çok daha rahat hissettiğini anlatmıştı. Türkçeyi iyi konuşmadığının anlaşılması için onun geliştirdiği strateji, sözel derslerde konuşmamak olmuştu:

“Türkçeyi okula gittiğimde [öğrendim], hatta böyle tam hakim olmak falan, 5. sınıfa kadar bile doğru düzgün okuma yazma bilmiyordum, bu yüzden öğretmen kaldırdığında parçaları okumak istemiyordum. Daha çok matematik hani, bir şey gerekmiyor ya, tahtaya çık (...) İzmir’e gittiğimde çoğu zaman bu yüzden konuşmak istemiyorsun. Yani konuyu anlıyorsun, biliyorsun ama bunu [aksan] hissettirmek istemiyorsun, çünkü konuşman gerekiyor. Bu yüzden de dediğim gibi hep sayısal daha öndeydi. Onu yapayım, kurtulayım. Aslında orada bir söz söylemen gerekmiyor.”

İlgisini matematik dersine yöneltmenin ya da aksansız konuşabilmek için Kürtçeyi tümüyle hayatından çıkarmanın öğrencilerin dışlanmasını tümüyle engelleyeceği düşünülmemelidir. Dil etkeni olmasa bile, Kürtlerle ilgili olumsuz önyargılar, öğrencilerin içe kapanmalarına, dolayısıyla sosyalleşememelerine, okul başarılarının düşmesine neden olabilir.

6 İktidarla karşılaşmanın yol açacağı denetim, engelleme ve gerilimden kaçınmanın yolu olarak, sükûnet. (Scott, 1995: 109)

Nitekim anlatılar, dil engeli aşılsa bile dışlanmanın/dışlanma algısının ortadan kalkmayabileceğini, aksine sürekli bir hal alabileceğini gösteriyor. “Kürt sorunu” bağlamında, popüler medya başta olmak üzere sürekli Kürtlerle ilgili gündemde tutulan önyargılar ve/veya ailelerin gelinen yerde de politik baskılara maruz kalmaya devam etmesi, kimi durumlarda öğrencilerin gözüaltına alınması, söz konusu gruptaki öğrencilerle ilgili önyargıları yeniden üretme potansiyeli taşıyor. Ayrıca aileleriyle, yakın çevrelerindeki psikolojik/kültürel/politik atmosferle okuldaki atmosfer arasındaki mesafenin açılmasına paralel olarak öğrencilerin içe kapanmasının, dışlanma algısının, ruhsal karmaşaların devam etmesi kaçınılmaz görünüyor. Ancak bu değerlendirmenin, çocukların aidiyet hislerinin daha güçlü olabileceği, alternatif sosyalleşme alanlarının bulunduğu koşullarda değişebileceğini de göz önünde bulundurmak gerek.⁷

Öte yandan okuldaki ayrımcı ve dışlayıcı uygulamalara verilen tek karşılığın geri çekilme ve susma olmadığını düşündüren örnekler de var. Dinlediğimiz kimi hikâyeler, susma gibi ihtiyatlı ve görünmez direnme pratikleri yerine açıktan karşı çıkış olarak nitelenebilecek pratiklerin yaşandığını da gösteriyordu. Nitekim öğrencilerden birisi, Kürt olduğu için kendisini sınıfta aşağılayan öğretmenine onu bu davranışından do-

7 Başak Kültür ve Sanat Vakfının, zorunlu göçle gelen çocuklara ve gençlere yönelik çalışmalarının tam da bu bağlamda değerlendirilebileceğini düşünüyoruz. Vakfın göçle gelen ve çoğu çocuk işçiliği, madde kullanmaya eğilim gibi risk grubunda yer alan çocuk ve gençlere yönelik olarak gerçekleştirdiği eğitim kursları, müzik ve tiyatro grupları, drama etkinlikleri sadece zorunlu göç yaşamış çocuklar açısından alternatif bir sosyalleşme alanı olmakla kalmıyor, Karadeniz illerinden ekonomik nedenlerle göç yaşamış ailelerden gelen çocuklarla ve Vakfın çalışma alanındaki Roman çocuklarıyla da bir araya gelmelerini sağlayarak aralarında köprüler kurulmasını da yardımcı oluyor. Başak Kültür ve Sanat Vakfının bahsedilen çalışmaları için bkz. www.basatsanatvakfi.org.tr

layı şikâyet edeceğini söylediğini ve öğretmeninin de bunun üzerine aynı davranışları tekrarlamadığını anlatmıştı. Başka bir öğrenci de politik nedenlerle okula çağrılan ve “kızınızı okuldan atarız” diye tehdit edilen ailesinin “hem haydi kızlar okula diyorsunuz hem de kızımızı okuldan atacağınızı söylüyorsunuz” diye itiraz ettiklerinden söz etti.

Dışlanma deneyimi yaşayanlar ya da dışlandıklarını düşünenler elbette ki sadece çocuklardan ve gençlerden ibaret değil. Dışlanma algısına yol açan deneyimlerin yaşandığı alanlar da sadece eğitim ve çalışma yaşamı ile sınırlı değil. Zorunlu göçle gelenler daha çok tanıdıklarının, akrabalarının, hemşerilerinin yaşadıkları yerlere yerleşerek, göreceli olarak güvenli mekânlar yaratmaya çalışmışlarsa da, aşağıda da görülebileceği gibi yetişkinler de zaman zaman çevrenin dışlayıcı yaklaşımlarından etkilenmiş. Öte yandan, doğrudan dışlayıcı bir yaklaşımla karşılaşmalar da geride bıraktıkları yoğun baskı ve şiddet ortamı geldikleri yerde kendilerini güvensiz hissetmelerine ve içe kapanmalarına yol açabilmiş.

Dışlanma Algısı ve Çevreyle İlişkiler

“Onlar bizi hep çirkin ve kötü sanıyormuş”

“Ne onlar geliyor ne biz gidiyoruz”

“Kürtlerin, akrabalarımın dışında hiç kimseyle birbirimize gidip gelmiyoruz. Hiç komşuluk etmiyoruz. Hiç karışmıyoruz da birbirimize. Ne onlar geliyor ne biz gidiyoruz. Zaten çok Kürt var burada. Bu mahalleden memnunuz. Zaten bu mahalleden çıksak direk köye gideriz. Yoksa mahalle iyidir. Çocuklara da diyoruz bizimkilerle arkadaş olun. Yabancılarla arkadaş olmayın.” (Sosin)

“Mahalleli karışmıyor bize. Zaten eşim işe gidiyordu, eve geliyordu, polis onu götürüyordu, kimseye karışmıyordu. Şimdi de karışmıyorlar. Bu mahalle iyidir. Fazla kimseye de gitmiyorum bir tek eltim var, bir Kürt komşum var o kadar.” (Kevok)

“Etrafımızda kaç tane aile varsa öncelikle bizi kabul etmedi. Öcüyduk onlara göre, biz farklı bir dili konuşuyorduk. Annem zaten doğru dürüst Türkçe konuşamıyordu. Onlarda da oturmuş bir yargı vardı. Güneydoğu insanına karşı. Onlar için işte pis Kürtler, teröristler buraya gelmişti, onların mekânına konmuşlardı.” (Kerime)

“Biz ilk geldiğimizde Acıbadem’de hep askerler oturuyordu. Bizi çok hor görüyorlardı. ‘Allahın köylüleri buraya gelmiş, hiçbir şey bilmiyorlar’ diyorlardı. Bizi kaç defa şikâyet ettiler, eşimi gözaltına aldılar. Eşimin partiyle ilişkisi var diye. Biz sürekli yöresel elbiselerimiz, fistanlarımızı giyip şenliklere gidiyorduk. Arabayı kapıya yanaştırıp, bizi görmesinler diye hızlıca gidiyorduk, kaçıp gidiyorduk. Ondan bizi ilk şikâyet ettiler. Kürtçe de konuşamıyorduk, evin içinde konuşuyorduk sadece, korkuyorduk. Bize bir şey yaparlar.” (Hasiye)

“İlk taşındığımızda komşularımız Kürt olduğumuzu öğrenince rahatsız olmuşlar. Bizi tanıdıkça ‘Aaa siz hiç Kürt’lere hiç benzemiyorsunuz’ diyorlardı. Onlar bizi hep çirkin ve kötü sanıyorlarmış.” (Şılan)

Yukarıda yer alan anlatılar üzerinde birkaç açıdan durulabilir. Öncelikle, mahallede akraba ve hemşeri dışında kadınların sosyal bir çevreleri hemen hemen yok gibi. Dahası bunu tercih etmediklerini belirtmek de mümkün. Gelenlerin, köy-

lerinden ayrılma koşulları, can güvenliklerinin bile olmadığı bir durumda yaşadıkları yeri terk etmiş olmaları, yeni gelinen yerde tedirgin, içe kapalı, güvensiz olmaya devam etmelerini anlaşılır kılıyor. İlk geldiklerinde, çevrelerindeki insanların mesafeli yaklaşımı da bu güvensizliklerini, tedirginliklerini beslemiş olmalı. Terk etmek zorunda kaldıkları yerde yaşadıkları şiddetin etkileri ve hiç bilmedikleri bir yere gelme gibi etkenlerden kaynaklanan tedirginlik zamanla kısmen aşılabilmiş olsa da⁸ çevreyle ilişki kurma önündeki engellerden biri de dil olmuş. Ancak önceki bölümlerde değindiğimiz gibi bu engel, çevreyle ilişki kurabilecek ölçüde Türkçe öğrenme ile birlikte ortadan kalkmış. Ama buna karşın yukarıda aktardığımız anlatımlar açıkça gösteriyor ki, dil engeli ortadan kalksa bile aile, akraba, hemşeri, genel olarak da Kürtler dışındakilerle ilişki kurmama eğilimi büyük ölçüde devam ediyor. Bu eğilimin birden fazla nedeni olduğu belirtilebilir. Her şeyden önce zorunlu göçle gelenlerin kendilerini güven içinde hissetmelerini sağlayabilecek bir ortam oluşmuş değil. Politik ilgi ve aidiyetleri, BDP'ye ya da BDP tarafından düzenlenen etkinliklere gidip geliyor olmaları, güvenlik güçleriyle karşı karşıya kalma riskini yaratıyor. Evlerine polis gidip geliyor. Evden gözaltına alınanlar oluyor. Bu durumda, kendileriyle aynı koşullarda olanların dışında çevreyle ilişki kurmaktan çekiniyor, kuşkulu bakışlara maruz kalmaktansa hiç ilişki kurmamayı tercih ediyor olabilirler. Kaldı ki akraba, hemşeri veya genel olarak Kürtlerle ilişki içinde olmak güvenlik ve dayanışma duygusunu pekiştirici bir etken olarak değerlendirilebilir. Travmatik bir şekilde geldikleri, yabancıları oldukları ve istenmediklerini düşündükleri bir yerde yalnız olmadıklarını düşünmek güvenlik gereksinimi açısından önemli. Ni-

8 Kısmen diyoruz çünkü İstanbul'da da ev baskınları, gözaltına alınmalar devam ediyor.

tekim görüşmecilerimizin anlatımları, mahallede kendilerinden başka Kürtlerin varlığını güven verici bulduklarına işaret ediyordu. Gülazer'in ve Fadile'nin anlatımları güven, dayanışma ve aidiyet ihtiyacını açık bir şekilde yansıtıyor:

“Bu mahallede kendimi daha güçlü hissediyorum. Burayı seviyorum çünkü herkes tanıdık, akraba. Başka bir yere gitsen kendini tek başına hissedersin. Ama burada başına bir şey gelse en azından dersin şu var, bu var. Türklerle pek komşuluk etmiyoruz. Onlar da bize yanaşmıyor, karışmıyoruz birbirimize ama onlar da bize hor bakıyor.” (Gülazer)

“Burada çok Kürt var kendimi daha rahat, güvende hissediyorum.” (Fadile)

Yükselen milliyetçilikle birlikte Kürtlerle ilgili önyargıların çoğalması ve Kürt sorunu bağlamında yaşanan şiddet olaylarından genel olarak Kürtleri suçlu görme eğiliminin artmasının da içe kapanmada etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim aşağıda bir örneğini aktardığımız kimi anlatılarda gerginlik potansiyeli taşıyan karşılaşmalardan kaçınma eğilimi de göze çarpıyor.

“Mahallede pek komşuluk etmiyorum. Onların bakış açısından dolayı hep kaçındım ilişki kurmaktan. Önce iyi hoş beş sohbet ederlerdi, sonra en ufak bir şeyde hakaret ediyorlardı. Ben de artık istemedim.” (Hatice)

Zorunlu göçle gelenlerin, kendilerini güven içinde hissedemedikleri ve dilleri, politik tercihleri gibi nedenlerden dolayı dışlandıklarına ilişkin güçlü bir kanaate sahip oldukları, Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 araştırmasının bulgularında da var. Örneğin araştırma verilerine göre zorunlu göçle gelenlerin %76'sı siyasi tercihlerinden dolayı şu ya da bu düzeyde dışlan-

dıklarını düşünüyor.⁹ Yine benzer şekilde % 88'i ilk geldiklerinde dil farklılığı nedeniyle sosyal ilişki kurma güçlüğü yaşadığını belirtmiş.¹⁰ Geldikleri yerde insanların kendilerine dair önyargılar taşıdığı düşüncesiyle de ilişki kurmakta zorlandıkları dile getirenlerin oranı ise %82.¹¹ Bu oranların yüksekliği, dışlanma algısının, içe kapanmanın ve kendini güvensiz hissetmenin boyutları hakkında fikir veriyor. Dolayısıyla ilişki kurma eğiliminde dışlanma algısının göz ardı edilmemesi gerekir.

Tabii tüm bunlar, hiç ilişki kurulmadığı anlamına gelmiyor. Zira bazı görüşmelerde, başlangıçta kendilerine olumsuz bakan çevrenin tutum değiştirmesiyle, başka bir ifadeyle dışlanmanın son bulmasıyla içe kapanmanın da azaldığı ifade edildi. Bu deneyim genellikle “bizi tanıdıktan sonra iyi insanlar olduğumuzu anladılar” şeklinde ifade edildi. Yaşadıkları bütün olumsuzluklardan sonra “iyi insanlar” olduklarını gösterme yükü de onlara düşmüştü.

“Yani ilk başta bunlar bizi bir türlü kabullenemedi. Zaman içerisinde biz kendimizi sevdirdik. Aslında ödünü biz verdik. Biz kendimizi onlara zorla iyilik yaparak komşuluk ilişkilerini sıcak tutarak biz kendimizi kabullendirdik onlara. Uzun bir süre sonra gelişti.” (Kerime)

Yine de çevreyle zaman içinde ilişkilenmenin genelleştirilemeyeceğini belirtelim. Kadınlar açısından ağırlıklı eğilim, Kürtlerin bulunduğu ya da Kürtlerin çoğunlukta olduğu mekânlara çekilme yönünde.

Bu konuda önemli bir değişken de yaş. İleri yaştakiler ilişki

9 Bkz. Ek I. Tablo 25.

10 Bkz. Ek I. Tablo 26.

11 Bkz. Ek I. Tablo 27.

kurmada daha isteksiz. Odak grup toplantısında, 68 yaşındaki Aliye, yeni insanlarla ilişki kurmaya ilişkin görüşleri sorulduğunda, ortak dilin olmayışına işaret etmişti ve başka görüşmecilerin de kullandığı *yabancı* nitelemesini kullanmıştı:

“Yok istemiyorum. Yabancıyla konuşmayı istemiyorum. Hiç anlamadığım için başım ağrıyor. Bir kere komşuya, Kuran’a gitmiştim her kafadan bir ses çıkıyordu. Başıma ağrı girdi hiçbir şey anlamıyordum. Bir daha da gitmedim. İki tane Türk komşumuz var. Her kapıya çıktığımda ‘teyze nasılsın’ diyorlar. Benim bildiğim tek Türkçe kelime ‘iyi sen nasıl’. O kadar.” (Aliye)

Başak Kültür ve Sanat Vakfı 2010 araştırma bulguları, kentle ve çevreyle ilişki kurma deneyiminin cinsiyete göre farklılaşabileceğini ve bu durumun mekâna ilişkin güven algısında da fark yaratabileceğini düşündürüyor. Araştırmada, “ilk geldiğimizde çok zorlanmıştık ama artık bu şehirde yaşamaya alıştık” yargısına kadınlarla erkeklerin katılma düzeyleri farklılık gösteriyor. Erkeklerin %28’i “tamamen geçerli” yanıtını verirken bu oran kadınlarda belirgin bir şekilde yükseliyor ve %40’a çıkıyor.¹² Bu fark, kadınlarla erkeklerin kentle ve çevreyle ilişki kurma deneyimlerinin farklılığıyla ilişkilendirilebilir. Kadınlar yukarıda ifade edilen şekilde, sadece yakın çevreyle sınırlı, içe kapalı bir deneyim yaşarken ve dolaşısıyla gerginliklerden, travmatik karşılaşmalardan kaçınabilirken, çalışmak için yakın çevrenin dışına çıkmak, kendisini dışlanma ve önyargılı davranışlarla karşılaşma deneyimleri yaşayan erkeklerin kentle ilişkisi daha farklı ve muhtemelen daha zor olmalı.

12 Bkz. Ek I. Tablo 28.

Bu fark başka şekillerde de yansıyabiliyor. Örneğin şehirde yaşamaya alıştık yargısına kadınlara göre daha az katılan erkekler, bu yargıya yol açması muhtemel nedenlerden dolayı, kenti çocuklar için daha tehlikeli de buluyor. Başak Kültür ve Sanat Vakfı 2010 araştırmasında, “İstanbul’un çok tehlikeli bir şehir olduğunu düşünüyordum, yaşayınca öyle olmadığını gördüm” yargısına tamamen katılan kadınların oranı %20 iken erkeklerin sadece %6’sı böyle düşünüyor. Bu yargıyı hiç geçerli bulmayan kadınların oranı %50 iken erkeklerin oranı %72.¹³

Tekrar belirtmek gerekirse, kadınlarla erkekler arasındaki bu değerlendirme farkının, kadınların kenti daha az tehlikeli bulmasından ya da İstanbul’a daha fazla alışmalarından ziyade, erkeklere göre mahallelerinden daha az çıkmalarıyla, İstanbul’la daha az temas etmeleriyle kentin barındırabileceği tehlikelere ilişkin daha az fikir edinmiş olmalarıyla alakalı bir durum olarak yorumlamak mümkün görünüyor.

Kadınların, kentte erkeklerden farklı ve daha dar bir alanda, yakın çevreleri ile sınırlı bir yaşam sürmeleri, kente dair algılarını etkilemekle kalmıyor. Bu dar alanda, terk ettikleri yeri, özellikle sosyal, kültürel ve dilsel bağlamda yaşamaya devam ediyorlar ve bir ölçüde de yeniden üretebiliyorlar. Eğer kentin diğer yakasında cezaevinde olan bir akrabayı ziyaret gibi bir zorunluluk yoksa karşıya geçilmiyor bile. Dolayısıyla Sultanbeyli’de ya da Yeni Sahra’da, çoğunluğu akraba ve tanıdıklarının oturduğu, sadece Kürt komşularla ilişki kurulan mahallelerde yaşamak terk edilen yer ile gelinen yer arasında bir uzamda yaşamak anlamına geliyor.

13 Bkz. Ek I. Tablo 29.

*“İstemeseler bizi buradan kovarlar”
“İki yer arasında sıkıştığımı hissediyorum”*

“İstanbul’u hiç sevmiyorum, hiç ısınamadım. 20 senedir buradayım ama imkânım olsa bir saniye kalmam. Hiçbir şey istemiyorum buraya ait. Çocuklarım seviyor ama ben anlam veremiyorum. İstanbul’u yaşam yeri olarak görüyorsak yanılıyoruz. İstemeseler bizi buradan kovarlar. Yarın ne olacağı belli olmaz. Hâlâ bir tedirginlik var. Hiçbir zaman kurtulamadım, atlatamadım. Hem çok umutlarım var hem de tedirginliğim devam ediyor.” (Hatice)

“Hiç memnun değilim. Diyorum ki ne zaman sorunumuz çözülsün de ben memlekete gideyim. (...) Şimdi gidemiyoruz. Gitsek gene bizi rahat bırakmazlar. (Sosin)

“Gitmek istiyorum ama memlekette bir şeyim yok ki. Burada çalışıyorsun hep elektrik, su, faturaya gidiyor. Oğlum çalışmasa hiç gelir yok. Üniversitede okuyan bazen kendi harçlığını ya çıkarıyor, ya çıkarmıyor. Oğullarım uyumlular iyi anlaşıyoruz. Ama baba eksikliği çok var. Bazen geliyor bir ekmek parası yok. Bazen kimseyle hiç konuşmuyorum. İnsanın canı çok sıkılıyor.” (Kevok)

“Bir gün çalışmasanız aç kalırsınız burada. Ve yakınlık kurabileceğin bir çevren yok. Bir sorununu, bir sıkıntını anlatacağın, yardım isteyeceğin bir komşun bile yok. Ama Doğuda öyle değildi. Örneğin aç kaldığımız zaman komşumuzun, yakınımızın kapısını çalıp da bizim bir sorunumuz var, biz açız, bu hastalığımız var diyebiliyorduk. Ama burada o yok. Herkes kendine yaşıyor burada.” (Şahibe)

“Bir şansım olsaydı İstanbul’a gezmek amaçlı gelirdim yaşamak amaçlı değil. (...)İş imkânı dışında her şey Mardin’de var. Sevgisi desen, halkı desen, güzelliği desen. Nerden biliyim her dili var öğrenebilirsin, mesela orda Arapça öğrendim Ermeni arkadaşlarım vardı ayrımcılık olmazdı. İstanbul’da Ermeni, Alevisi, Kürdü, Türkü ayrımı çok. Milliyetçisi çok. Dışlayanı çok. Kendini rahat ifade edemezsin. Çok ayırım var. Kötülük var. Mesela Yeni Sahra’nın yarısı Kürttür ama Yeni Sahra Kürt sayılıyor. Kalkıp Kadıköy’den bahsettiğin zaman, Kadıköy milliyetçilerin hani böyle bölge ayrımcılığı var. Hep birbirine iyi bakmıyorlar. Ama Mardin öyle değil. Süryanisi de, Arabı da, Ermenisi de, Hristiyanı da bir birine dost bir birine arkadaş, ama burada kendi dilinle bir yerde konuştuğunda sana ters ters bakıyorlar. Öyle bir şansım olsaydı Mardin’i tercih ederdim, çünkü buranın insanları uzak, soğuk, ilgisiz, tuhaf şeyler.” (Mivan)

Yukarıda aktarılan anlatılar, mümkün olsa terk edilmek zorunda kalman yere geri dönme arzusunu yansıttıyor. Anlatılarda dönme arzusu yoğun bir şekilde yansıtılmış olsa da bu arzunun çoğunlukla pratiğe dökülemediğini belirtmeliyiz. Göç edenler geri dönmüyorlar, dönemiyorlar. Başak Kültür ve Sanat Vakfının 2010 araştırması, *Zorunlu Göçün Çocuk ve Gençler Üzerindeki Etkileri* araştırması kapsamında görüşülmüş olan hanelere yeniden ulaşılarak gerçekleştirilmişti. Aradan geçen zaman içinde aynı ailelere tekrar ulaşılmaya çalışılırken ortaya çıkan tablo bu açıdan çarpıcı. Çünkü Vakfın 2004 araştırması bağlamında görüşülen 500 haneden, 2010 yılı itibariyle geri dönenlerin sayısı 16 idi. Başka bir ifade ile geldikleri yere geri dönenlerin oranı sadece % 3.1’di (Başak Kültür ve Sanat Vakfı 2010: 19).

Öte yandan yukarıdaki anlatıların bütün görüşmecilerin ortak arzularını yansıtmadığı belirtilmeli. Aksine kalmak iste-

yenler de var. Dönmek isteyenlerin gerekçeleri, gelinen yerdeki güvensizlik, ait olmadığını düşünme, geçim sıkıntıları, dayanışma ağlarından yoksunluk şeklinde ifade edilmişti. Kalmak isteyenlerin gerekçeleri de tek değil. Örneğin Sadiye, “köyde tutuklu hayat” diyerek, bir kadın olarak İstanbul’da daha fazla hareket özgürlüğüne sahip olduğuna dikkat çekti.

“Buradaki hayatı daha çok seviyorum. Buradaki yaşam, insanlar daha kolay, bayanlar için daha kolay. Köydeki tutuklu hayat. Burada istediğim her yere gidip geliyorum. Çocuklar için de öyle. (...) Memlekete gitmeyi düşünmüyorum. Mesela senede bir insan gitmek ister. (Sadiye)

Tabii hareket serbestliğinin başta ekonomik olanaklar olmak üzere başka etkenlerle de ilişkili olduğunu göz ardı etmemek gerek. Nitekim Sadiye’nin ailesinin maddi durumu dönme arzusu belirten görüşmecilerden daha iyiydi. Yaşı gençti (32) ve İstanbul’a geldikten sonra evlenmişti. Ekonomik durumunun göreceli olarak iyi olması nedeniyle, diğer göç edenlerin karşılaştıkları barınma problemi gibi problemlerle de karşılaşmamıştı.

“Buraya ilk geldiğimizde apartmanda kaldık, iyiydi. Mahallemiz iyiydi, ilişkilerimiz vardı. Komşuluk ilişkilerimiz de iyiydi yani. Mahallemiz de iyiydi. Olumluydu. Böyle devam etti.” (Sadiye).

18 yaşındaki Şilan’ın kalma isteği de hem İstanbul’da büyümüş olmasıyla hem de eğitim, iyi koşullarda istihdam vaadi gibi kentin olanaklarından yararlanma ihtimalinin bulunmasıyla alakalandırılabilir;

“Burada büyüdüm, her şeyim burada. Tatil için memleket güzel ama burada yaşarım. Burayı bırakamam, (...) Oku-

lumu bitirmek istiyorum ve üniversite okumak istiyorum. Sonrasında işimi yapmak istiyorum. Öğretmen olmak istiyorum.” (Şilan)

İstanbul’da dünyaya gelenler ya da terk edilen yerde dünyaya gelmiş olsa da İstanbul’da büyüyenler açısından, köye dönme, köyde yaşama tahayyül edilebilir bir durum değil. Kadınların köyde iş yükünün ağır olduğuna dair kanaat de, gelinen yeri tercih etmede bir etken:

“İstanbul’u seviyorum, burada doğdum, burada büyüdüm hani her şeyi burada yaptığım için seviyorum. Köy hayatını, yaşam tarzını bilmiyorum, köyde yaşamadığım için bilmiyorum. (...) Orda doğup büyüyenler daha iyi bilir, yani yaşam tarzını daha iyi bilir. (...) Buradaki rahatlığın orda olmayacağına eminim. Çünkü oradaki yaşam tarzı daha farklı. Hani kadınlar daha çok çalışıyor orda köylerde. Hani istemedikleri şekilde çalışıyorlar. Tarlalarda olsun, başka şekilde olsun, ama bence buradaki yaşam tarzı oradakine göre daha farklı. Burası daha rahat gibime geliyor. Tabi köyde yaşamadığım için bilmiyorum ama duyduğum kadarıyla orda yaşam daha zor, daha farklı.” (Zozan)

Acı deneyimlerle terk edilmek zorunda kalınan yere yıllar sonra gerçekleştirilen ziyarette farklı bir ortamla karşılaşma da, geri dönmeyi güçleştiren etkenlerden:

“Gözümü açtığım bir yerdir. Onun için oranın benim için ayrı bir değeri var. Ama böyle bir gerçeklik var, biliyorum ki geçmişçi hiçbir zaman geri getiremem. Bir kere kırıldı bir şeyler, yerinden oynadı. O artık düzelmeyecek, eskisi gibi olmayacak. Bismil’e yedi sene sonra gitmiştim. Olaydan sonra. Sanırım dönmek artık biraz zor olur. O eski şeyi bu-

lamıyorsun. Eski tarzı bozulmuş. Burada kurduğum bir düzenim de aslında bir şekilde var. Burayı bırakıp bir daha oraya... Aslında ben İstanbul'u da benimsemiş değilim. Ama orda da yapamayacağımı biliyorum. İki yer arasında sıkıştığımı hissediyorum.” (Kerime)

İki yer arasında sıkıştığını hisseden Kerime'nin dönmek istemesinde üniversiteyi okuyor olmasının payı olabilir. Nitekim “zorunlu göç olmasaydı, yaşamın nasıl olurdu” sorusuna verdiği yanıtta eğitime vurgu yapıyor:

“Güneydoğu'da, Bismil'de kaç kişi dershaneye gidebiliyor, kaç kişi üniversite okuma imkânı bulabiliyor. Belki oradan İstanbul'a gelmem biraz zor olurdu, yani acı bir gerçek ki göçün bana tek olumlu sonucu aldığım eğitimidir diyebilirim.” (Kerime)

Tıpkı Şilan gibi Kerime'nin de geleceğe dair hedefleri var. Ailesinin zorlu koşullarından ötürü öncelikli hedefler, beklentiler aile için olsa da ikinci planda kendisi için de hedeflere sahip ve bunları gerçekleştirebilecek gücü kendisinde görüyor:

“Öncelikle kendimi güçlü hissediyorum. Kafamda olan da ne olursa olsun çocuk çalışmalarına ilgi duyduğum için en azından ekonomik olarak iyi bir yerlere geldikten sonra maddi ve manevi her zaman düşünüyorum işte çalışmalara destek sağlamayı istiyorum. Benim gelecekle ilgili planlarım öyle. Gelecekle ilgili ben kendimle ilgili çok fazla hayal kuramıyorum. Maalesef çünkü ailem hep benim için öncelikli sırada. Onların öncelikleri bittikten sonra belki bana sıra gelir. Bir de kendime ait bir evim olmasını isterim.” (Kerime)

“Sadece huzurlu bir dünya istiyorum, o kadar”

“Hayattan beklentilerim? Bu soruyu sormasan daha iyi olur. Hiçbir şey. Çocuklarım biraz daha ahlâklı, temiz olsunlar. Onları biraz daha iyi yetiştirebilmek. Yoksa başka bir şey yok. (...) Çocuklarımız için aslında her yer zor. İstanbul biraz daha zor. Hiçbir yerde aslında güvende değiller.” (Metiye)

“Ne istediğimi bilmiyorum. Ne bileyim. Bir an önce sorunlar bitsin istiyorum. Eve geliyorum sorun var kafam karma-karışık oluyor. Yani evle ilgili, devletle ilgili olsun. Beni çok yoruyor. Ne olacaksa olsun. Korkuyorum ya başımıza bir şey gelirse, çocuklar var ne olacak diyorum. Korkularım var (...) biraz siyasi şeylerden korkuyorum.” (Gülazer)

“Buradan hiç memnun değiliz. Köyümüz olsa hemen gideriz. Bu toprağın üstünde olmak istemiyorum. Herkes kendi toprağını ister. Gideriz tarlalarımızı süreriz, geçimimizi sağlarız, tekrar alışırsız. Para pul istemiyorum sadece huzurlu bir dünya istiyorum o kadar.” (Sosin)

“Geleceğe ilişkin ne düşünüyorum, aslında geleceğe ilişkin bir şey düşünmüyorum. Çünkü geleceğe umutla bakamıyorum.” (Suna)

Yapılan mülakatların burada bir kısmına yer verilen büyük çoğunluğunda, göç edilen yer olan İstanbul ve gelecekle ilgili son derece güvensiz bir ruh halinin dışı vurumu olarak nitelenebilecek ifadeler yer alıyor. Bu anlatımlarla kayıpların, şiddetin, travmanın eşlik ettiği bir zorunlu göçle İstanbul’a

gelen kadınların çoğunun, burada da kendilerini güvende hissetmedikleri bir kez daha ortaya çıkıyor. Geleceğe dair beklentiler ile ilgili ifadelerde genel olarak “güven”, “huzur” gibi kavramların ön plana çıkması bu bağlamda dikkate değer. Belirsizlik, dışlanma, geçmişte yaşanan şiddet dolayısıyla gidilecek yerin de bulunmadığı düşüncesi, güvensizliği derinleştirici etkenler. Geline yerde kalmama isteği var ama buna karşın çoğu zaman dönülecek bir yer de yok. Güvensiz ruh halinde arkası kesilmeyen gözaltıların, tutukluların, gelinen yerde de güvende olmadıklarını hissetmenin payı büyük.

Çocuklarla ilgili kaygıların da altı çizilmeli. Bilmedikleri, dinamiklerine hâkim olmadıkları İstanbul gibi devasa bir şehirde çocuklarını nasıl bir geleceğin beklediğini tahayyül edemeyen aileler açısından, terk ettikleri yeri daha güvenli bulanlar bile var. Özellikle aile üyelerinin bir kısmının güvenlik güçlerinin baskısı nedeniyle yaşadıkları yerde barınamayıp İstanbul’a geldikleri ama ailenin bazı üyelerinin terk edilen yerde yaşamaya devam ettiği durumlarda, çocuklar, terk edilen yerdeki aile üyelerinin yanına gönderilebiliyor. Bunda hem İstanbul’da yaşamamanın maddi külfetleri etkili, hem de çocukları sokak çeteleri, madde bağımlılığı gibi risklere karşı koruma gayreti. Çocuklarının bir kısmının terk ettiği yerdeki akrabalarının yanına gönderenlerden birisi de Şahibe’ydi:

“Çocuklarımdan ikisi Mardin’de, biri benim yanımda. Dedim ya İstanbul’a ilk geldiğimizde hayat şartları bizi yıpratmıştı. Bu yüzden ben o ara şöyle bir şey düşündüm. Çocuklarımdan kavganın içinde büyümektense orada kalmaları daha iyi. (...) Şimdi de şartlar böyle gerektirdi. Bu sene gittim altı ay kadar kaldım. Babaannelerinin yanında kalıyor-

lar. Kendi evlerinde kalıyorlar, orada okuyorlar. ... Oranın şartları onlar için daha iyi oldu, ona inanıyorum.” (Şahibe)

Yukarıda, İstanbul’da kalmak isteyenlerin geleceğe ilişkin kişisel beklentilerine değinildi. Bu tür birkaç istisna dışında aslında, görüşmecilerin gelecek ile ilgili hayallerinin, beklentilerinin genellikle kişisel değil, aile, çocuklar, tutuklu akrabalar üzerinden tanımlandığı belirtilebilir. İstisnalar dışında genç, okuyan kadınların bile hayalleri kendileri ile ilgili olmayabiliyor. Ailelerin hayatta kalma stratejilerinde birliktelik, birlikte çalışma önemli bir yer tutuyor, geleceğe dair hayaller de doğal olarak birliktelik üzerinden kuruluyor:

“Hayatla ilgili pek bir beklentim yok çünkü ilk olarak abimin cezaevinden çıkmasını bekliyorum, ondan sonra aile düzene girecek. Okuluma devam etmeyi düşünüyorum. (...) Babasızlığa alıştım ama abim olmayınca hiçbir şey olmuyor. Şu an sadece onun çıkmasını bekliyorum.” (Fadile)

Kaygı genel eğilim ama umut da yok değil.

“Aslında sadece ben değil bütün gençlerin hayata karşı kaygıları var. Sadece gençlerin değil büyük insanların bile kaygıları mutlaka vardır. Açıkçası benim de kaygılarım çok fazla var. Üniversite için çalışıyoruz, didiniyoruz, gecemizi gündüzümüze katıyoruz ama bunun bile garantisi yok. Üniversite okuyacaksın ama ekonomi, ama onun da garantisi yok. İşsiz de yine kalabilirsin. Zaten ben bu ülkeden çok da fazla bir şey beklemiyorum. Çünkü ülkenin durumu içler acısı zaten.” (Fatma)

Nitekim yukarıdaki ifadelerin sahibi Fatma yine üniversiteye gitmek istediğinden, Diyarbakır’da okumak istediğinden,

okurken gezmeyi istediğinden bahsediyor. Mesleğini oralarda yapmak istediğini söylüyor.

İstanbul'da dünyaya gelen ve politikaya ilgi duymayan Zozan'ın da gelecekle ilgili planları var ve İstanbul'da kalmak istiyor:

“(…) güzel bir iş yeri, bir pastane açabilmek istiyorum.”
(Zozan)

Kalmak ya da geri dönmeyi istemek, birden fazla etkene bağlı olabiliyor: Kentin sunduğu imkânlarla erişme olanağının ya da en azından erişme ihtimalinin bulunması, İstanbul'da dünyaya gelmiş olma ve ailenin terk ettiği yeri tanımama, eğitim olanaklarından yararlanabilme, maddi olanaklardan yararlanabilme ve bütün bunlarla ilişkili olarak, yaş durumu. Sonuç olarak anne babalar dönmek isterken, çocuklar kalmak isteyebiliyorlar:

“Babam da Cizre'ye gitti, arsa almışlardı ev yapıyor şu an orda. Buradan gitmeyi düşünüyorlar. Burayı hiç benimseyemediler, istemiyorlar burayı. Annem geldiği zamandan beri burayı hiç sevmedi, hep geri dönmek istedi. Ben burayı seviyorum.” (Atiye)

SONUÇ

Bu araştırmanın bulguları, zorunlu göç olgusunun sadece bir “yer değiştirme” ile sınırlı olmadığına, uzun yıllardır yaşanan mekânların yok edilmesinin ardından istem dışı bir mekânda yaşamı yeniden kurmanın ne denli zorlu bir süreç olduğuna işaret ediyor. Öte yandan, Kürt köylülerin maddi ve manevi varlıklarının çoğunu geride bırakarak, hazırlıksız bir biçimde akın ettikleri kentlerin de onları karşılamaya hazır ve istekli olduğunu söylemek mümkün değil. Bu göç, her ne kadar bir ülkeden diğerine, yani ülke dışı bir sürgün olmasa, aynı ülkenin içinde “yerinden edilme” olarak kodlansa da, bu göçle birlikte Kürt köylüler doğup büyüdüğü, kuşaklardır yaşadıkları doğal ortamdan ve tüm yasaklara rağmen kendi kültürlerini yaşayabildikleri bir coğrafyadan sökülerek, başta dil sorunu olmak üzere kendilerine oldukça “yabancı” bir toplumsal ilişki yumağı ile başetmek zorunda bırakılmıştır. Özellikle, dağ köylerinden göçen kadınların, göç öncesi karşılaştığı az sayıda “Türk”ün daha çok güvenlik güçlerinden oluşması, bu jandarma ve askerlerin aynı zamanda evlerini ve köylerini yakanlar olduğunu unutmamak gerekir. Öte yandan, Kürtlerin göç ettiği Batı kentlerinin sakinlerinin belleğindeki “Kürt” algısı da ya “terör”le ilişkilendirilmekte ya da Kürtlerin kentlerde yapmak durumunda kaldığı kayıtdışı işlerle

bağlantılı olarak kriminalize edilmiş bir Kürt kimliğine teka-bül etmektedir.¹ Bu iki algının eşit koşullarda karşılaşmadığı ise aşikâr. Kürtler açısından bu karşılaşma, barınacak yer ya da yaşamlarını sürdürebilecekleri işler aradıkları ve aynı zamanda dillerinin hükümsüzleştiği, alışageldikleri sosyal, kültürel, duygusal ve politik çevrenin dışına düştükleri anlardır.

Üstelik bu zorlu süreçte, devletin, köylerinden zorla çıkardığı Kürt köylülerine yeni geldikleri mekânlarda yaşam koşullarını asgari ölçülerde de olsa kolaylaştıracak olanağı sunmadığını, geçmişte Kürtlere uygulanan iskân politikalarında var olan yer gösterme, tarla tahsisi gibi uygulamaların hiçbirinin bu göçte yaşanmadığını hatırlamak gerekir.

15 yılı aşkın bir süredir kentlerde yaşayan Kürtler çok çeşitli deneyimler yaşadı. Yaşanan deneyimler ortak yönler taşımakla birlikte farklılıklar da içeriyor. Göç edildiğindeki yaş dönemi, aile içinde kaçınıcı çocuk olduğuna, evli ya da bekâr olmaya kadar deneyimi farklılaştıran çeşitli etkenler var. Cinsiyet ise bu etkenler arasında en önemlilerinden ve aynı zamanda diğer etkenleri kesen bir nitelik taşıyor. Kadınlar ve kız çocukları zorunlu göçü bir yandan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden dolayı erkeklerden farklı bir şekilde yaşarken öte yandan kadınların deneyimleri de kendi aralarında yaşa, evli ya da bekar olmaya, çalışma veya eğitime göre çeşitleniyor. Genç kızlar ve kadınların yaşadıkları, kız çocuklarının ve annelerin hikâyeleri, küçük kızların ve ablalarının yaşam deneyimleri birbirinden farklılaşabiliyor. Kız çocuklarının ve kadınların yaşamı, kente tutunabilme sürecinin tarihi akışı ve dinamiği içinde, özellikle toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında yitirdikleri ile kazandıklarının kırılğan bir biçimde iç içe

1 Örneğin bkz. İzmir’de orta sınıfın Kürt algısı üzerine Saraçoğlu, 2011.

geçtiği, benzer ya da farklı biçimlerde sürekli olarak yeniden kurulan hikâyelerle dolu.

Kentin Dışlayıcılığı İle Başa Çıkma: “Ara Mekân” Olarak Birlikte Yaşanan Mahalleler

1950’lerden bu yana köylerden kentlere göç edenlerin akra-balarının, hemşerilerinin, tanıdıklarının bulunduğu yerlere eklemelenmeleri hemen bütün göç çalışmalarında saptanan bir olgu (Peker, 1999). Zorunlu göçle gelenlerin de benzer bir yolu izleyerek aynı mahallelerde birlikte yaşamayı seçmeleri, kentin toplumsal ilişkiler, dil, kültür, çalışma ve iş koşulları bağlamında dışlayıcılığı ile baş etme yöntemleri arasında öne çıkıyor. Böylelikle, “yabancı” bir kentte, köyleri ile kent arasında bir “ara mekân” yaratılmış oluyor. Bu “ara mekân”ı özellikle kadınlar için önemini ve yarattığı “güven” ortamını araştırma bulgularında görüyoruz. Çalışma nedeniyle mahallelerin dışına çıkmak durumunda kalan erkekler, gündelik yaşamlarının neredeyse tümünü mahallede geçiren kadınlara göre kenti daha güvenilmez buluyor. Kürtlerin çoğunlukta olduğu ve siyasi parti şubelerinin ya da bu şubelere bağlı komisyonların bulunduğu mahalle, kentin içinde polis baskınları dışında görece korunaklı bir alan oluşturuyor. Bir anlamda, Kürtlerin sosyal, kültürel, dilsel açıdan kendi mekânlarını yaratarak kente tutunmaya çalıştıkları belirtilebilir. Bu “ara mekân” bir yandan bir güven alanı oluştururken, diğer yandan bizatihi mekânın özelliklerinden dolayı, kadınlar açısından aile içindeki denetimin kısmen mahalle içinde de devam etmesi gibi başka bir anlamı da içeriyor.

Bu “ara mekân”, bir yanıyla kentin belirli alanlarında sıkışmışlığa işaret ederken, diğer yandan farklı kanallardan kente

“taşan” ve kent ile çift taraflı dinamik bir etkileşim içine giren bir duruma tekabül ediyor. Kente “taşma” biçimi, mahallenin kendisinin kentte oluşturduğu varoluş tarzıyla birlikte, bazen kayıtlı bazen kayıtdışı işlerde çalışarak, üniversiteye giderek, 8 Mart ve Nevroz kutlamalarının yapıldığı kent meydanlarını kendi giysileri, dilleri ve sloganlarıyla doldurarak oluyor.

Sürekli Göç ve Zincirleme Kayıplar

Birçok aile için köyden İstanbul’a göç tek aşamada gerçekleşmiyor. Cezaevinde olan bir aile ferдинin peşinden ya da geçim derdinden bir kentten diğerine neredeyse bir “sürekli göç” hali yaşanıyor. Bu “sürekli göç” durumu ailelerin parçalanmasına yol açıyor; göç travmasının kendisine bir de bir yerden diğerine göçerken sevdiklerini geride bırakmanın hüznü ekleniyor. Kayıpların zincirleme olarak birbirine eklenmesi ve bir önceki kayıplara yas tutma sürecini tamamlayamadan yeni kayıplarla karşılaşılması, yas tutmayı içinden çıkılmaz bir hale sürüklüyor; yas sürecinin bir türlü tamamlanamamasına, süregelen bir hal almasına yol açıyor.

Bir Sığınak Olarak Aile

Kentin göçle gelen Kürtler için öngörülemezliklerle dolu olması nedeniyle, zaman zaman mekânsal olarak ayrı düşülse de, maddi ve manevi açıdan en güvenilir ve sürekli birlikteliğin yaşanabildiği yapı, aile gibi görünüyor; bu durum da aile fertlerinin bir birbirine daha çok kenetlenmesine yol açıyor. Ailenin gelinen yerde ayakta kalabilmesinde önemli bir rol oynayan aile dayanışmasının, kız çocukları ve genç kadınlar açısından, erkek kardeşler için kendi eğitimlerinden feragat

etmek gibi bir yönü daha var. Burada bir yandan karşı karşıya kalınan zorluklarla hep beraber baş etmeye çalışırken, aile içinde cinsiyete dayalı rol dağılımı ve iş bölümü, gerek eğitim gerekse çalışma konusunda en çok fedakârlığın kız çocuklarının ve genç kadınların payına düşmesine yol açıyor.

Kadınlar, özellikle göçün ardından ilk zamanlarda çevreyi tanımama, Türkçe bilmeme gibi nedenlerden dolayı eve kapanma süreci yaşıyor. Kadınlar açısından kapanmanın son bulması çoğunlukla iki kanaldan gerçekleşiyor. Çalışmaya başlama ve siyasi parti ile ilişki kurma. Çoğunlukla bu ikisi bir arada oluyor. Kadınların çalışma ve/veya parti ile ilişki kurmalarının sağladığı hareket serbestliğinin, aileden bağımsız bir bireyselleşmeden ziyade, aile içi ilişkileri kendi lehlerine dönüştürmeye hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Kız çocukları ve genç kadınlar açısından evden çıkma kanallarına çalışma ve siyasi partinin yanı sıra eğitim de ekleniyor. Özellikle üniversite, ailenin, yakın çevrenin ve mahallenin ötesine geçmenin en somut aracı. Öte yandan okullar ve özellikle mahalle dışındaki işyerleri “ara mekân”ın dışında bilinmezlerin arttığı yerler. Bu yerlerde ayakta kalmanın verdiği özgüven ile yine aynı mekânlarda karşılaşılan aşağılayıcı tutumlar, sömürü ve zorlu koşullar altında ezilme iç içe geçiyor.

Ailenin bir sığınak olamadığı durumlar da var tabii. Devamlı göç halinden, ebeveynlerinin cezaevine girip çıkmasından, polis baskınlarından anne ve/veya babasını sorumlu tutan ve onlardan kaçmaya, kopmaya çalışan çocuklar, sayıca çok olmasalar da, varlar. Göç nedeniyle bir dağılıp bir toparlanan ailelerde ayrı ayrı yaşanmışlıklar, aile fertlerinin birbirini anlamamasına, çatışmalara da yol açabiliyor. Anne ve babayı, kardeşleri bıraktığı gibi bulamamanın çelişkileri yaşanıyor. Büyükler için de, çocuklar için de bu karşılaşmalar baş edile-

mez durumlar olarak deneyimlenebiliyor. Hem yaşanmışlıklar hem konuşulan dilin farklılaşması anlamında “aynı dili” konuşamamanın yarattığı iletişimsizliği aşmak güçleşiyor.

Eğitim Önemseniıyor

Kız çocukları ve genç kadınlar eğitimi olmayı önemsiyor ve istiyor. Okudukları okullarda gördükleri muamele dışlanmaya ya da Kürtçeyi günlük yaşamdan çıkarmaya yol açsa da bu durumun sonucu olarak Kürt kimliğinden vazgeçilmiyor. Tabii ki, okullardaki dışlayıcı tutumun Kürt çocukları üzerinde ne denli içsel sorunlara yol açtığını anlayabilmek kolay değil. Bu durumla baş edebilmek için okulda Kürtleri aşağılayan öğretmenin söylediklerinin duymazlıktan gelinmesi gibi savunma mekanizmaları geliştirilebiliyor.

Okumak, genç kadınlar için aile içinde görece olarak daha rahat hareket etmenin bir aracı. Genç kadınlar açısından hem okumak hem de çalışmak, kendi hayatları üzerinde söz hakkı kazanmak anlamına geliyor. Aynı zamanda içinde bulunulan yaşam koşullarını iyileştirmenin yolu da okumaktan geçiyor.

Göçmen Kadın Emeği

Kentlere zorla göç ettirilen Kürtler, Erdem Yörük’ün (2009) anlatımıyla, “...pazarlık gücünden yoksun, her işte çalışmaya hazır, mülksüzleşmiş işçi”ler olarak kentin en alttaki emekçilerini oluşturuyorlar. Bu nedenle, kentteki çalışma ve yaşam koşulları ailenin, ancak birden fazla ferdi çalıştığı zaman maddi olarak ayakta durabilmesine imkân tanıyor. Göçten sonraki ilk zamanlarda büyük çocuklar ailenin geçimine

katkıda bulunmak için okullarını terk edip çalışmaya başlıyor. Ailenin en büyük çocuğu göç sonrası kentte bulunabilen her işte çalışıp büyüklerinin ve kardeşlerinin geçimine katkıda bulunmaya çalışırken, onun gösterdiği fedakârlık sayesinde küçük kardeşler daha fazla okuma olanağı bulabiliyor. Kız çocuklarının ve genç kadınların evin temel geçindireni haline gelmeleri istisnai bir durum değil. Genellikle yakın çevrede, Kürtlerin, hemşerilerinin sahibi olduğu ya da işçi olarak Kürtlerin çalıştığı işyerlerinde çalışıyorlar. Bu daha çok tekstil atölyeleri oluyor. Çalışmak için yakın çevre dışına çıkıldığında kentin dışlayıcı yüzüyle karşılaşma sıklıkla yaşanıyor. Yakın çevrede çalışma ise evde ve mahalledeki denetimin işyerinde de devam etmesi anlamına gelebiliyor.

Burada, göçü, gelenlerin, zamanla kente entegre olmalarıyla aşılacak geçici bir sorun olarak görme yaklaşımının gerçekçi olmadığını altını çizmemiz gerekir. Çünkü her şeyden önce kenti, toplumsal ve iktisadi açıdan “modern”, “hukuka dayalı” ve “rasyonel” ilişkilerin yaşandığı bir yapı olarak tarif eden ve göç eden köylülerin bu ilişkilere uyum sağlaması için gerekli dönüşümü yapmalarını bekleyen yaklaşımların tarif ettiği türden bir kent aslında mevcut değil. Kent, neoliberal dönüşümün de etkisi ile güvencesiz çalışma biçiminin, kayıtdışı ekonominin gittikçe daha çok hâkim olduğu bir alan. Kayıtlı büyük işletmeler ve kamu kurumları da dahil olmak üzere her üretim alanında emekçilerin, düşük ücretle, sağlıksız ve güvencesiz koşullarda çalıştırıldığı bir yapı mevcut. Batı kentlerinde yaşayanların genel algısının tersine, ekonomiyi kayıtdışılaştıran zorunlu göçle gelen Kürtler, Romanlar veya yurtdışından çalışmaya gelenler değil. Kayıtdışılaştırma ekonomiyi “esnekleştirmeye”, yani emekçiler açısından güvencesizleştirme ve düşük ücrete dönüştürme yönünde politikalar üreten hükümetler ve yasal ya da yasal olmayan uygulamalarıy-

la sermayenin kendisi. “Pazarlık gücü” olmayanların entegre olmak zorunda kaldıkları kent ekonomisi böyle bir yapı. Bu bağlamda sermaye, hem kadınlık durumunu hem etnik kimliği kendi lehine kullanıyor. Örneğin, tekstilde çalışan Kürt kadınların anlatılarında gördüğümüz gibi kayıtlı/yasal temelde çalışan işletmelerde de varolan bir pratik bu. Yasal olarak işçinin sigortasını yapıp, bu formel ilişkinin karşılığı olan asgari ücreti dahi ödemeyen işletmelerle karşı karşıyayız.

Tüm bu güçlüklerle, çalışma koşullarının bütün zorluklarına ve ücretlerin düşüklüğüne rağmen kadınlar çalışmaktan yükünmüyor; para kazanabildikleri işlerde çalışmayı istiyor. Çocuklarının gereksinimlerini karşılamanın, kocalarını ya da çocuklarını cezaevinde ziyarete gidebilmenin yolu para kazanmaktan geçiyor. Çalışmayla elde edilen gelirin aile içinde bir anlamı ve karşılığı var. Örneğin kız çocukları ve genç kadınlar kendi hayatları üzerinde ve aile içi ilişkilerde daha fazla söz hakkı elde ediyor. Kadınlar da kendilerini eşlerine karşı daha güçlü hissediyor.

Bir Sosyalleşme ve Güçlenme Kanalı Olarak Parti

Eğitim ve çalışmanın yanı sıra kadınlar açısından sosyalleşme ve güçlenme kanallarından birisi de siyasi parti ile ilişki kurma. Parti, bir aidiyet hissi veriyor, geçmişle zamansal bir süreklilik sağlıyor. Parti ortamı her şeyden önce kadınlar için dilsel, kültürel açıdan kendilerini ait hissedebildikleri, dışlanmadan yer alabildikleri bir alan. Partide kendilerini çok daha rahat ifade edebiliyorlar. Bir yönüyle aile, akraba, mahalle ilişkilerinin bir uzantısı gibi. Zaten çoğunlukla aile üyeleriyle, mahalleden komşularıyla birlikte gidiyorlar. Ama parti içindeki ilişkiler, aile içi ya da mahalledeki ilişkilerden daha

farklı. Siyasi partinin cinsiyet eşitlikçi yaklaşımının ve politikalarının doğrudan ve dolaylı yollardan kadınları güçlendirici etkisi var. Bu durum, kısmen aile içi ilişkilere de etkide bulunuyor. Kadınların parti ile ilişki kurmalarının Kürt olarak kentte karşılaştıkları dışlanma ile baş etmeye çalışmalarında önemli bir katkısı var. Ancak çalışan Kürt kadınlarının, emek alanında maruz kaldığı sömürü ve ezilme biçimleri karşısında bu türden bir güçlendirici etkiden söz etmek mümkün değil. Parti politikalarında cinsiyet eşitliği ve Kürtlerin kolektif hakları konusunda sahip olunana benzer bir tutumun emek alanında da sergilendiğini söylemenin güç olduğunu düşünüyoruz. Parti, etnisite, toplumsal cinsiyet ve sınıf üçlemesi içinde ilk ikisi konusunda kadınlar için önemli bir destek. Her ne kadar bu üçlünün birbiriyle etkileşimini göz ardı etmek doğru olmasa da sınıfsal konum nedeniyle karşılaşılan sorunlarla baş etmede parti etkili görülüyor.

Geri Dönmek

Zorunlu göçle gelen kadınlar ister dönmeyi düşünüyor olsunlar ister İstanbul'da kalsınlar, kendileri, çocukları ve aileleri ile ilgili ciddi gelecek kaygısı, arada kalmışlık ve güvensizlik duygusu yaşıyorlar. Bu kaygıların giderilmesinin bir zaman ya da “kente entegrasyon” meselesi olmadığıнын altı çizilmeli. Yaşanan ruh halinde süregelen dışlanmanın, okulda işyerinde sokakta karşılaşılan ayrımcılığın, kriminalize edilmenin, polis baskınlarıyla, tutuklamalarla devam eden şiddetin etkisi belirleyici. Tüm bunların zaman içinde kendiliğinden ya da çeşitli entegrasyon politikalarıyla ortadan kalkmasını beklemek gerçekçi değil. Kürt kadınlarının yaşadığı şiddetin, dışlanmanın, sömürünün devam ettiği koşullarda kaygıların ve güvensizliğin son bulması mümkün görünmüyor.

Bu çalışmanın işaret ettiği gibi, Kürt olmanın, kadın olmanın, işçi olmanın, öğrenci olmanın, muhalif olmanın, kriminalize edilen bir kimliğe sahip olmanın yol açtığı çoklu baskı biçimleri iç içe yaşıyor. Bu baskılara karşı mücadele ve güçlenme de aile içinde kadın olmaktan kaynaklanan ayrımcılık pratiklerine ve kentte Kürt olmaktan kaynaklanan aşağılanma, ayrımcılık ve dışlanma pratiklerine karşı durmayı içeriyor.

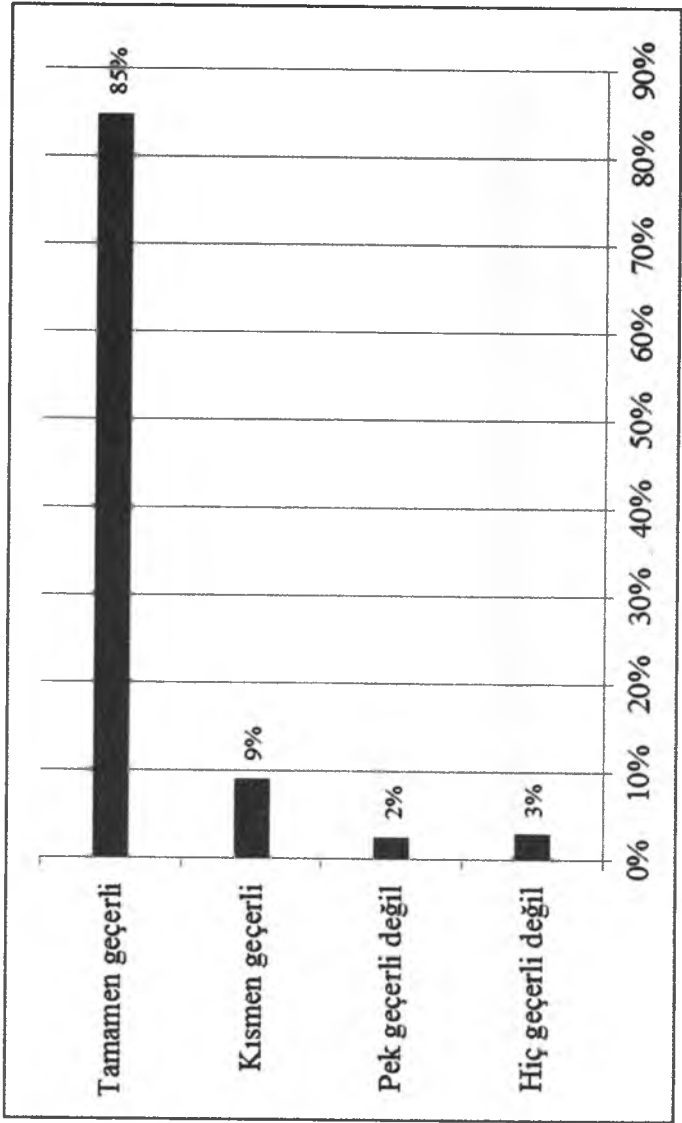
Küçük yaşta anne-baba ve kardeşlerden ayrı düşme, annesizliğe en çok ihtiyaç duyulduğu bir dönemde büyüklerin yanında olmaması, uzun aralardan sonra aile bir araya geldiğinde tekrar aynı dili tutturamama, çocuk yaşta hiç beklenmedik anda okulu bırakıp ailenin geçimini sağlamak için çalışmaya başlama, erkek kardeşler, ağabeyler için eğitiminden feragat etme, evlenip eve kapatılma, çocuk sahibi olma, çocuklarıyla aynı dili konuşamama, kültürel ve politik aidiyet hissini partide yaşama, ailenin baskısına karşı durma, şiddet görme, aile içindeki ataerkil baskı ile politik baskının iç içe geçmesi, tutuklanma, liseye üniversiteye gitme, ne iş olursa çalışma, işyerinde aşağılanma ve tacize uğrama, boşanma, çocuklarıyla yeni bir hayat kurma... Bütün bunlar ve daha fazlası bir Kürt kadının yaşamına sığabiliyor. Her an beklenmedik bir darbe yaşamın seyrini değiştirebiliyor. Neyin öngörülebilir neyin olağanüstü olduğu birbirine karışıyor.

Belki de son söz olarak, bu “olağanüstü” koşullarda yaşayan kadınların hayatı yeniden örme güçleri vurgulanmalı. Araştırma boyunca dinlediğimiz travma hikayeleri kadar, bu güce de dikkatinizi çekmek isteriz.

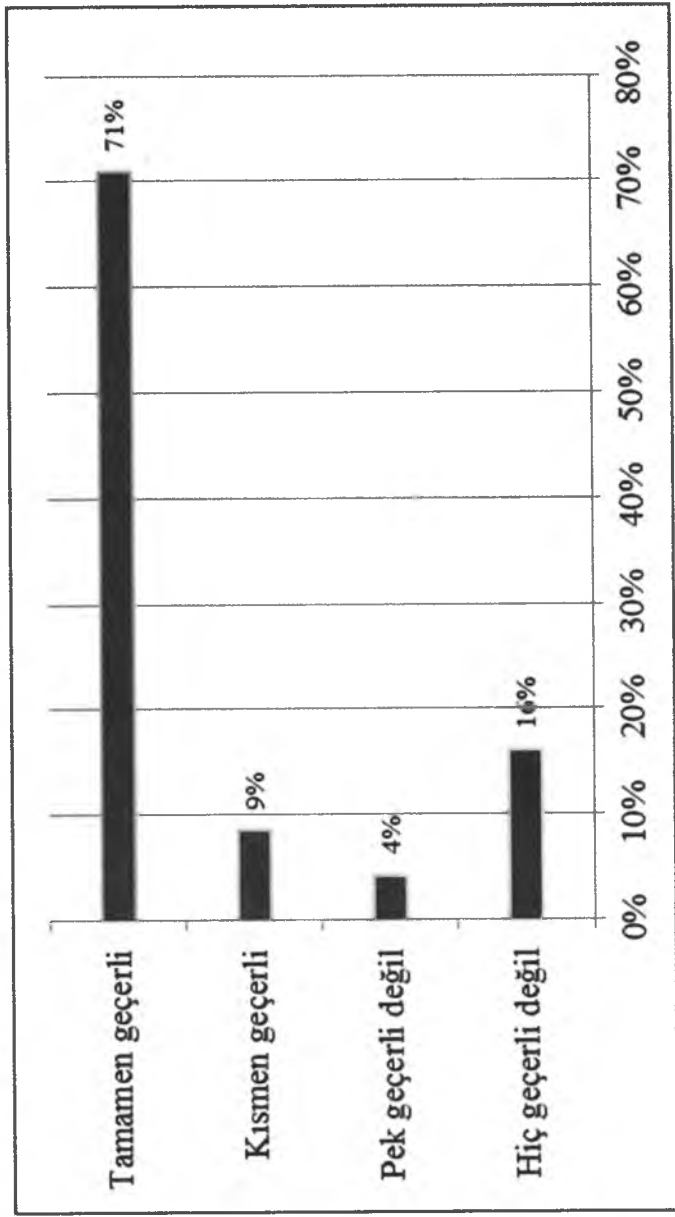
EK I

TABLolar

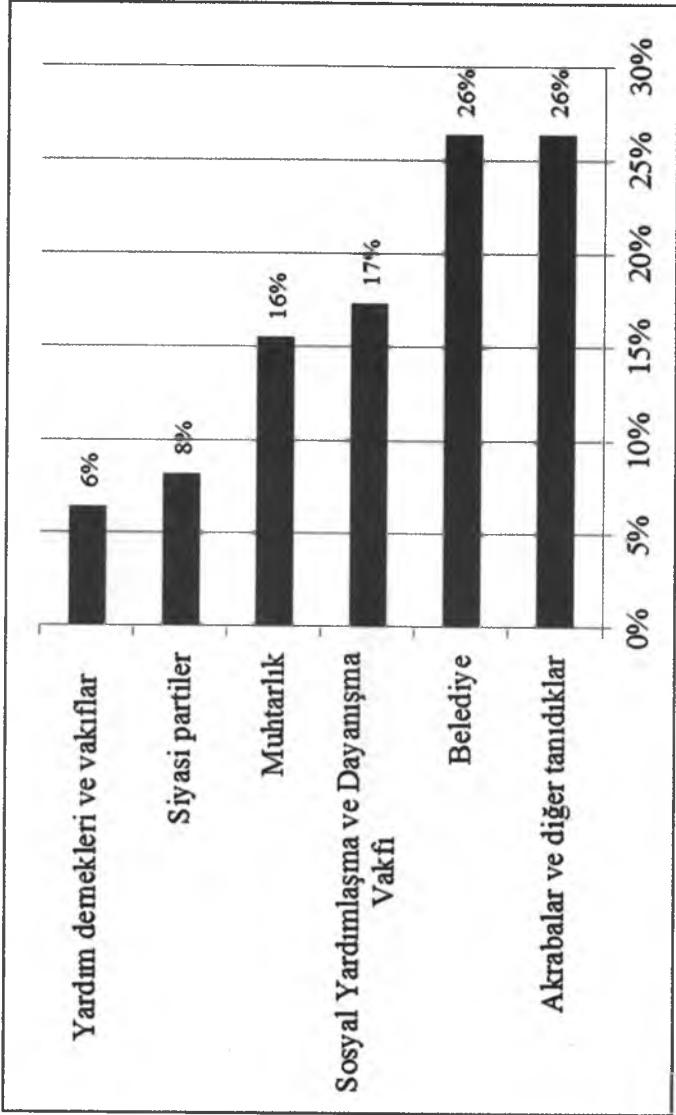
Tablo 1. "Göç Sonrası Ekonomik Problemler Yaşadık"

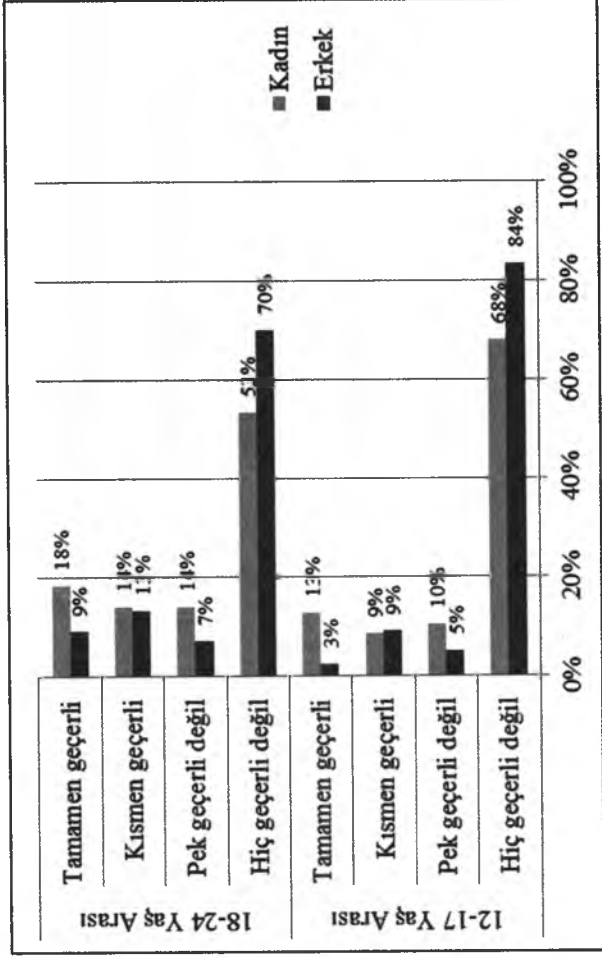
Tablo 2. "Göç Sonrası Ev Bulma Sorunu Yaşadık"

Tablo 3. Göç Sonrası Kişi Ve Kurumlardan Alınan Destek

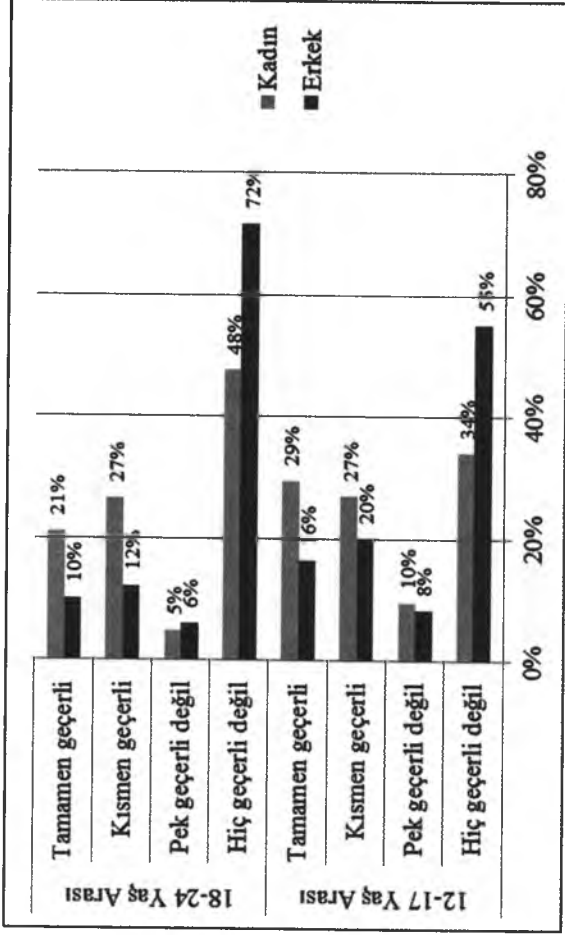
Tablo 4. "Ailenin Kız Ve Erkek Çocuklara Farklı Davrandığını Düşünüyorum"

12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı:121; kız çocuk sayısı: 125

18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı:97; kadın sayısı: 163

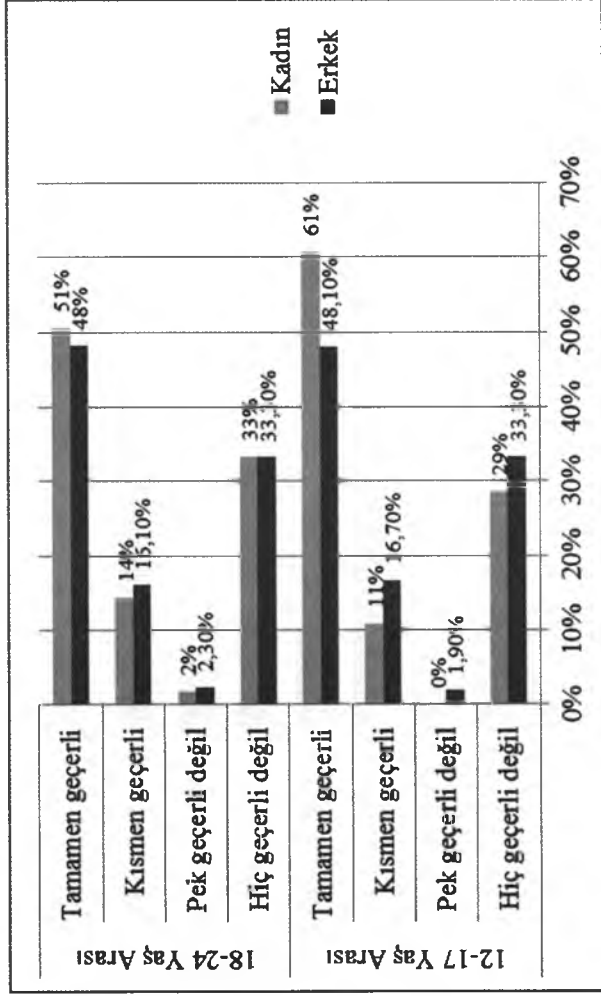
Tablo 5. “Yaşıtlarımın Yapabildiği Ancak Ailem İzin Vermediği İçin Benim Yapamadığım Gezmeye Çıkmak Gibi) Bazı Şeyler Var”

12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı: 134; kız çocuk sayısı: 126

18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı: 99; kadın sayısı: 66

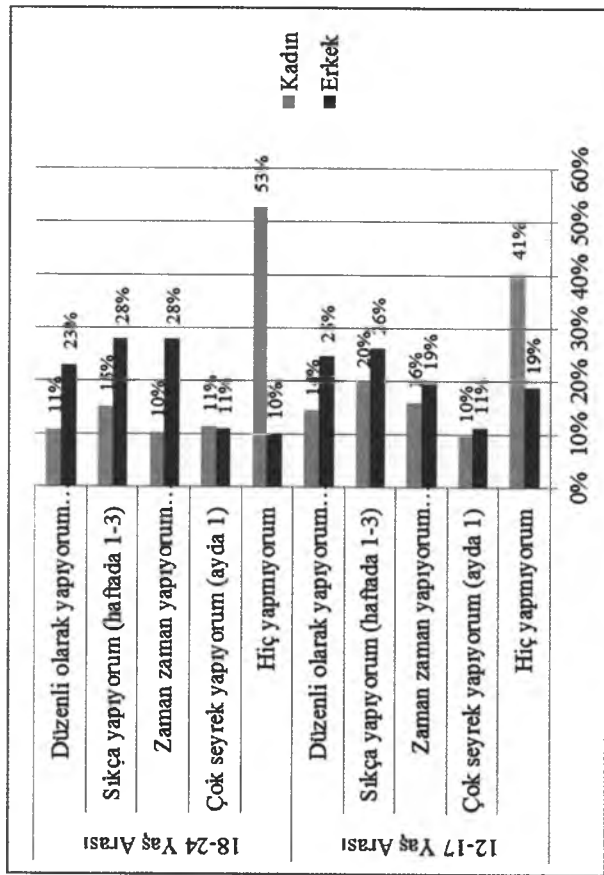
Tablo 6. “Çalıştığım İşyerinde Hemşerilerim Var”

12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı: 54; kız çocuk sayısı: 28

18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı: 87; kadın sayısı: 111

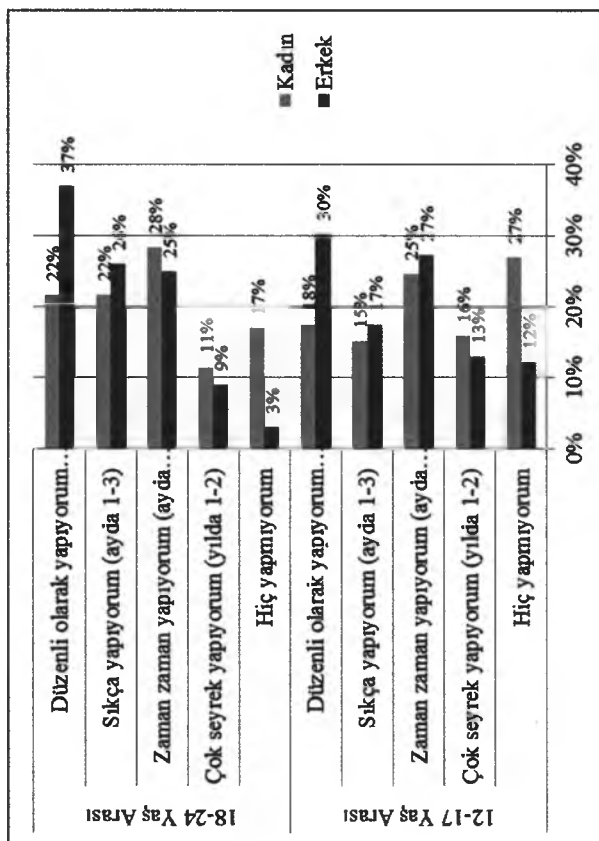
Tablo 7. İnternet Kullanımı

12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı: 134; kız çocuk sayısı: 126

18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı: 100; kadın sayısı: 167

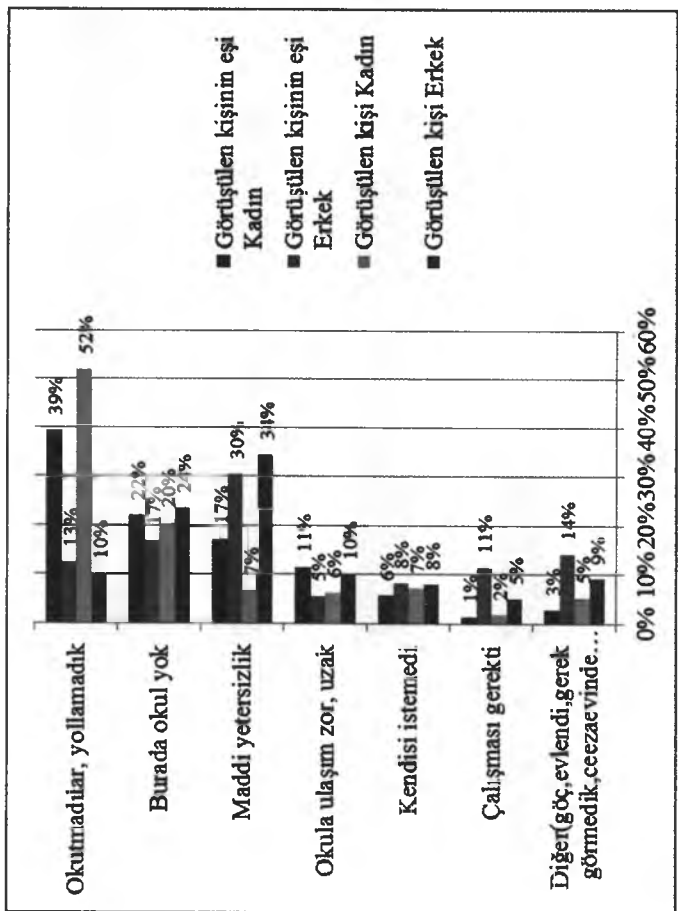
Tablo 8. "Mahalle Dışında Gezmeye Ne Kadar Sıklıkla Çıkıyorsunuz?"

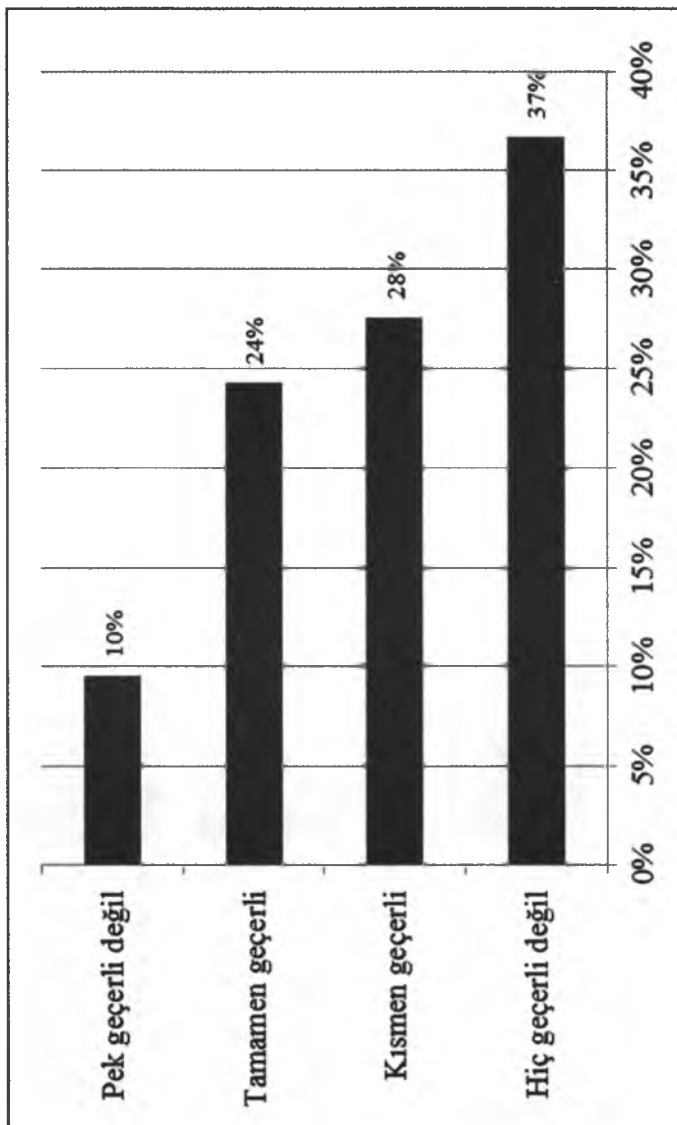
12-17 yaş grubunda görüşülen oğlan çocuk sayısı: 132; kız çocuk sayısı: 126

18-24 yaş grubunda görüşülen erkek sayısı: 100; kadın sayısı: 166

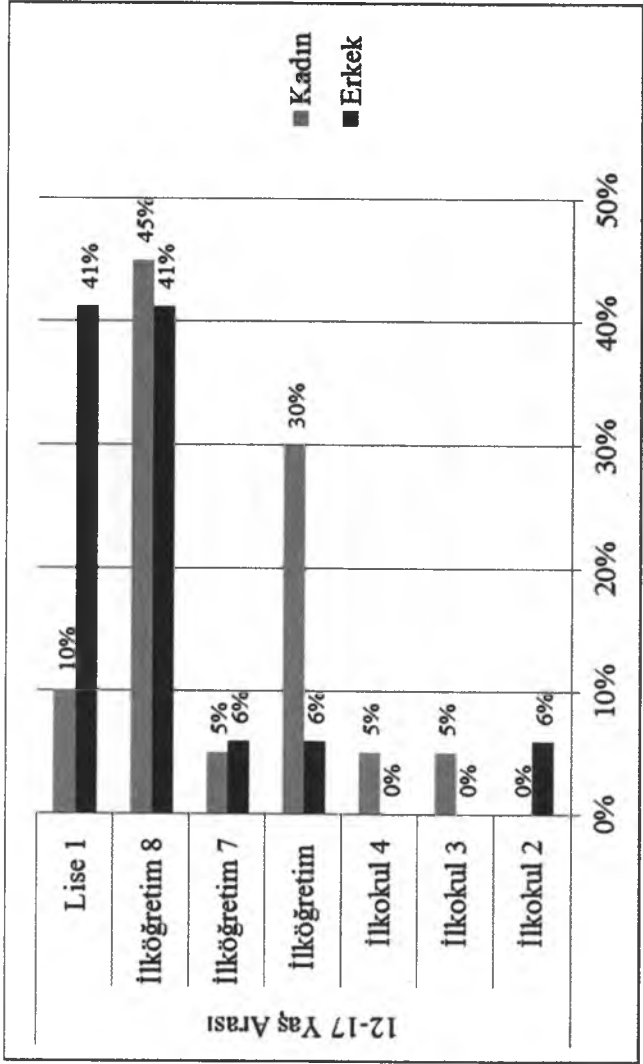
Tablo 9. Cinsiyete Göre Görüşülen Kişinin Eşinin Ve Kendisinin Okul Terk Nedenleri

Tablo 10. “Göç Nedeniyle Kendim Ve Ailemden Diğer Kişiler Eğitim İmkanına Kavuştu”

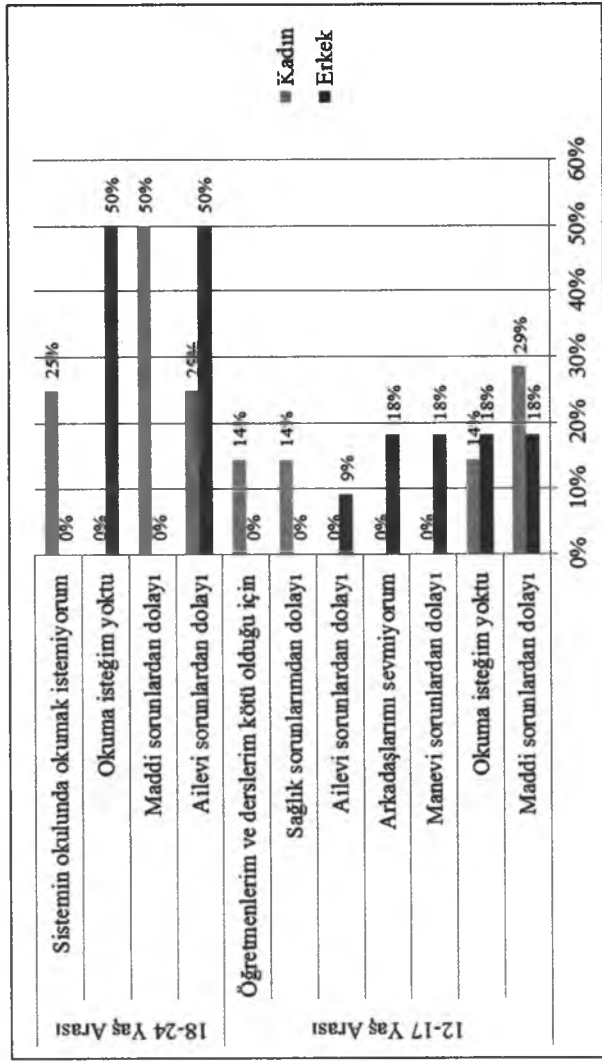

Tablo 11. Cinsiyete Göre Kaçınıcı Sınıfı Kadar Okunduğuna İlişkin Yanıtlar

12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı: 17; kız çocuk sayısı: 120

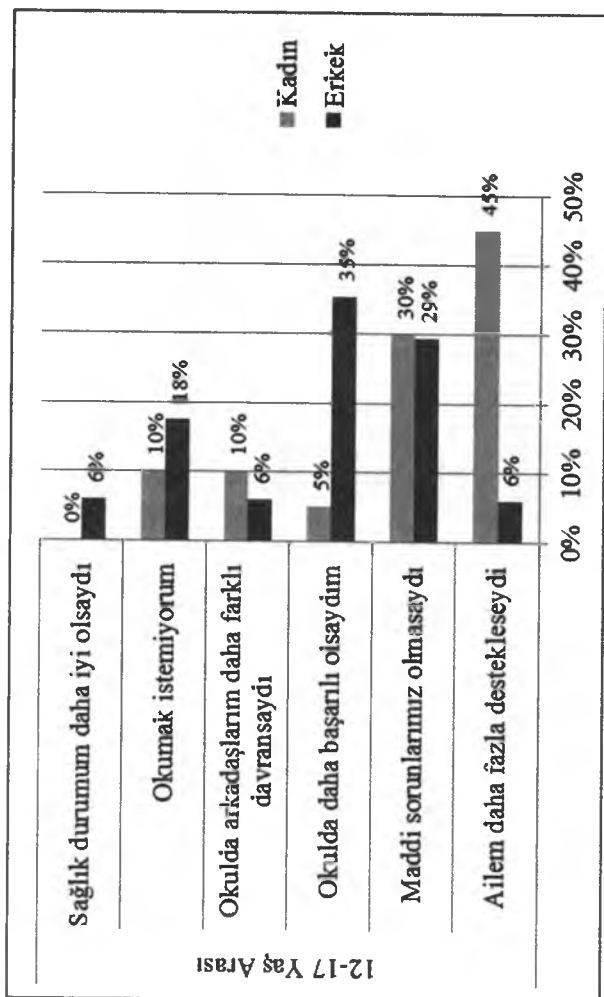
Tablo 12. Okul Terk Nedenleri

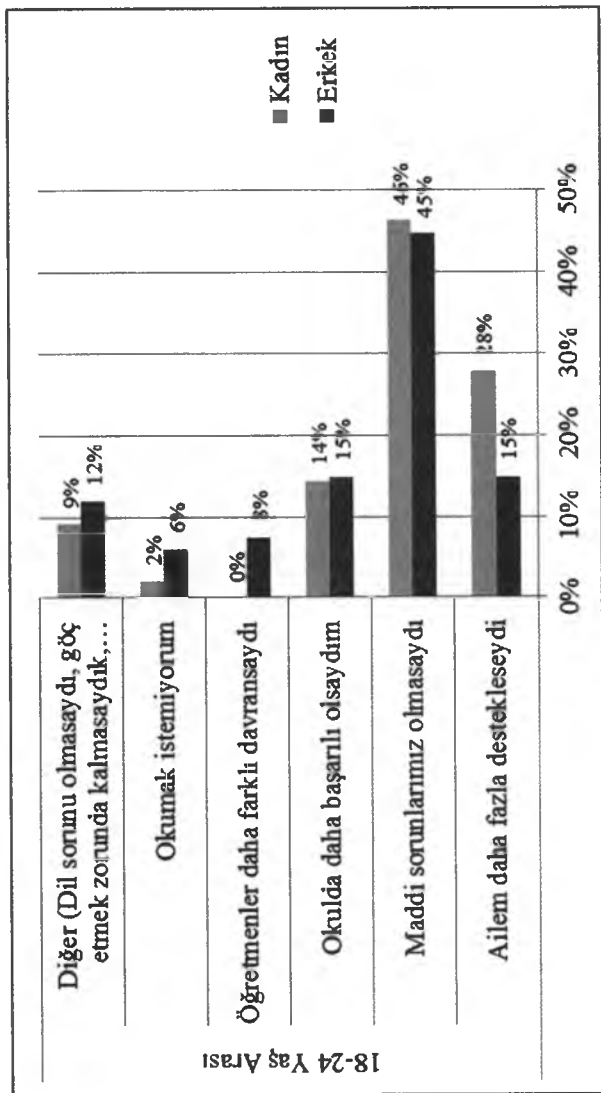
12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı: 11; kız çocuk sayısı: 7

18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı: 2; kadın sayısı: 4

Tablo 13. Okula Devamı Sağlayacak 1. Koşul Sorusuna Verilen Yanıtlar (12-17 Yaş)

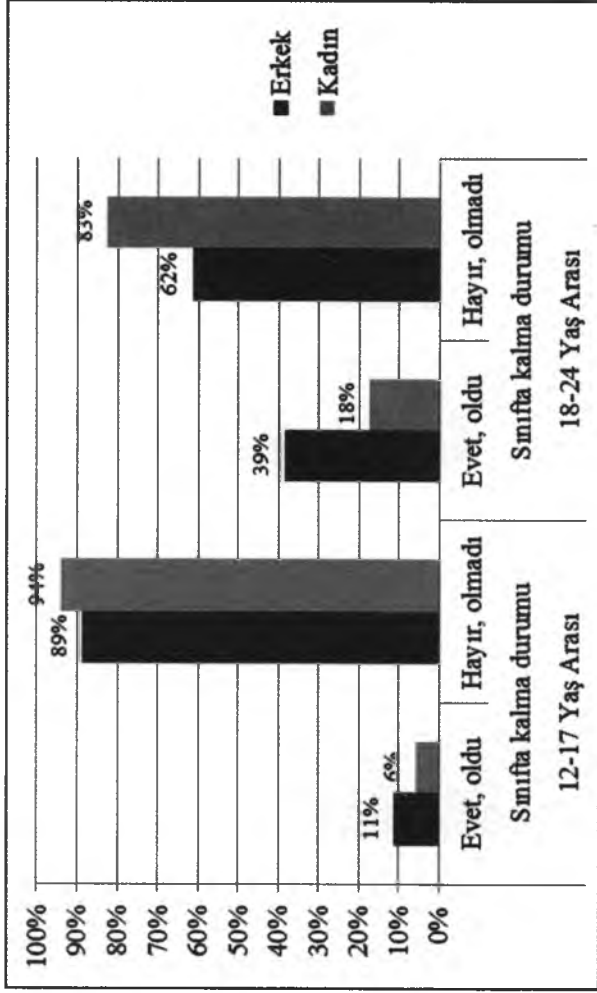

Tablo 14. Okula Devamı Sağlayacak 1. Koşul Sorusuna Verilen Yanıtlar (18-24)

18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı: 67; kadın sayısı: 97

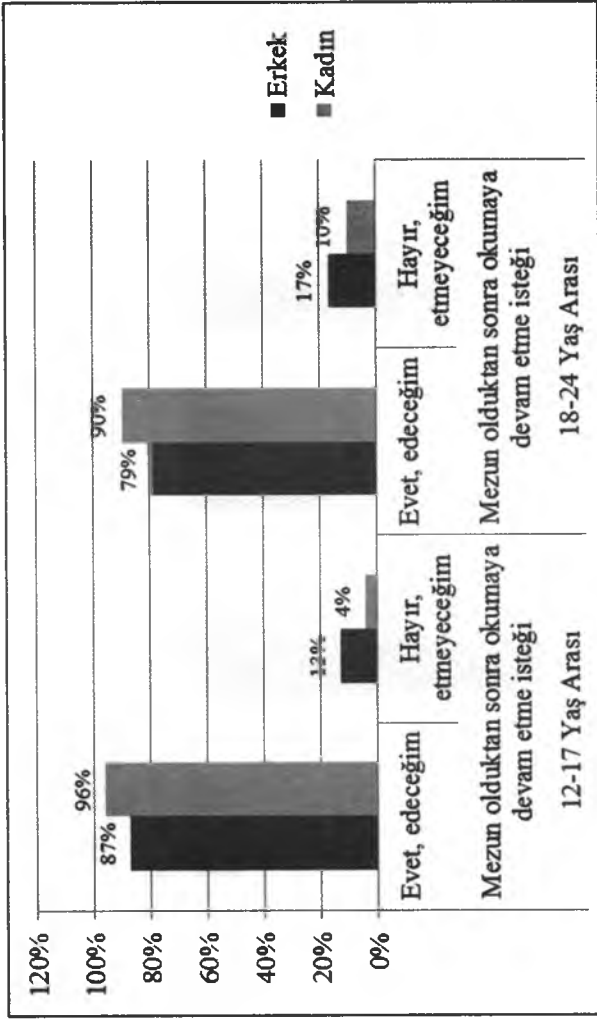
Tablo 15. Cinsiyete Göre Sınıfta Kalma Durumu

12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı: 115; kız çocuk sayısı: 104

18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı: 26; kadın sayısı: 40

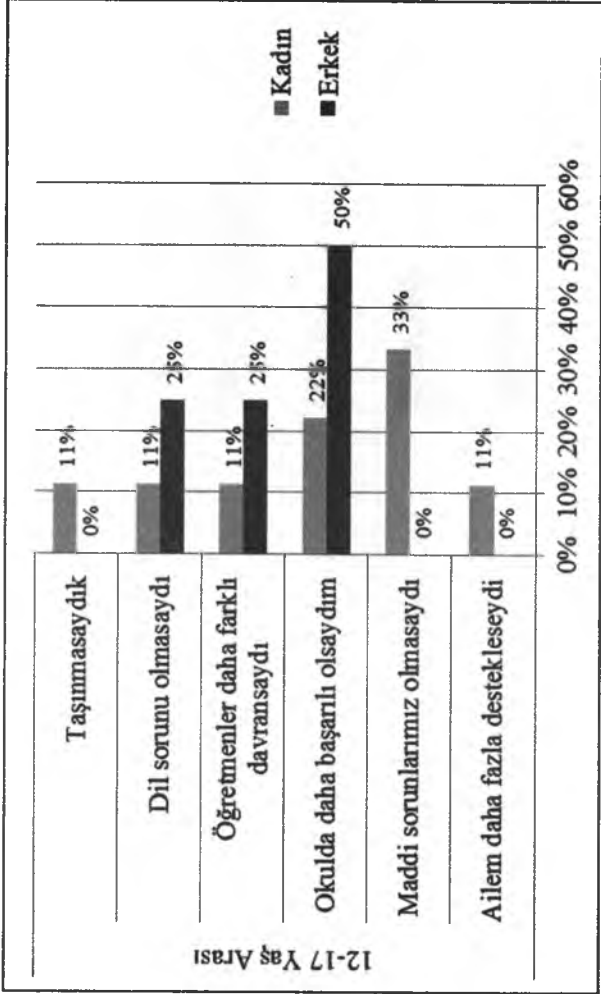
Tablo 16. Mezun Olduktan Sonra Okula Devam Etme İsteği

12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı: 110; kız çocuk sayısı: 100

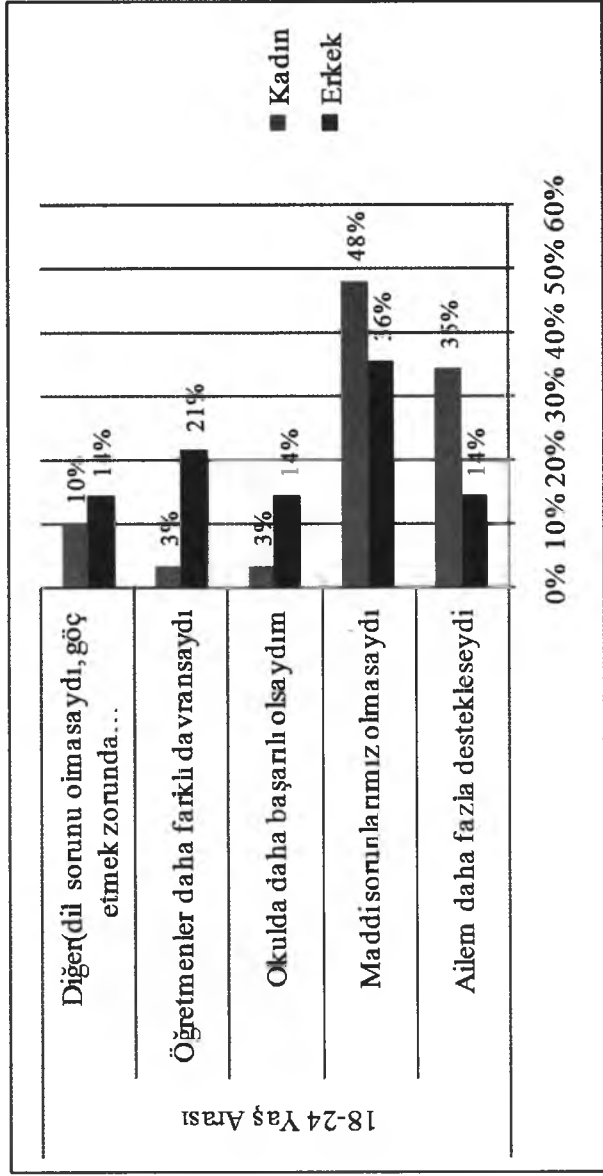
18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı: 24; kadın sayısı: 39

Tablo 17. Okula Devamı Sağlayacak 2. Koşul Sorusuna Verilen Yanıtlar (12-17 Yaş)

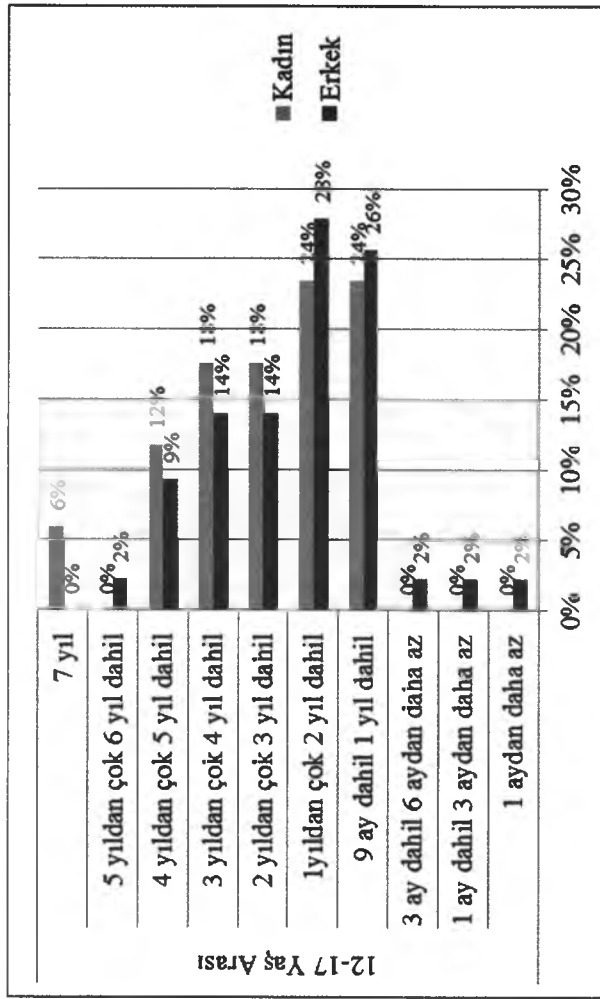

Görüşülen oğlan çocuk sayısı: 17; kız çocuk sayısı: 20

Tablo 18. Okula Devamı Sağlayacak 2. Koşul (18-24 Yaş)

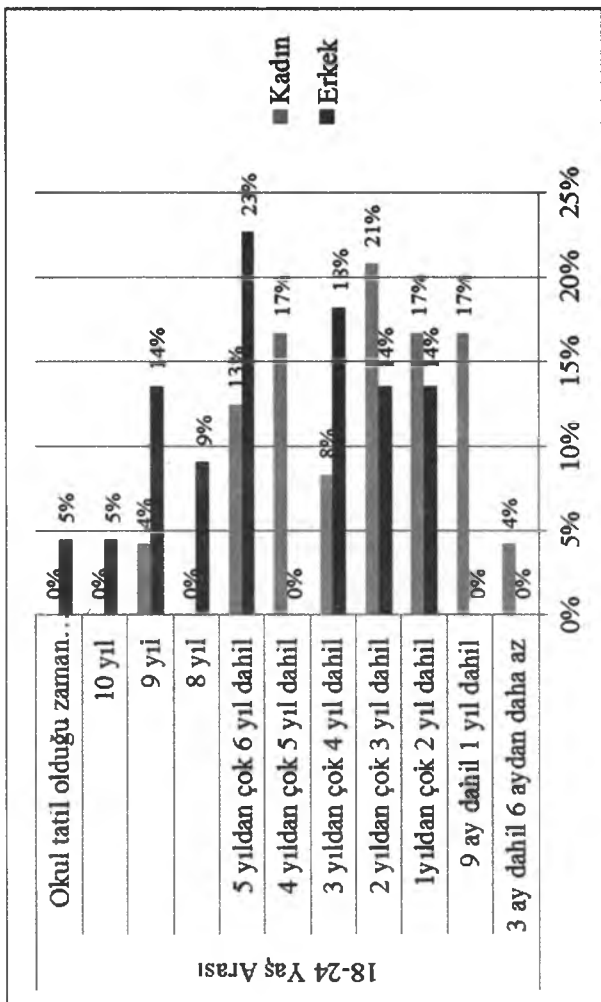

Tablo 19. Kaç Yıldan Beri Hem Okuyup Hem Çalışıyor (12-17 Yaş)

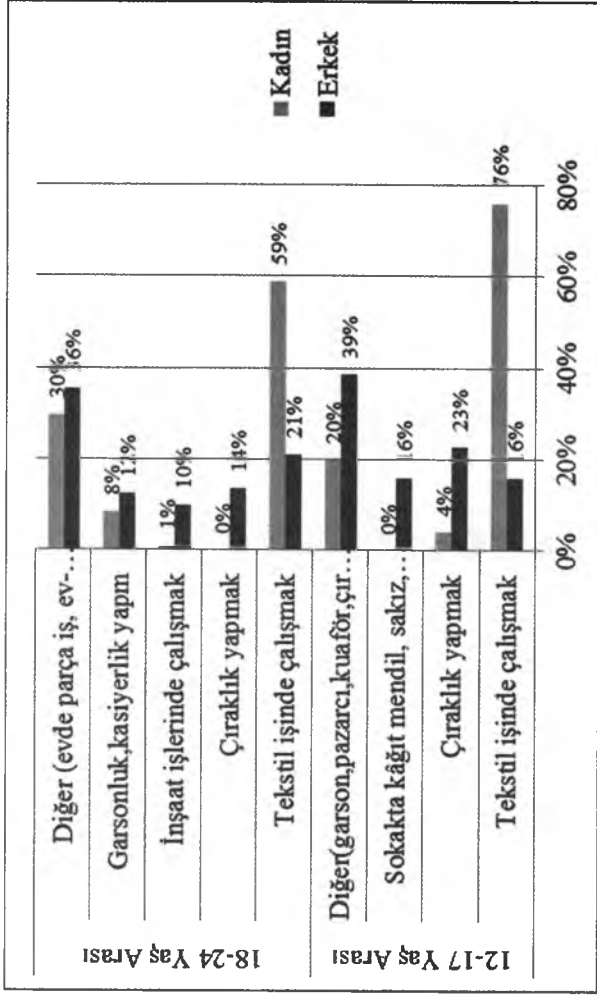
Görüşülen oğlan çocuk sayısı: 43; kız çocuk sayısı: 17

Tablo 20. Kaç Yıldan Beri Hem Okuyup Hem Çalışıyor (18-24 Yaş)

Görüşülen erkek sayısı: 22; kadın sayısı: 24

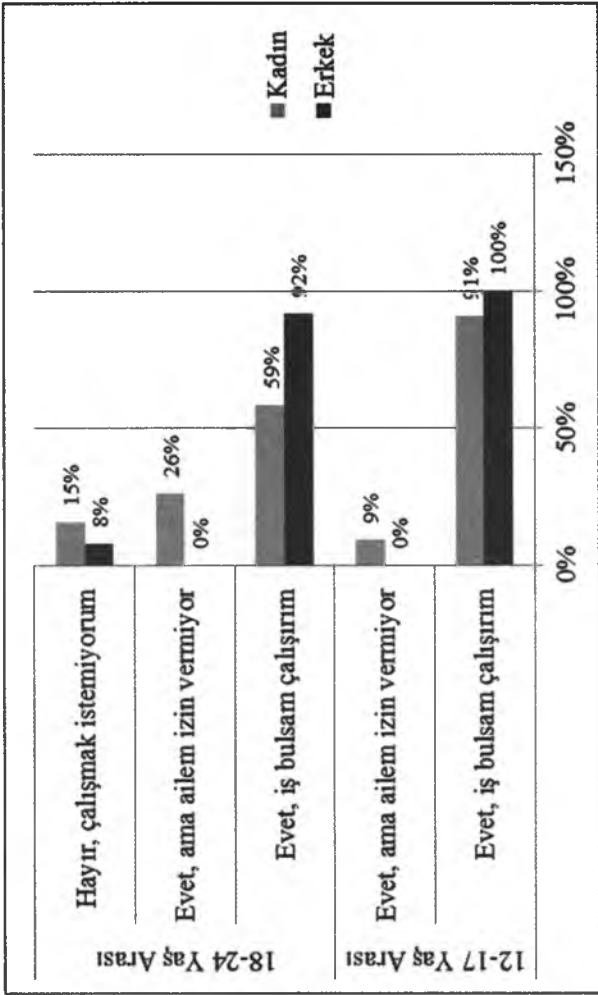
Tablo 21. Çocuk Ve Gençlerin Çalıştıkları İşlerle İlgili Yanıtlar

12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı: 44; kız çocuk sayısı: 25

18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı: 81; kadın sayısı: 107

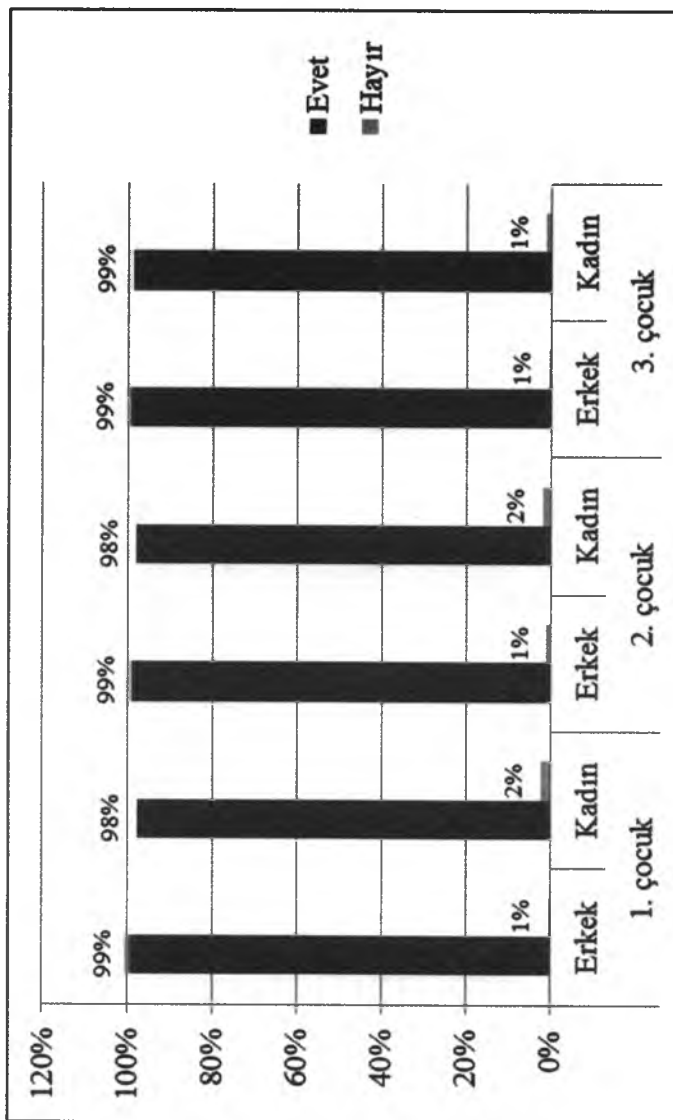
Tablo 22. “Ailem İzin Verirse Çalışırım”

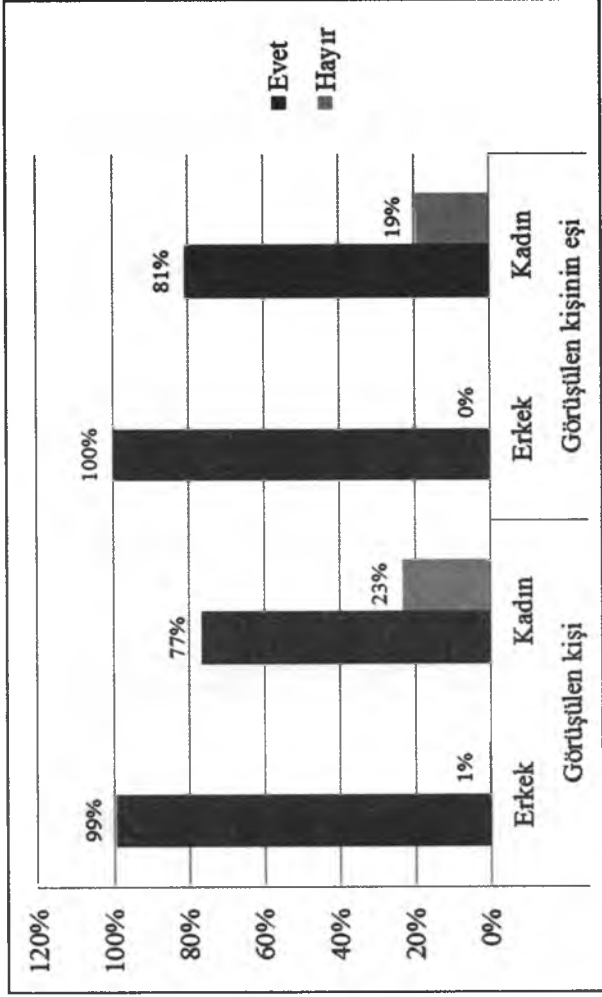
12-17 yaş grubu görüşülen oğlan çocuk sayısı: 30; kız çocuk sayısı: 22

18-24 yaş grubu görüşülen erkek sayısı: 25; kadın sayısı: 65

Tablo 23. Cinsiyete Göre Hanedeki Çocukların Türkçe Bilgisi

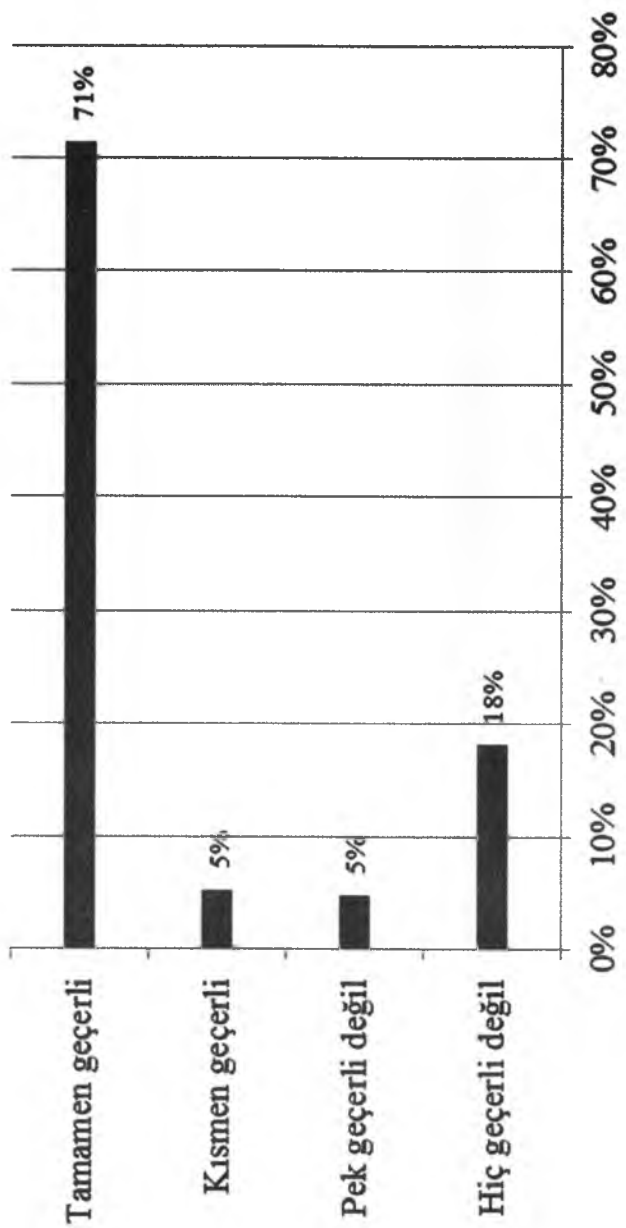

Tablo 24. Cinsiyete Göre Görüşülen Kişinin ve Eşinin Türkçe Bilgisi

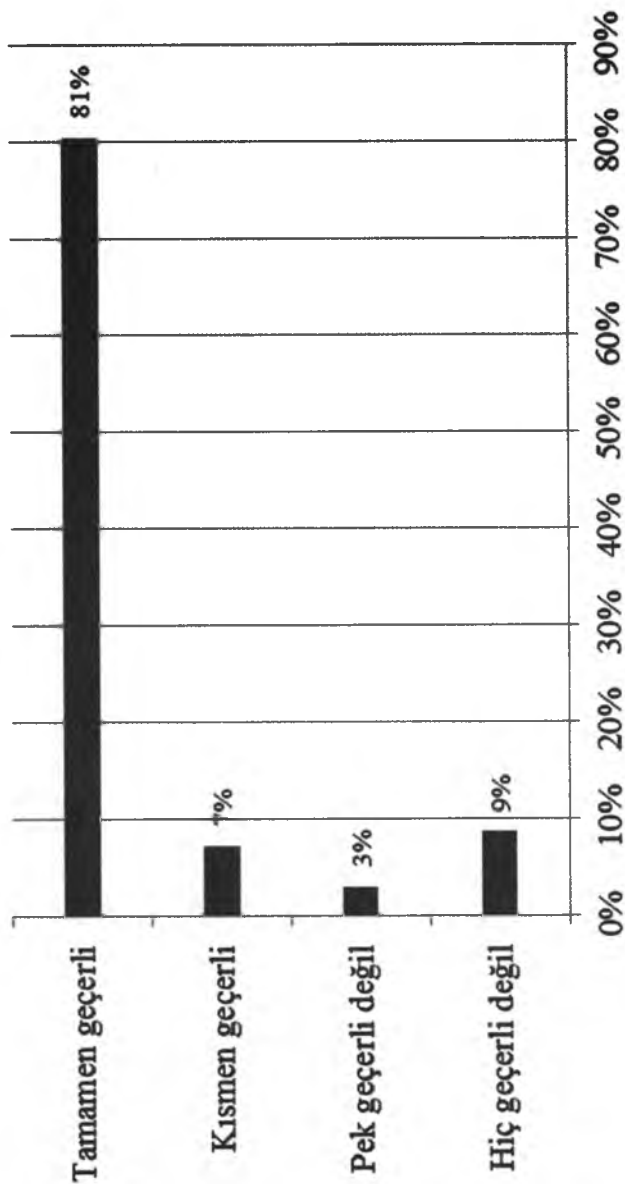

Görüşülen erkek sayısı: 142; kadın sayısı: 210

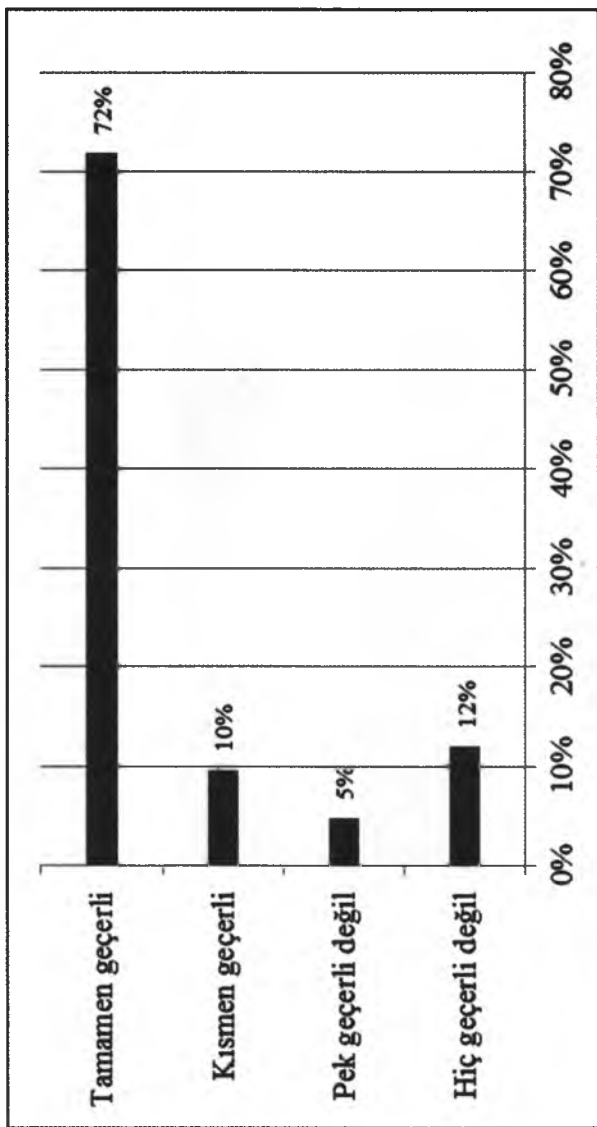
Tablo 25. “Siyasi Tercihlerimden Dolayı Dışlandığımı Hissediyorum”

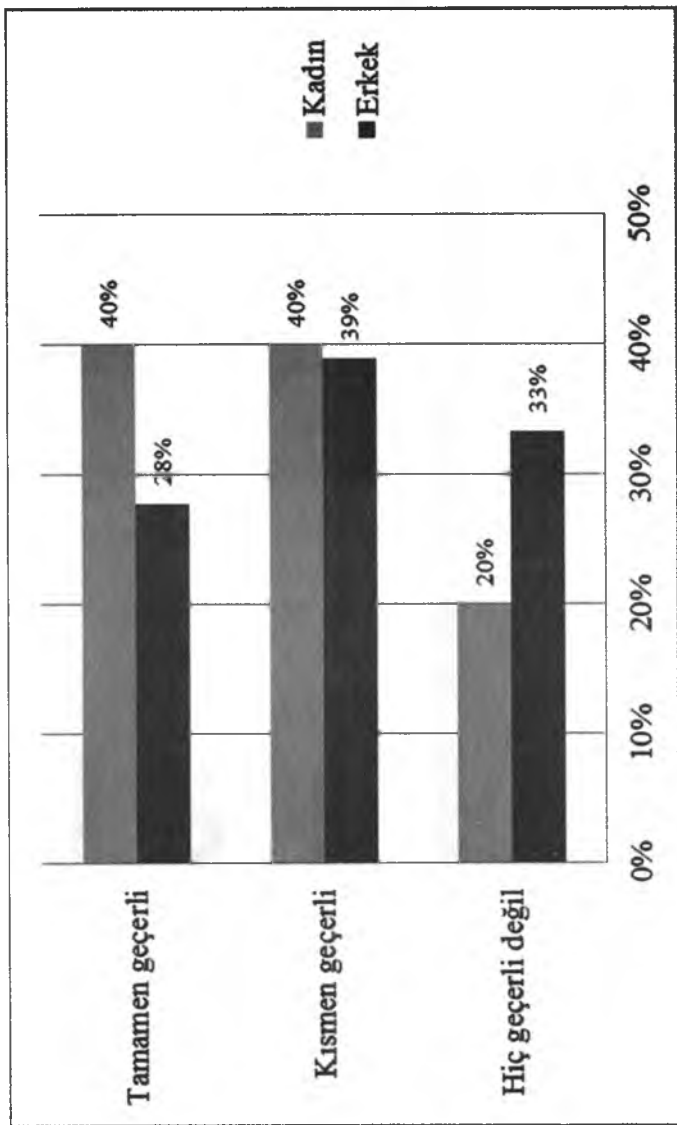
Tablo 26. “Geldiğimizde Dil Farkı Nedeniyle Sosyal İlişki Kurmakta Güçlük Çektik”

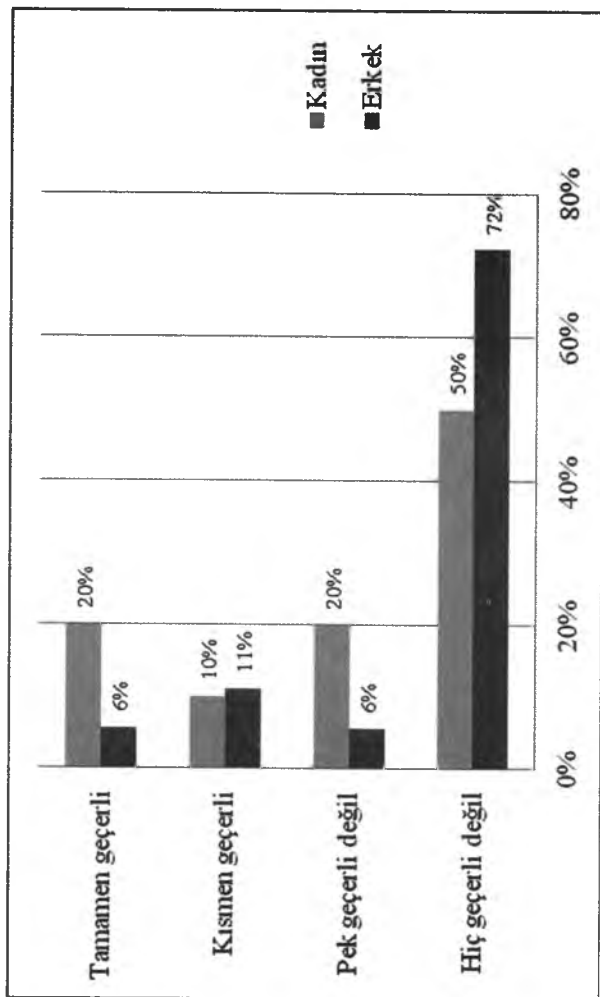
Tablo 27. “Geldiğimizde İnsanlar Bize Dair Bazı Önyargılar Taşıdığı İçin Onlarla İlişki Kurmak Konusunda Zorlandık”

Tablo 28. “İlk Geldiğimizde Çok Zorlanmıştık Ama Artık Bu Şehirde Yaşamaya Alıştık”

Tablo 29. “İstanbul’un Çok Tehlikeli Bir Şehir Olduğunu Düşünüyordum, Yaşayınca Öyle Olmadığını Gördüm”

EK II

GÖRÜŞME YAPILAN

KADINLAR VE KIZ ÇOCUKLARI LİSTESİ

1. Anik, 22 yaş, Bitlis'in köyü, bekâr, açık öğretimde öğrenci, aynı zamanda çalışıyor.
2. Arife, 42 yaş, Siirt, evli, eşi hapis cezası nedeni ile yurt dışına çıkmış, 4 çocuk, okuryazar, çalışma deneyimi var, siyasi parti çalışmalarına katılıyor.
3. Ayla, 15 yaş, Batman/Gercüş, ilköğretim mezunu, eğitime devam etmemiş, kâğıt fabrikasında çalışıyor.
4. Atiye, 23 yaş, Cizre, bekar, üniversite öğrencisi, aynı zamanda çalışıyor.
5. Aliye, 68 yaş, Mardin, eşi vefat etmiş, 9 çocuk, okuryazar değil, çalışmıyor.
6. Azime, 22 yaş, evli, 1 çocuk, ilköğretimden terk, çalışıyor.
7. Betül, 16 yaş, Mersin, ortaöğretim öğrencisi, çalışmıyor.
8. Gülazer, 23 yaş, evli 2 çocuk, çalışmıyor, daha önce çalışma deneyimi var.
9. Hasiye, 38 yaş, Hakkari Yüksekova, evli, dört çocuk, hiç okula gitmemiş, çalışmıyor.
10. Fadile, 21 yaş, Adana, bekar, ortaöğretimden terk, çeşitli işlerde çalışmış, şu an işsiz.
11. Hatice, 40 yaş, Tatvan, boşanmış, 3 çocuk, okuryazar, çalışıyor, siyasi parti çalışmalarına katılıyor.

12. Hediye, 53 yaş, Bitlis, eşi vefat, 8 çocuk, okuryazar değil, alışmıyor.
13. Kerime, 31 yaş, Bismil, bekar, üniversite öğrencisi, çalışma deneyimi var, şu an alışmıyor.
14. Kevok, 48 yaş, evli, üç çocuk, eşi cezaevinde, okuryazar değil, hiç çalışmamış.
15. Latife, 56 yaş, Mardin, evli, 8 çocuk, okuryazar değil, alışıyor.
16. Fatma, 18 yaş, İstanbul (ailesi şırnak'tan göç etmiş), bekar, ortaöğretim mezunu, üniversite sınavlarına hazırlanıyor ve aynı zamanda alışıyor.
17. Münevver, 45 yaş, Mardin/Dargeçit, eşinden ayrılmış, iki çocuk, okuryazar değil, fabrikada çalışma deneyimi var, su an alışmıyor, siyasi parti çalışmalarına katılıyor.
18. Mivan, 18 yaş, Mardin, bekâr, ortaöğretimden terk, alışıyor.
19. Metiye, 36 yaş, Bitlis, eşi vefat, dört çocuk, okuryazar değil, alışmıyor.
20. Suna, 26 yaş, şırnak, bekâr, ortaöğretimde okuldan uzaklaştırılmış, daha sonra dışarıdan bitirmiş, şu an açık öğretimde okuyor, çalışma deneyimi var, sağlık sorunları nedeniyle bir süredir alışmıyor.
21. Sadiye, 32 yaş, Bitlis, Hizan'a bağlı bir köy, evli, üç çocuk sahibi, ilköğretim mezunu, alışmıyor, daha önce çalışma deneyimi var.
22. şılan, 18 yaş, Batman, bekâr, ortaöğretim öğrencisi, alışmıyor, daha önce çalışma deneyimi var.
23. Sosin, 41 yaş, evli, dört çocuk sahibi, okuryazar, siyasi parti çalışmalarına katılıyor.
24. şahibe, 30 yaş, Mardin, evli, 3 çocuk, okuryazar, alışıyor.
25. Zozan, 17 yaş, İstanbul, (ailesi Bitlis'ten göç etmiş), açık liseye devam ediyor ve aynı zamanda tekstilde alışıyor.

KIZ ÇOCUKLARI İÇİN GÖRÜŞME YÖNERGESİ

- **Demografik bilgiler.**

Yaşın, eğitim durumun, çalışıp çalışmadığın.

- **Göç hikayesi.**

Nerede dünyaya geldin, ne zamandan beri İstanbul'dasınız? Ailenin İstanbul'a geliş nedeni ve biçimi. Ailenin İstanbul'a gelmeden önceki yaşamı nasıldı?

- **Ailenin gelinen yerdeki güvenlik durumu.**

Gelinen yerde gözaltına alınma, ev baskını vb. durumların devam edip etmediği

- **Ailenin şu anki sosyo-ekonomik durumu**

Anne babanın çalışıp çalışmadığı, kardeşlerin eğitim ve çalışma durumu, kendisinin eğitime ve çalışma deneyimine ilişkin anlatı.

- **Ailenin şu anki sosyo-ekonomik durumu.**

Kardeşler, anne babanın çalışıp çalışmadığı, ailenin maddi olanakları.

- **Aile içindeki konum**

Ailenin kız ve erkek çocuklarına yaklaşım tarzı nasıl. Eşit davranıldığını düşünüyor mu? düşünmüyorsa nasıl bir farklılık ve eşitsizlik var?

- **Eğitim koşulları**

Okula devam, terk, okul başarısı, eğitimle ilgili hedefi

- **Çalışma deneyimi ve çalışma koşulları**

Ne zamandan beri çalıştığı, hangi işleri yaptığı, kimin aracılığıyla iş bulduğu, çalışma ortamı ve koşulları, sosyal güvencesi

- **Eğitim ve çalışma yaşamında dışlanma, ayrımcılık deneyimleri ve algıları**

- **İstanbul'da yaşamaya ilişkin değerlendirme**

- **Geleceğe ilişkin beklentiler**

KADINLAR İÇİN GÖRÜŞME YÖNERGESİ

- **Demografik bilgiler.**

Bize biraz kendinden söz edebilir misin? Yaşın, eğitim durumun, çalışıp çalışmadığın. Evlilik ve varsa çocuklara ilişkin bilgiler.

- **Göç hikayesi.**

Ne zamandan beri İstanbul'dasınız? Ailenin İstanbul'a geliş nedeni ve biçimi. Daha önceki göç deneyimleri. Ailenin İstanbul'a gelmeden önceki yaşamı nasıldı?

- **Ailenin gelinen yerdeki güvenlik durumu.**

Gelinen yerde gözaltına alınma, ev baskını vb. durumların devam edip etmediği

- **Ailenin şu anki sosyo-ekonomik durumu**

Ailede kimlerin çalıştığı, çocukların okula gidip gidemediği, çalışıyorlarsa ne tür işlerde çalıştıkları, kendisi çalışıyorsa çalışma deneyimine ilişkin anlatı.

- **Aile içindeki konum**

Evli ise evlilik hikayesi. Kadınların aile içindeki konumunu göç etmeden öncesi ile karşılaştırma. Aile içi ilişkiler

- **Halen eğitime devam edenler için eğitim koşulları**

- **Çalışma deneyimi ve çalışma koşulları**

- **Eğitim ve çalışma yaşamında dışlanma, ayrımcılık deneyimleri ve algıları**

- **İstanbul'da yaşamaya ilişkin değerlendirme**

- **Geleceğe ilişkin beklentiler**

Aker, Tamer. A., Çelik, Ayşe Betül, Kurban, Dilek, Ünal, Turgay ve Yüksek, H. Deniz, 2005, *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: TESEV, www.tesev.org.tr/etkinlik/zorunlu_goc_rapor.pdf.

Akhtar, Salman, 2010, *Göç ve Kimlik* (çev.) Müge Alkan vd. İstanbul: Odağ Psikanaliz ve Psikoloji Eğitim Hizmetleri Yayınları.

Alpay, Necmiye, 2007, *Dilimiz Dillerimiz*, (1. basım 2004), İstanbul: Metis.

Altuntaş, Betül, 2003, *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe*, İstanbul: İletişim.

Barut, Mehmet, 2001, *Zorunlu Göçe Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C. Vatandaşlarının Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyoekonomik, Sosyokültürel Durumları*, Yayınlanmamış Rapor, İstanbul: Göç-Der.

Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2004, *Zorunlu Göçün Çocuk ve Gençler Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: Başak Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.

Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2010, *Zorunlu Göçün Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri 2004-2010 Karşılaştırmalı Araştırma Sonuçları*, İstanbul: Başak Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.

Brizic, Katharina, 2010, “Dillerin Ölümünün Eğitime Etkisi: Göçte Dil ve Okul Başarısı, *Eğitim Sen Anadili Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, Eğitim Sen yayınları.

Coşkun, Vahap, Derince, Şerif ve Uçarlar, Nesrin, 2010, *Dil Yarısı*, Diyarbakır: DİSA.

Çağlayan, Handan, 2007, *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar, Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, İstanbul: İletişim.

Çakır, Serpil, 1996, “Kadın Araştırmaları Bilimde Neleri Sorguluyor, Neleri Değiştirmek İstiyor?”, *İnsan Toplum, Bilim* (der.) Kuvvet Lordoğlu, 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri, İstanbul: Kavram Yayınları.

Çakır, Serpil ve Akgökçe, Necla (der.), 1996, *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Danacıoğlu, Esra, 2001, *Geçmişin İzleri Yanı Başımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Darıcı, Haydar, 2009, “Şiddet ve Özgürlük: Kürt Çocuklarının Siyaseti”, *Toplum ve Kuram*, sayı 2, Güz.

Dedeoğlu, Saniye, 2008, *Women Workers in Turkey. Global Industrial Production in Istanbul*, London: IB Tauris Academic Series.

Demirler, Derya, 2008, “İnsan Hakları ve Egemenlik Sarkacında Türkiye’de Yerinden Edilme ve Toplumsal Cinsiyet”, *Feminist Yaklaşımlar*, Mart 2008 Seçkisi, İstanbul: Feminist Yaklaşımlar.

Demirler, Derya ve Eşsiz, Veysel, 2008, “Zorunlu Göç Deneyimini Kadınlardan Dinlemek: Bir İmkan ve İmkansızlık Olarak Dil”, *Cinsiyet Halleri* (der.) Nil Mutluer, İstanbul: Varlık.

Dinç, Namık Kemal (yay. haz.), 2004, *Göç Hikâyeleri*, İstanbul: GÖÇ DER.

Ecevit, Yıldız, 1998, “Türkiye’de Ücretli Kadın Eməğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, (der.) A. B. Hacımirzaoglu, İstanbul: Tarih Vakfı.

Ecevit, Yıldız, 2008, “İşgücüne Katılım ve İstihdam”, *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: TÜSİAD, KAGİDER.

Eğitim Sen, 2011, *Eğitimde Anadilinin Kullanımı ve Çiftdilli Eğitim, Halkın Tutum ve Görüşleri Türkiye Taraması 2010*, Ankara: Eğitim Sen yayınları.

Eyüboğlu, Ayşe, Özar, Şemsa ve Tufan-Tanrıöver, Hülya, 1998, “Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Terk Nedenleri”, *20. Yüzyıl Sonunda Kadınlar ve Gelecek* (ed.) Oya Çitçi, Ankara: TODAİE.

Erjem, Yaşar, 2009, *Mersin’de Göç, Kentleşme ve Sosyal Problemler*, Mersin: Mersin Valiliği Yayınları Sosyal Araştırmalar Dizisi.

Foa, Edna B., Hembree, E. A. ve Rothbaum, B. O. 2007, *Prologed Exposure Theraphy for PTSD: Emotional Processing of Traumatic Experiences Therapist Guide*, Oxford University Press.

Günlük-Şenesen, Gülay ve Özar, Şemsa, 2001, “Gender Based Occupational Segregation in the Turkish Banking Sector”, *The Economics of Women and Work in the Middle East* (der). Mine Çınar, *Research in Middle East Economics*, 4, JAI Press, ss.247-267.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2006, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, HÜNEE. <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/TGYONA-AnaRapor.pdf>, (10. 08. 2011)

İşık, Oğuz ve Pınarcıoğlu, Melih, 2001, *Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim.

Kalkınma Merkezi, 2006, *Zorunlu Göç ve Etkileri, Diyarbakır*, Diyarbakır: Kalkınma Merkezi.

Kalkınma Merkezi, 2010, *Zorunlu Göç ve Etkileri, Diyarbakır*, Diyarbakır: Kalkınma Merkezi.

Kardam, Filiz ve Tokgöz, Gülay, 2004, “Gender Based Discrimination at Work in Turkey: A Cross-Sectoral Overview”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 59(4):151-172.

Kışanak, Zülküf, (yayın tarihi belirtilmemiş), *Yitik Köyler*, İstanbul: Belge Yayınları,

Kurban, Dilek, Yüksek, Deniz, Çelik, Ayşe Betül, Ünal, Turgay ve Aker, Tamer.A. 2006, “*Zorunlu Göç*” ile *Yüzleşmek*,

Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası,
İstanbul: TESEV.

Mazlum-Der, 1995, *Göç Raporu: Doğu ve Güneydoğu’da İç Göç: Neden ve Sonuçları*.

Mengünoğul, Gültaç, 2006, *Farklılık, Toplumsal Cinsiyet ve Kente Göç, İkinci Kuşak Göçmen Kürt Kadınlarının Kimlik ve Cinsiyet Deneyimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları ABD.

Peker, Mümtaz, 1999, “Türkiye’de İçgöçün Değişen Yapısı”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere içinde (der) Oya Baydar*, İstanbul: Tarih Vakfı.

Saraçoğlu, Cenk, 2011, *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler. İnkârdan “Tanıyarak Dışlama”ya*, İstanbul: İletişim.

Scott, J. C. 1995, *Tahakküm ve Direniş Sanatları Gizli Senaryolar*, (çev.) Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı.

Selim, Raziye ve İlkcaracan, İpek, 2003, “İşgücü Piyasasında Cinsiyete Dayalı Ücret Farklılıkları ve Mesleki Ayrımcılık” *Bin Yılların Kavşağında Türkiye’nin Toplumsal Gerçekleri I içinde*, İstanbul: Tek Gıda İş.

Sönmez, Mustafa, 2007, “Doğu-Güneydoğu’da Yoksullaşma ve Çözüm: Barış”, BIANET, <http://bianet.org/bianet/toplum/102941-dogu-guneydoguda-yoksullasma-ve-cozum-baris>

TBMM, 1998, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın

Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu”, *Tutanak Dergisi* 53, Dönem 20.

Tekin Yılmaz, Tülay, 2005, *Göçün Kadın Yaşamı Üzerine Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD.

Teselli, F. Şevin (yay. haz.), 2011, 2011, *Zorla Yerinden Edilenler İçin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Araştırma Raporu*, Akdeniz Göç Der: (yayın yeri belirtilmemiş).

TİHV, 2002, *TİHV 2001 İnsan Hakları Raporu*,
<http://www.tuerkeiforum.net/trw/docs/tihv2001raporu.pdf>
(1.10. 2011)

TMMOB, 1998, *Bölgeiçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*, Ankara: TMMOB.

TMMOB, 2004, Zorunlu Göç Raporu,
http://www.tmmob.org.tr/resimler/ekler/68e2298600ed16f_ek.pdf?tipi=6&sube=

Ünal, Işıl vd., 2011, *Eğitimde Toplumsal Ayırışma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, no: 276.

Yalçın-Heckman, Lale, 2002, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, (çev.) Gülhan Erkaya, İstanbul: İletişim.

Yörük, Erdem, 2009, “Zorunlu Göç ve Türkiye’de Neoliberalizm”, Bianet, <http://www.bianet.org/biamag/biamag/118421-zorunlu-goc-ve-turkiye-de-neoliberalizm>, (21 Kasım 2009).

NE DEĞİŞTİ?

KÜRT KADINLARIN ZORUNLU GÖÇ DENEYİMİ

■ Handan Çağlayan
Şemsa Özar
Ayşe Tepe Doğan

*“Sanki hayatımız bir pazıl
ve durmadan bu pazılda bir şeyler eksik oluyor,
bir araya gelinmiyor.”*

1990’ları belirleyen toplumsal değişimlerden biri, zorunlu göç idi. Milyonlarca vatandaşın toprağını, evini, sahip olduğu her şeyi geride bırakarak, belirsiz bir geleceğe doğru göç ettirildiği yıllar. Zorunlu göç, hem toplumsal ve siyasal hem de kişisel bir travma olarak yaşandı, henüz bu travmanın boyutlarını tam olarak bilemiyoruz. Elinizdeki kitap, kadınların zorunlu göçü nasıl deneyimlediklerini ortaya koyuyor. Bir sabah akraba ziyareti için komşu köye gidip bir daha evine dönememek, kardeşlerini yeniden bulduğunda onlarla aynı dili konuşamadıklarını fark etmek, en çok ihtiyacı olan yaşlarda anne ya da babasından ayrı kalmak...

Yerinden yurdundan edilmiş bu kadınların hikayelerini dinleyerek hem büyük bir mağduriyetin ama hem de etkileyici bir yaşam mücadelesinin izini sürüyoruz...

ayizi kitap

ISBN: 978-605-62631-0-1

9 786056 263101